

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ШУЛЬЖЕНКО АНЖЕЛІКА СЕРГІЇВНА

УДК 81'373.7-115:159.93

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФРАЗЕОЛОГІЗМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВІДЧУТТІВ ЛЮДИНИ
В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ:
СТРУКТУРНИЙ І СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТИ**

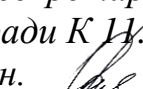
10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

А. С. Шульженко

*Дисертація є ідентичною іншим
примірникам дисертації
Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради К 11.051.14
к.філол.н. О. О. Залужна*

Науковий керівник:
Сердюк Алла Михайлівна,
кандидат філологічних наук, доцент

Вінниця – 2020

АНОТАЦІЯ

Шульженко А. С. Фразеологізми на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах: структурний і семантичний аспекти. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» – Донецький національний університет імені Василя Стуса. – Вінниця, 2020.

Дисертацію присвячено зіставному вивченню фразеологізмів (далі – ФО) на позначення відчуттів людини в українській, англійській і французькій мовах, що дозволяє виявити їхні ідеографічні, структурні, семантичні та лінгвокультурологічні особливості в досліджуваних мовах.

У роботі викладено концептуальні засади дослідження, схарактеризовано усталене та дискусійне у визначенні фразеологічної одиниці; узагальнено напрацювання вітчизняних і зарубіжних учених щодо статусу фразеологізмів у системі мови, їхніх обсягів, класифікацій; проаналізовано системні відношення в межах ФО; скласифіковано за ідеографічним принципом; описано структуру та семантику зіставлюваних мовних одиниць; виявлено ізоморфні та аломорфні властивості.

Комплексна методика дослідження ФО на позначення відчуттів складається з шести етапів, у результаті чого мовні одиниці вивчаються з позиції 1) ідеографічного (ієрархічна побудова тематичного поля (далі – ТП) «Відчуття людини»); 2) структурно-граматичного (виявлення найбільш продуктивних структурних моделей) та 3) семантичного (описано найбільш поширені метафоричні та метонімічні моделі; з'ясовано, які типи системних відношень домінують) аспектів. Результатом аналізу є зіставлення та виявлення ізоморфних та аломорфних рис у трьох мовах.

До ФО на позначення відчуттів людини належать утворення, загальна семантика яких означає відчуття (зору, слуху, нюху, смаку, дотику, голоду, холоду, втоми тощо). Такі мовні сполуки характеризують внутрішні та зовнішні процеси пізнання

людиною навколишнього світу, описують її ставлення до нього. Вони об'єднуються в тематичне поле «Відчуття людини», що складається з тематичних груп, підгрунтям класифікації яких є адаптований до емпіричного матеріалу розподіл відчуттів людини в психології та фізіології.

У результаті ідеографічного опису вдалося розподілити ФО на 4 ізоморфні тематичні групи (далі – ТГ) («Екстероцептивні відчуття», «Інтероцептивні відчуття», «Пропріоцептивні відчуття» та «Змішані відчуття») і виокремити подібні та культурно-специфічні властивості їхнього функціонування, кількісно обґрунтувати дані. У складі ТГ «Екстероцептивні відчуття» зафіксовано функціонування лакуни семантичної групи (далі – СГ) «Дотикові відчуття»; у межах ТГ «Інтероцептивні відчуття» в англійській та французькій мовах – лакуни СГ «Спрага»; в українській та англійській лакунарною є СГ «Онiміння».

Відповідно до структурної класифікації у структурі ФО виокремлено три типи: 1) ФО зі структурою словосполучення; 2) ФО зі структурою речення та 3) ФО з одним повнозначним словом.

Найбільш продуктивними структурними моделями є дієслівні ФО-словосполучення в зіставлюваних мовах, які характеризуються ізоморфністю. Аноморфізм характерний для ад'єктивних ФО англійської та французької мов, у яких переважають компаративні сполуки, що містять у своєму складі образ-еталон, притаманний певній національній спільноті. Окрім цього, специфічним для французьких ФО є функціонування дієслівних моделей на позначення відчуттів людини з підрядно-сурядним зв'язком, а також вживання частковопрдикативних дієслівних конструкцій, що зумовлено різноструктурними властивостями аналізованих мов.

Серед ФО із будовою речень у зіставлюваних мовах домінують прості речення, які характеризуються образним сприйняттям, пов'язаним із пізнанням людиною навколишньої дійсності та внутрішнього стану організму. Найбільш продуктивними складними моделями є ФО із підрядним типом синтаксичного зв'язку в зіставлюваних мовах. Більш складною структурою характеризуються українські ФО-речення, яким притаманна лакуна «сполучник (*як, мов, наче, немов, хоч*) + іменник + дієслово». Такі

ФО, у складі яких є підрядні сполучники і відносні слова, нагадують підрядні речення. Окрім цього, специфічним є вживання численних структурних моделей із будовою складних речень з різними типами зв'язку.

ФО з одним повнозначним словом функціонують у всіх зіставлюваних мовах і є утвореннями з переосмисленим повнозначним компонентом, який у кожній з аналізованих мов має різне граматичне вираження.

Серед типів формування переосмисленого значення ФО переважає метафора, рідше різновид метонімії – синекдоха. Ізоморфізм виявляється на рівні переосмислення «*тварина* → *людина*», де шляхом уподібнення ознаки тварини, птаха, комахи та ін. переносяться на людину. ФО на позначення органічних відчуттів домінують у роботі і характеризуються переосмисленими образами зоосемізмів, які лежать в їх основі. Окрім цього, кожна мова має лакуни, що нерозривно пов'язані з національно-культурною специфікою певного етносу.

Для ФО на позначення екстероцептивних відчуттів характерним є метафоричне утворення на основі переосмислення компаративних сполук, де в основі – еталони (тварини, птахи, комахи, рослини), що визначають внутрішню форму фразеологізму. У свідомості носіїв української, англійської та французької мов ці образи усвідомлюються як такі, що визначають гострий/поганий зір, слух; приємний/неприємний смак; відмінний/поганий нюх.

Фразеологізми на позначення змішаних відчуттів характеризуються впливом на організм людини факторів, які можуть завдати як користі, так і шкоди. Образну основу зіставлюваних ФО часто формують порівняння з тваринами на основі метафоричного та метонімічного перенесення; також важливу роль у формуванні фразеологізмів відіграє синекдоха.

ФО на позначення пропріоцептивних відчуттів людини характеризуються метафоричним утворенням «фізичний стан, при якому людина перебуває в нерухомому стані → людина, яка перебуває в стані рівноваги», де основне функційне навантаження лежить на дієсловах. Культурно-специфічним для англійської та французької мови є вживання сполук на позначення положення рук тіла людини під час ходьби, чого немає в аналізованому українському мовному просторі.

Системні відношення у фразеології найяскравіше репрезентовані варіантністю, синонімією та антонімією; менша продуктивність зафіксована на рівні полісемії та омонімії, що пов'язано зі складністю їхньої смислової структури. Вони є ізоморфними в зіставлюваних мовах і функціонують як на внутрішньомовному, так і міжмовному рівнях. Варіантність є найбільш продуктивним виявом їхнього вираження і характеризується наявністю словотвірних лакун серед українських ФО.

Фразеологізми з особливою культурно-специфічною семантикою відображають і передають спосіб життя і спосіб світобачення, характерні для певної лінгвокультурної спільноти. Аломорфність аналізованих сполук у зіставлюваних мовах полягає в частковому збігові фрагментів різних картин світу, оскільки людині притаманна здатність однакового сприйняття світу, що має психічне та фізіологічне підґрунтя. За своєю природою фразеологізми є одиницями вторинної номінації, а часткове переосмислення значення соматизма як компонента ФО переважає в усіх аналізованих мовах. Окрім схожих ознак, кожна мова має свої особливі образи-еталони, пов'язані з національно-культурною специфікою, що відображають досвід, образ життя і мислення, національні цінності кожного етносу.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, семантика ФО на позначення відчуттів людини, ідеографічна класифікація, структурно-граматична класифікація, семантична класифікація, ізоморфні та аломорфні властивості.

SUMMARY

Shulzhenko A. S. Phraseological Units Denoting Human Feelings in Ukrainian, English, and French: Structural and Semantic Aspects. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology: Specialty 10.02.17 – Comparative, Historical and Typological Linguistics. – Vasyl' Stus Donetsk National University. – Vinnytsia, 2020.

The thesis is devoted to the comparative study of phraseological units denoting human feelings in Ukrainian, English, and French which gives opportunity to determine their ideographic, structural, semantic, linguistic, and culturological peculiarities in Ukrainian, English, and French.

The paper provides basic principles of the study; determines common and variable features of the phraseological unit; generalizes researches of native and foreign scholars as for the status of the phraseological unit in the language system, their scope, and existing classifications; considers systemic relationships within the phraseological units system; classifies phraseological units according to ideographic principle; describes the structure and semantics of the language units compared; defines their isomorphic and allomorphic properties.

The complex methodology of the phraseological units analysis consists of six successive stages: selection and compilation of the empirical body of the research; using predominantly general scientific methods in order to form the theoretical and methodological database for further research; ordering the empirical material with the help of ideographic model of the phraseological units; description of structural and grammatical, semantic peculiarities of the phraseological units; identification of common and distinctive features in contrasted languages; defining more productive models and lacunae specific to every language. As a result of thematic, structural and grammatical, semantic types comparison, there have been defined isomorphic and allomorphic properties of the phraseological units denoting human feelings, the degree of their productivity in every analyzed language has been also determined.

Phraseological units denoting human feelings comprise formations whose general semantics implies feelings (eyesight, hearing, scent, taste, touch, hunger, cold, tiredness, etc.).

Such language combinations characterize internal and external processes of the person's world cognition, reveal the person's attitude to this world. They are grouped into the thematic field «Human feelings» consisting of thematic groups, the classificatory basis of which is adapted to empirical material distribution of human feelings into psychological and physiological ones.

The ideographic description allows to stratify the phraseological units into 4 isomorphic groups («Exteroceptive Feelings», «Interoceptive Feelings», «Proprioceptive Feelings» and «Mixed Feelings»); to identify common, cultural and specific properties of their functioning; to quantify the results. The analysis demonstrates that within the thematic group «Exteroceptive feelings» functions the lacuna of semantic group «Touch feelings»; within thematic group «Interoceptive feelings» in the English and French languages it is possible to single out the lacuna of semantic group «Thirst»; in the Ukrainian and English languages the lacuna detected is the semantic group «Numbness».

Three types in the structure of phraseological units have been determined: 1) phraseological units with the phrase structure; 2) phraseological units with the sentence structure; 3) phraseological units with one full word.

The most productive structural models are verbal phraseological units – phrases in contrasted languages which are characterized by isomorphism. Allomorphism is found in adjectival phraseological units of English and French (dominated by comparative models) which contain an image-standard inherent in a certain national community. In addition, functioning of verb models denoting human feelings with subordinate and coordinate connection as well as the use of the partially predicative verb constructions is specific for the French phraseological units which can be accounted for by different structural properties of the languages analyzed.

In the languages contrasted, within phraseological units with the sentence structure units with the structure of simple sentences dominate. They are characterized by figurative perception, connected with cognition by man the surrounding reality and internal state of organism. The most productive complex models are phraseological units with subordinate type of syntactic connection in all the languages contrasted. The Ukrainian phraseological units-sentences are characterized by more complex structure. The lacuna «conjunction (as,

as if, like, though) + noun + verb» is more characteristic to these phraseological units. Such phraseological units, those including subordinate conjunctions and relative words, resemble subordinate sentences. In addition, another specific feature is the functioning of numerous structural models with the structure of complex sentences with different types of connection.

Phraseological units of one full word exist in all languages studied being formations with rethought full component which in every language analyzed has a different grammatical expression.

Metaphors dominate among types of the rethought meaning formation in phraseological units denoting human feelings, less often a type of metonymy – synecdoche. Isomorphism is manifested on the level of «animal – human» rethinking where the traits of an animal, bird, insect, etc. are transferred to the person by likening. Phraseological units denoting organic feelings dominate and they are characterized by rethought images of zoosemisms on which they are based. In addition, every language has lacunae which are inextricably related to national and cultural specific features of certain ethnic group.

Metaphorical formation based on a rethinking of comparative compounds is characteristic of phraseological units denoting exteroceptive feelings. They are based on certain standards (animal, birds, insects, plants) which determine the internal form of the unit. In the minds of native speakers of Ukrainian, English, and French, these images are perceived as those determining acute / poor eyesight, hearing; pleasant / unpleasant taste; excellent / bad smell.

Phraseological units denoting mixed feelings are characterized by the influence on human body through factors which can have both beneficial and harmful effect. The figurative base of the compared phraseological units is often formed by comparison with animals on the basis of metaphorical and metonymic transference; also synecdoche plays an important role in the formation of the phraseological units.

Phraseological units denoting human proprioceptive feelings are characterized by metaphorical formation «physical state, in which the person is in a motionless state – the person in the state of equilibrium», where the main functional load is performed by verbs. Culturally specific feature for the English and French languages is the use of compounds denoting position of the person's hands while walking which is not found in the Ukrainian language.

The systemic relations in phraseology are presented by variability, synonymy, and antonymy the brightest; their lesser manifestation is recorded on the level of polysemy and homonymy, which is connected with the complexity of their semantic structure. They are isomorphic in the languages contrasted and they function both at intra- and interlingual levels. The distinctive feature is the more productive manifestation of their expression, additionally a word-building lacunae are found within Ukrainian phraseological units corpus.

The phraseological units with culturally specific semantics reflect and convey the way of life and way of worldview, characteristic of a particular linguacultural community. The allomorphy of the analyzed compounds in the languages contrasted lies in a partial coincidence of fragments of different world pictures, because of the people's ability to have the same perception of the world which is based on similar mental and physiological. By their nature phraseologisms are units of secondary nomination, and partial rethinking of the somatism meaning as a component of the phraseological unit prevails in all the languages analyzed. Alongside common features, every language has its own specific images and standards, connected with national and cultural distinctive features reflecting the experience, way of life and thinking, and national values of every ethnic group.

Key words: phraseological unit, semantics of phraseological units denoting human feelings, ideographic classification, structural grammatical classification, semantic classification, isomorphic and allomorphic properties.

Список публікацій здобувача

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Денисова А. С. Семантика та структура фразеологізмів на позначення відчуттів людини. *Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Філологічні науки*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2015. № 1. С. 364–370.

2. Денисова А. С. Проблема дослідження класифікацій фразеологічних одиниць у лінгвістиці. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки: [збірник наукових праць] / [гол. ред. В. А. Зарва]*. Бердянськ: ФО-П Ткачук О. В., 2015. Вип. VI. С. 13–21.

3. Денисова А. С. Явище варіантності та синонімії у фразеології. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету: Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. Випуск 40. С. 65–68.

4. Денисова А. С. Фразеологічні словосполучення на позначення відчуттів людини в українській та англійській мовах (структурний аспект). *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Кіровоград, 2016. Вип. 146. С. 281–285.

5. Денисова А. С. Лінгвістичні методи дослідження фразеологічних одиниць на позначення відчуттів людини. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології: зб. наук. праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глуценка]*. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2016. Вип. 3. С. 76–81.

6. Денисова А. С. Ідеографічна класифікація фразеологізмів на позначення органічних відчуттів людини (голод / ситість) на матеріалі української, англійської та французької мов. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки: [збірник наукових праць] / [гол. ред. В. А. Зарва]*. Бердянськ: БДПУ, 2017. Вип. XIII. С. 15–20.

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації у зарубіжних спеціалізованих виданнях

7. Денисова А. С. Сравнительная характеристика фразеологизмов со структурой предложений, обозначающих ощущения человека (на материале

украинского и французского языка). *Ученые записки УО «ВГУ им. П. М. Машерова»*: сборник научных трудов. Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2017. Т. 23. С. 180–184.

8. Денисова А. С. Вариантность фразеологических единиц, обозначающих ощущения человека (на материале украинского языка). *Международный научно-практический журнал «Авангард науки»*. Казахстан, 2017. № 9 (10). С. 9–13.

9. Shulzhenko A. S. Structural and Semantic Modifications of Phraseological Units Signifying Human's Feelings (on the Material of English and French Languages). *Colloquium-journal*. Warszawa, Polska, 2019. №22 (46). S. 27–31.

Наукові праці апробаційного характеру

10. Денисова А. С. Вивчення фразеології в широкому та вузькому значенні. *Мова і соціум: етнокультурний аспект* : матеріали V Міжнародної наукової конференції молодих учених (м. Бердянськ, 17–18 вересня 2015 р.) : [збірник тез] / [гол. ред. О. П. Колінько]. Бердянськ : БДПУ, 2015. С. 9–11.

11. Денисова А. С. Антонімічні відношення у фразеології. *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 24–25 березня 2016 року / [редактори-упорядники: І. Зимомря, В. Ільницький]. Ченстохова – Ужгород – Дрогобич : Посвіт, 2016. С. 124–125.

12. Денисова А. С. Полісемія та омонімія фразеологічних одиниць. *Сучасні технології навчання іноземних мов і культур у загальноосвітніх і вищих навчальних закладах*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Збірник наукових праць. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2016. С. 39–41.

13. Денисова А. С. Методи дослідження фразеологізмів на позначення відчуттів людини. *Актуальні проблеми методології та історіографії мовознавства* : матеріали науково-практичної Інтернет-конференції (Слов'янськ, 19–20 жовтня 2016 року). Слов'янськ : ДДПУ, 2016. С. 47–50.

14. Denisova A. English Idioms with Structure of Subordinate Phrase Denoting Man's Feelings. *Proceedings of II International Scientific Conference «World Science in 2016: Results»*. Morrisville, Lulu Press., 2017. С. 131–133.

15. Денисова А. С. Фразеологізми на позначення відчуттів людини із будовою сурядних словосполучень у різносистемних мовах. *Інновації в сучасному світі* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих учених (17 лютого 2017, Краматорськ). Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 57–59.

16. Денисова А. С. Одновершинні фразеологізми на позначення відчуттів людини. *Гуманітарні науки: нові вирішення* : матеріали III міжнародної науково-практичної конференції (22 лютого 2017, Краматорськ). Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 162–164.

17. Денисова А. С. Фразеологізми-речення на позначення відчуттів людини у французькій мові. *Маріупольський молодіжний науковий форум: традиційні й новітні аспекти дослідження і викладання іноземних мов і літератури* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції студентів, аспірантів і молодих учених (29 березня 2017 р.) / за заг. ред. к.пед.н., доцента Ю. М. Кажан. Маріуполь : МДУ, 2017. С. 103–104.

18. Denisova A. S. English Phraseologisms-Sentences Denoting Man's Feelings. *Perspective Scientific Research: Proceedings of IV International Scientific Conference*. Morrisville: Lulu Press, 2017. P. 101–103.

19. Денисова А. С. Українські фразеологізми на позначення відчуттів людини із будовою складного речення. *Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку* : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (20-21 квітня 2017 року) : збірник тез. Бердянськ : БДПУ, 2017. Ч. 2. С. 254–255.

20. Денисова А. С. Полісемія фразеологізмів на позначення відчуттів людини. *Нові шляхи у наукових дослідженнях* : матеріали XI міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених (13 жовтня 2017 року) : збірник тез. Вінниця : ТОВ «НіланЛТД», 2017. С. 139–141.

21. Денисова А. С. Фразеологізми на позначення відчуття втоми в українській, англійській та французькій мовах. *Україністика: нові імена в науці* : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих науковців (Бахмут, 22-23 березня 2018 року) / Горлівський інститут іноземних мов. Бахмут : ГІМ, 2018. С. 44–47.

22. Денисова А. С. Фразеологізми на позначення відчуття болю. *Наука III тисячоліття : пошуки, проблеми, перспективи розвитку* : матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (25-26 квітня 2018 року) : збірник тез. Бердянськ : БДПУ, 2018. С. 138–139.

23. Денисова А. С. Українські та французькі фразеологізми на позначення відчуття холоду. *Людина в мовному просторі : історична спадщина, проблеми, перспективи розвитку* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (17–18 травня 2018 р.) : збірник тез / упорядники : І. Я. Глазкова, В. В. Богдан. Мелітополь : Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2018. С. 54–57.

24. Шульженко А. С. Фразеологізми на позначення відчуття тепла в українській, англійській та французькій мовах. *Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку*: матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (25-26 квітня 2019 року): збірник тез. Бердянськ: БДПУ, 2019. С. 287–288.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗІСТАВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ	27
1.1 Відображення пізнавальних психічних процесів крізь призму фразеологізмів антропоцентричної спрямованості.....	27
1.2 Фразеологічна одиниця як об’єкт зіставних лінгвістичних досліджень...	33
1.2.1 Визначення обсягу фразеології за шкалою «центр/периферія».....	39
1.2.2 Класифікації фразеологічних одиниць у різних мовознавчих традиціях.....	41
1.3 Системні відношення у сфері фразеологічних одиниць.....	46
1.4 Лінгвокультурологічний підхід до вивчення фразеологізмів.....	53
Висновки до розділу 1.....	56
РОЗДІЛ 2 МЕТОДИКА ЗІСТАВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВІДЧУТТІВ ЛЮДИНИ	58
2.1 Методи зіставного дослідження фразеологізмів на позначення відчуттів людини.....	58
2.2 Критерії добору емпіричного матеріалу	66
2.3 Етапи та методика зіставного аналізу фразеологізмів на позначення відчуттів людини.....	68
Висновки до розділу 2.....	72
РОЗДІЛ 3 ІДЕОГРАФІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВІДЧУТТІВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ	74
3.1 Структура тематичного поля «Відчуття людини».....	74
3.1.1 ТГ «Екстероцептивні відчуття».....	74
3.1.1.1 СГ «Зорові відчуття».....	75
3.1.1.2 СГ «Слухові відчуття».....	77

3.1.1.3 СГ «Смакові відчуття».....	80
3.1.1.4 СГ «Нюхові відчуття».....	82
3.1.1.5 СГ «Дотикові відчуття».....	83
3.1.2 ТГ «Інтероцептивні відчуття».....	83
3.1.2.1 СГ «Голод».....	83
3.1.2.2 СГ «Ситість».....	84
3.1.2.3 СГ «Спрага».....	85
3.1.2.4 СГ «Нудота».....	86
3.1.2.5 СГ «Втома».....	87
3.1.2.6 СГ «Запаморочення».....	88
3.1.2.7 СГ «Оніміння».....	90
3.1.3 ТГ «Пропріоцептивні відчуття».....	90
3.1.3.1 СГ «Статичні відчуття».....	91
3.1.3.2 СГ «Кінестетичні відчуття».....	92
3.1.4 ТГ «Змішані відчуття».....	92
3.1.4.1 СГ «Вібраційні відчуття».....	93
3.1.4.2 СГ «Температурні відчуття».....	94
3.1.4.3 СГ «Больові відчуття».....	96
3.2 Узагальнення зіставних спостережень щодо ідеографічної класифікації ФО на позначення відчуттів людини.....	98
Висновки до розділу 3.....	101
РОЗДІЛ 4 СТРУКТУРНА ТА СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВІДЧУТТІВ ЛЮДИНИ.....	104
4.1 Фразеологічні одиниці із будовою словосполучення з різними типами синтаксичного зв'язку.....	104
4.2 Фразеологічні одиниці із будовою речення.....	111
4.3 Фразеологічні одиниці з одним повнозначним словом.....	116
4.4 Семантичні особливості фразеологізмів на позначення відчуттів людини в досліджуваних мовах.....	118

4.4.1 ФО на позначення інтероцептивних відчуттів.....	118
4.4.2 ФО на позначення екстероцептивних відчуттів.....	128
4.4.3 ФО на позначення змішаних відчуттів	137
4.4.4 ФО на позначення пропріоцептивних відчуттів	143
4.5 Варіювання в межах фразеологізмів на позначення відчуттів людини...	145
4.6 Типи системних відношень у сфері фразеологічних одиниць на позначення відчуттів людини.....	153
4.7 Узагальнення зіставних спостережень щодо структурної та семантичної організації ФО на позначення відчуттів людини в зіставлюваних мовах.....	160
Висновки до розділу 4	166
ВИСНОВКИ.....	170
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	173
ДОДАТКИ.....	203
ДОДАТОК А. Узагальнена класифікація відчуттів людини в науковій літературі.....	204
ДОДАТОК Б. Чисельність семантичних груп ФО на позначення екстероцептивних відчуттів людини.....	205
ДОДАТОК В. Чисельність семантичних груп ФО на позначення інтероцептивних відчуттів людини.....	206
ДОДАТОК Г. Чисельність семантичних груп ФО на позначення пропріоцептивних відчуттів людини.....	207
ДОДАТОК Д. Чисельність семантичних груп ФО на позначення змішаних відчуттів людини.....	208
ДОДАТОК Е. Продуктивність структурних моделей ФО в зіставлюваних мовах.....	209
ДОДАТОК Ж. Кількісний аналіз системності фразеологізмів на позначення відчуттів людини.....	214

ВСТУП

Пропоноване дослідження присвячене зіставному вивченню фразеологічних одиниць (далі ФО) на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах.

Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки характеризується докорінною зміною базисної наукової парадигми, поворотом до розгляду мовних явищ під антропоцентричним кутом зору. На сьогодні він займає пріоритетну позицію серед лінгвістичних принципів і концентрує увагу дослідників на відображенні в мові навколишнього світу. Мова розглядається не тільки як продукт діяльності людини (або суб'єкта), але й як засіб спілкування, збереження / формування досвіду, знань, культури. Найвиразніше це проявляється у фразеологічному корпусі: образ, що знаходиться в основі стійкого словосполучення, є результатом інтерпретації окремих фрагментів дійсності та їхньої оцінки з боку представників окремого культурно-мовного соціуму.

Однією з центральних проблем сучасної фразеології є вивчення антропоцентричного аспекту стійких сполук, тобто людини у фразеології, сутність якого можна сформулювати як «суб'єктність побудови відображальних вербальних категорій» [98]. На сучасному етапі на особливу увагу заслуговує зіставне вивчення ФО, які у віддалено споріднених мовах описують універсальні поняття, пов'язані зі сприйманням людиною навколишньої дійсності.

Об'єктами досліджень на матеріалі різних мов неодноразово ставали фразеологічні одиниці, зорієнтовані на людину (див. праці М. Ф. Алефіренка [8], Г. Багаутдинової [29], І. В. Гарбери [52], Н. Ф. Грозян [57], Н. Б. Дем'яненко [62], О. В. Забуранної [98], О. М. Каракуці [104], І. Є. Колеснікової [112], Ж. В. Краснобаєвої-Чорної [121], М. М. Літвінової [136], К. І. Мізіна [151], Ю. Ф. Прадіда [181], О. О. Селіванової [198], В. М. Телії [221], Т. В. Тоненчук [227], О. В. Харчука [238], В. В. Хмари [239] та ін.). Спеціального дослідження, присвяченого вивченню ФО на позначення відчуттів людини, що функціонують в українській, англійській та французькій мовах, на сьогодні не існує, як і не існує детальної класифікації стійких сполук, теоретичним підґрунтям яких є

напрацювання у галузі психології та фізіології, де вони розглядаються як такі, що позначають екстероцептивні (зорові, слухові, смакові та нюхові); інтероцептивні (голод, ситість, спрага, нудота, втома, холод, запаморочення та оніміння); пропріоцептивні (кінестетичні, статичні) та змішані відчуття людини (вібраційні, больові та температурні). Окрім цього, зважаючи на значний інтерес лінгвістів до означеного напрямку дослідження, спостерігається відсутність окремих робіт за темою у цілому та зіставних досліджень в українській, англійській та французькій мовах зокрема. Ідеографічне впорядкування віддалено споріднених мовних одиниць дає можливість більш детально проаналізувати їхню структуру та семантику. Усе це свідчить про важливість пропонованого дослідження.

Актуальність обраної теми дисертаційної роботи пов'язана із загальною тенденцією сучасної лінгвістики до антропоцентричного вивчення мовних явищ. Вона зумовлена необхідністю поглибленого вивчення механізмів реалізації антропоцентризму в структурі та семантиці фразеологічних одиниць на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах, що дозволяє виявити їхні ізоморфні та аломорфні властивості. Залучення порівняльного аналізу дає можливість вирішити важливе питання сучасних зіставних досліджень – взаємозв'язок мови, культури та свідомості різних етносів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана в межах наукової теми кафедри загального мовознавства та слов'янської філології Бердянського державного педагогічного університету «Мова і соціум: етнокультурний аспект» (2012-2017 рр.) та кафедри іноземних мов і методики викладання Бердянського державного педагогічного університету «Комунікативна спрямованість формування іншомовної мовленнєвої компетентності студентів» (2016-2021 рр.), державний реєстраційний номер 0116U008835. Тему дисертації затверджено вченою радою Бердянського державного педагогічного університету (протокол № 5 від 09.12.2014) та погоджено на засіданні бюро Національної ради «Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності» НАН України (№ 131/229 від 18.12.2014).

Мета дослідження полягає в зіставному аналізі ФО на позначення відчуттів

людини, який дозволяє виявити їхні ідеографічні, структурні, семантичні та лінгвокультурологічні особливості в українській, англійській та французькій мовах.

Досягнення поставленої мети передбачає реалізацію таких **завдань**:

- 1) виокремити та інвентаризувати корпуси фразеологічних одиниць на позначення відчуттів людини в обраних мовах з метою їхнього подальшого аналізу;
- 2) визначити теоретико-методологічні засади дослідження фразеологічних одиниць на позначення відчуттів людини в зіставному аспекті;
- 3) розробити методіку дослідження аналізованих ФО;
- 4) урахувавши теоретико-методологічні здобутки лінгвістів, побудувати ідеографічну класифікацію досліджуваного матеріалу: зіставити семантичні групи в межах тематичних груп порівнюваних мов;
- 5) схарактеризувати в зіставному аспекті структурно-граматичні типи ФО на позначення відчуттів людини;
- 6) виокремити базові метафоричні та метонімічні моделі, покладені в основу досліджуваних ФО в українській, англійській та французькій мовах і встановити ступінь їхньої продуктивності;
- 7) з'ясувати типи системних відношень, у які вступають аналізовані ФО;
- 8) шляхом порівняння виявити ізоморфні та аломорфні риси фразеологізмів у зіставляваних мовах, описати їхні лінгвокультурологічні особливості.

Об'єктом дослідження є фразеологічні одиниці на позначення відчуттів людини в українській, англійській і французькій мовах.

Предметом вивчення є структурно-граматичні, семантичні та лінгвокультурологічні особливості зіставляваних ФО.

Матеріалом дослідження слугували 2232 фразеологічні одиниці (889 українських, 578 англійських та 764 французьких), вилучені шляхом суцільної вибірки з лексикографічних та фразеографічних джерел (одно- та двомовних словників).

Джерельна база дослідження: емпіричний матеріал відібраний із 17 фразеографічних джерел: 9 двомовних словників (Англо-русский фразеологический словарь О. В. Куніна, 1984, 2005 [297]; Англо-український фразеологічний словник К.Т.Баранцева. 2005 [298]; Краткий русско-английский

фразеологический словарь В. В. Гуревича [305]; English Idioms and Phrasal Verbs Л. Ф. Шиловой, 2005 [342]; Dictionnaire russe-français des locutions idiomatiques equivalents Сержа Кравцова, 2005 [347]; Фразеологизмы французского языка: словарь-практикум В. Бардоши, 2002 [338]; Французско-русский фразеологический словарь. Около 35000 выражений Я. И. Рецкера, 1963 [340] та веб-ресурс Англо-русский словарь цитат, пословиц, поговорок и идиом : http://aphorisms_en_ru.academic.ru/3/%28all%29_shaken_up [296]; Словник фразеологічних антонімів української мови В. С. Калашника, Ж. В. Колоїз, 2006 [308]); 7 одномовних (Словник українських ідіом Г. М. Удовиченка, 1968 [321]; Фразеологічний словник української мови В. Д. Ужченка та Д. В. Ужченка, 1998 [333]; Фразеологічний словник української мови В.М. Білоноженко, 2008 [339]; Cambridge international dictionary of idioms, 1998 [343]; The Oxford Dictionary of Idiom, 2004 [343] та веб-ресурси Dictionnaire de l'Académie Française, 8-ème edition, 1935 [344]; Dictionnaire français-russe des idiomes. – електронний ресурс. – Режим доступу: http://idioms_fr_ru.academic.ru/); лексикографічних джерел (Тлумачний словник української мови в 11 томах [345] та Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник І. С. Олійника, М. М. Сидоренка, 1991 [316]), а також збірки прислів'їв і приказок (Сборник английских пословиц и поговорок С. Ф. Кусковської, 1987 [313]; Русско-английский словарь пословиц и поговорок: 500 единиц С. С. Кузьміна, 1996 [311]; Французские пословицы и поговорки О. В. Критской, 1963 [310]; Українські приказки, прислів'я і таке інше укл. М. Номис, 1993 [336]; Українські прислів'я та приказки упоряд. С. В. Мишанич, М. М. Пазяк, 1984 [337]; Українські народні прислів'я та приказки за ред. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут, 1963 [335]; 500 английских пословиц и поговорок / сост. И. С. Гварджаладзе, 1959 [295]; Русские пословицы и поговорки и их английские аналоги Ю. В. Бодровой, 2007 [300]; Краткость – душа остроумия. Английские пословицы, поговорки и крылатые выражения Л. Васильевой, 2004 [301]; Українські народні прислів'я та приказки / упор. В.Бобкова, Ф. Лавров, М. Ліждвой, 1955 [335]).

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети й розв'язання завдань

у дисертації використано комплекс методів, які вможливили цілісне дослідження матеріалу. До загальнонаукових методів, застосованих у роботі, належать *індукція*, яка використовується для класифікації мовних одиниць, виокремлених шляхом суцільної вибірки, та побудови ідеографічної класифікації), *дедукція* – для відбору теоретико-методологічного матеріалу, який відповідає предмету та об’єкту дослідження, *синтез* – для аналізу й узагальнення теоретичного матеріалу, *аналіз* – для опису досліджуваного масиву ФО на позначення відчуттів людини). Спеціальні лінгвістичні методи охоплюють *зіставний* (з’ясування ізоморфних та аломорфних властивостей у структурі й семантиці зіставляваних ФО в українській, англійській та французькій мовах, виявлення лакун); *описовий*, який дозволив систематизувати та комплексно представити отримані результати; метод *лінгвокультурологічної інтерпретації* (виявлення прихованого змісту втілених культурних особливостей ФО на позначення відчуттів людини); *компонентний аналіз* у поєднанні з *аналізом словникових дефініцій* (відбір емпіричного матеріалу); *кількісний аналіз* (визначення чисельності ФО, об’єднаних за певними критеріями, а також продуктивності метафоричних та метонімічних моделей і образів, покладених в їх основу в зіставляваних мовах).

Практична цінність роботи полягає в можливості використання здобутих результатів при розробці та укладанні ідеографічних словників, викладанні навчальних дисциплін: «Вступ до мовознавства», «Загальне мовознавство», «Зіставне мовознавство», «Порівняльна типологія», «Психолінгвістика»; у курсах лексикології української, англійської та французької мов (розділ «Фразеологія»). Опрацьований фактичний матеріал може стати корисним у лексикографічній практиці, при написанні навчальних посібників і наукових праць.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що її результати поглиблюють сучасну фразеологію і можуть бути застосовані під час дослідження фразеологічних корпусів аналізованих та інших мов; результати дослідження можуть бути серйозним внеском у теоретичні засади фразеології, семантики та ідеографії, загального та зіставного мовознавства. З’ясування семантичних і структурних особливостей досліджуваних одиниць та специфіки їхнього вживання в

українському, англійському та французькому фразеологічному корпусі розширить уявлення про сучасний стан лексичної системи, можливості семантичних інтерпретацій, а також стане в нагоді при укладанні ідеографічного словника.

Особистий внесок здобувача. Усі результати дослідження отримані дисертанткою особисто, усі статті написані одноосібно.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що в ньому вперше об'єктом зіставного аналізу постають ФО на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах, результатом якого є ідеографічна, структурно-граматична та семантична класифікація; вперше розроблено ідеографічну класифікацію, яка об'єднує весь емпіричний матеріал у тематичне поле (далі ТП) «Відчуття людини»; з урахуванням лінгвокультурологічного аспекту виявлено ізоморфні та аломорфні особливості функціонування фразеологізмів на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах.

Наукову новизну одержаних результатів узагальнюють **положення, що виносяться на захист:**

1. До фразеологізмів на позначення відчуттів людини належать утворення, загальна семантика яких означає відчуття (зору, слуху, нюху, смаку, дотику, голоду, холоду, втоми тощо). Вони характеризують внутрішні та зовнішні процеси пізнання людиною навколишнього світу, описують її ставлення до нього. Емпіричний матеріал засвідчує їхнє вагоме місце у фразеологічних корпусах зіставляваних мов.

2. Під ФО на позначення відчуттів людини розуміємо відносно стійке, цілісне, відтворюване в мовленні словосполучення, речення або поєднання одного повнозначного та одного (двох) службових слів з частковим або повним переосмисленням компонентів. Вони утворюють тематичне поле «Відчуття людини», що складається з тематичних груп, підґрунтям класифікації яких є адаптований до емпіричного матеріалу розподіл відчуттів людини у психології і фізіології.

3. Комплексна методика аналізу ФО на позначення відчуттів складається з шести етапів, у результаті чого мовні одиниці досліджуються з позиції 1) ідеографічного (ієрархічна побудова ТП «Відчуття людини»); 2) структурно-

граматичного (виявлення найбільш продуктивних структурних моделей) та 3) семантичного (описано найбільш поширені метафоричні та метонімічні моделі; з'ясовано, які типи системних відношень домінують) аспектів. Результатом аналізу є зіставлення та виявлення ізоморфних та аломорфних рис у трьох мовах.

4. Тематичне поле (ТП) «Відчуття людини» складається з 4 тематичних груп (далі – ТГ) у кожній зіставляюваній мові: «Екстероцептивні відчуття», «Інтероцептивні відчуття», «Пропріоцептивні відчуття» та «Змішані відчуття» людини, які характеризуються ізоморфізмом. Окрім цього, у межах трьох тематичних груп функціонують лакуни.

5. У зіставляюваних мовах кількісно переважають ФО зі структурою дієслівних словосполучень, де головний компонент несе в собі інформацію, яка описує дію, стан, процес пізнання людиною навколишнього світу. Аломорфізм характерний для ад'єктивних ФО англійської та французької мов, у яких домінують компаративні моделі, що містять у своєму складі образ-еталон, притаманний певній національній спільноті.

6. Серед типів формування переосмисленого значення ФО на позначення відчуттів людини в порівнюваних мовах домінує метафора, рідше різновид метонімії – синекдоха. Ізоморфізм виявляється на рівні метафоричного переосмислення «*тварина* → *людина*», рідше – «*людина* → *людина*», «*предмет* → *людина*», «*дія* → *людина*». Метонімічне перенесення (синекдоха) «*орган, частина тіла* → *людина*» є спільним для досліджуваних мов.

7. Системні відношення в зіставляюваних мовах є ізоморфними і функціонують як на внутрішньомовному, так і міжмовному рівнях. Варіантність є найбільш продуктивним виявом їхнього вираження і характеризується наявністю словотвірних лакун серед українських ФО.

8. Порівнюваним ФО на позначення відчуттів людини притаманна подібність у відображенні явищ навколишньої дійсності, що пов'язане з частковим збігом фрагментів різних картин світу, оскільки людині характерна здатність однакового сприйняття світу, що має психічне та фізіологічне підґрунтя. Окрім цього, кожна з досліджуваних мов має лакуни, в основі яких лежать образи-еталони, нерозривно

пов'язані з національно-культурною специфікою, що описують образ життя і мислення, національні цінності кожного етносу.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертації апробовані на дванадцяти міжнародних конференціях, а саме: «Сучасні германістика та романістика: мова в контексті культури» (Бердянськ, 2015), «Мова і соціум: етнокультурний аспект» (Бердянськ, 2015), «Сучасні технології навчання іноземних мов і культур у загальноосвітніх і вищих навчальних закладах» (Ізмаїл, 2016), «Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті» (Дрогобич, 2016), «World Science in 2016: Results» (Morrisville, Lulu Press, 2017), «Інновації в сучасному світі» (Краматорськ, 2017), «Гуманітарні науки: нові вирішення» (Краматорськ, 2017), «Нові шляхи у наукових дослідженнях» (Краматорськ, 2017), «Perspective scientific research» (Morrisville, Lulu Press, 2017), «Україністика: нові імена в науці» (Бахмут, 2018), «Людина в мовному просторі: історична спадщина, проблеми, перспективи розвитку» (Бердянськ, 2018), «Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку» (Бердянськ, 2017, 2018, 2019) та на трьох всеукраїнських науково-практичних конференціях «Мова, право, міжкультурна комунікація: проблеми сьогодення та пошуки шляхів їх вирішення» (Київ, 2015), «Актуальні проблеми методології та історіографії мовознавства» (Слов'янськ, 2016), «Маріупольський молодіжний науковий форум: традиційні й новітні аспекти дослідження і викладання іноземних мов і літератури» (Маріуполь, 2017). Матеріали дисертації обговорено на засіданні кафедри іноземних мов і методики викладання Бердянського державного педагогічного університету (протокол № 13 від 18 червня 2019 р.), на засіданні міжкафедрального семінару ДонНУ імені Василя Стуса (протокол № 16 від 02 березня 2020 року).

Публікації. Основні положення та результати роботи висвітлено в 24 одноосібних публікаціях, із них 6 статей опубліковано у фахових виданнях України, зокрема, 2 з яких входять до міжнародних наукометричних баз даних; 3 – в іноземних виданнях (1 з яких входить до міжнародної наукометричної бази даних); 15 – у збірниках матеріалів наукових конференцій міжнародного та всеукраїнського рівнів.

Структура та обсяг роботи зумовлена метою й поставленими завданнями. Робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури (294 наукових джерела українською, російською, англійською, французькою мовами), списку лексикографічних та фразеологічних джерел (56 позицій) та додатків (3 таблиці, 6 діаграм). Загальний обсяг роботи становить 214 сторінок. Основний текст дисертації викладено на 157 сторінках.

У *вступі* обґрунтовано актуальність теми дослідження, висвітлено мету і завдання роботи, об'єкт, предмет та методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів, сформульовано положення, що виносяться на захист; окреслено емпіричний матеріал, надано інформацію щодо апробації дисертації та наукових публікацій, описано структуру та обсяг дисертації.

У *першому розділі* «Теоретичні засади зіставного дослідження фразеологічних одиниць у сучасному мовознавстві» здійснено критичний огляд праць вітчизняних і зарубіжних лінгвістів, пов'язаних із темою дослідження; схарактеризовано усталене та дискусійне у визначенні фразеологічної одиниці; узагальнено напрацювання вітчизняних та зарубіжних учених щодо статусу фразеологізмів у системі мови, їхніх обсягів, класифікацій; системні відношення в межах аналізованих сполук.

У *другому розділі* «Методика зіставлення фразеологізмів на позначення відчуттів людини» описано комплексну методику аналізу ФО в зіставному аспекті. Обґрунтування методологічних засад охоплює поетапний опис алгоритму дослідження.

У *третьому розділі* «Ідеографічна характеристика фразеологізмів на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах» запропоновано ідеографічну класифікацію, яка дала змогу групувати аналізовані сполуки на 4 тематичні групи: «Екстероцептивні відчуття», «Інтероцептивні відчуття», «Змішані відчуття» та «Пропріоцептивні відчуття» людини.

У четвертому розділі «Структурна та семантична характеристика фразеологізмів на позначення відчуттів людини» здійснено аналіз ФО з точки зору їхньої структурно-граматичної та семантичної природи; представлено метафоричні та метонімічні моделі аналізованих сполук, виявлено найпродуктивніші з них; з'ясовано типи системних відношень; виявлено ізо- та аломорфні властивості фразеологізмів на позначення відчуттів людини сучасних української, англійської та французької мов.

У висновках висвітлено результати проведеного дослідження, а також окреслено перспективи подальшого дослідження.

Наприкінці подано списки використаної літератури, лексико- та фразеографічних джерел та додатки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗІСТАВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

1.1 Відображення пізнавальних психічних процесів крізь призму фразеологізмів антропоцентричної спрямованості

Характерною ознакою сучасної науки є антропоцентричний підхід до дослідження мови: у центрі уваги лінгвістів перебуває не мова в її творенні й використанні людиною та людина як носій мовної свідомості і досвіду поколінь, вербалізованого в мові [93, с. 56–63]. Тому цілком зрозумілою стає актуальність дослідження мовної особистості, оскільки фактор людини в мові найбільшою мірою проявляється саме в ній.

На сьогодні суть антропоцентризму полягає в тому, що наукові об'єкти вивчають переважно за їхньою роллю, призначенням і функцією в розвитку людської особистості з метою її подальшого вдосконалення в умовах взаємовідносин з навколишнім світом, який постійно змінюється й ускладнюється. Водночас людина стає центральною фігурою та здійснює аналіз явищ, які розглядаються [177, с. 6]. Як зазначає В. А. Маслова, вона тут і об'єкт, і суб'єкт пізнання, тому багато в баченні людини залежить від позиції спостерігача суб'єкта [144, с. 4].

На думку Ю. Д. Апресяна, мова носить антропоцентричний характер, переважна більшість словникового складу мови присвячена людині: її внутрішньому світу, сприйманню нею зовнішнього світу, фізичній та інтелектуальній діяльності, її цілям, спілкуванню з іншими людьми тощо [17, с. 18]. Отже, антропоцентрична парадигма виводить на перше місце людину, а мова вважається головною її характеристикою та найважливішою складовою. На сьогодні не втрачає актуальності дослідження антропоцентричного характеру в межах діади «мова – людина».

Наприкінці ХХ ст. антропоцентризм остаточно сформувався як один з основних принципів лінгвістики та став методологічною основою сучасних досліджень, де в центрі уваги поставлено людину, яка творить мову. На думку

Ю. В. Дорофєєва, зміна лінгвістичних пріоритетів, розробка нових стратегій лінгвістичного пошуку і призвели до перетворення сформованої системи поглядів на мову і принципи лінгвістичних досліджень та формування нової наукової парадигми в лінгвістиці [89, с. 32]. Антропоцентризм в лінгвістиці пояснюється вченими зміною ракурсу дослідження, формулюванням нового об'єкта дослідження – мовної особистості. Ідея антропоцентричності й антропометричності мови є загально визнаною. «Мова антропоцентрична за своєю природою, тому, відображаючи світ, вона завжди «дивиться» на нього з точки зору людини. Це означає, що мовна свідомість як своєрідна точка відліку неявно фіксує в мові «людські параметри» [183, с. 143].

Фразеологічний шар лексики антропоцентричний за своєю суттю. Найважливішим його завданням є «дослідження співвідношення лінгвістичних та екстралінгвістичних смислів ФО, оскільки у фразеологічному значенні кодується тільки частина розумової інформації, тоді як інша її частина уявляється в психіці людини розумовими образами екстралінгвістичного характеру» [6, с. 13]. За допомогою фразеологізмів можна передати сприйняття навколишньої дійсності носіями мови. Дослідження фразеології на основі принципу «людини в мові» призвело до її бурхливого розвитку. На думку дослідників, цей «новий стадіальний виток» є інтерпретуючим [8, с. 67], що дало змогу звернути увагу на психологічні аспекти формування фразеологічної картини світу, а культурні феномени розглядати як константи культури [227, с. 20]. Отже, антропоцентризм характеризується зміщенням акцента з об'єкта пізнання на його суб'єкт, тобто аналізує людину в мові і мову в людині.

Об'єктами досліджень на матеріалі різних мов неодноразово ставали фразеологічні одиниці антропоцентричної спрямованості, часто в зіставному аспекті, зокрема, О. В. Забуранна [98] розкриває особливості антропоцентризму фразеологічної семантики у різних мовах; Н. Ф. Грозан [57] – фразеологічну мікросистему «Поведінка людини» в українській мові; Н. Б. Дем'яненко [62] – властивості ФО на позначення інтелектуальних рис людини в польській мові; І. Є. Колеснікова – фразеологічну мікросистему «Риси характеру людини» в

українській та англійській мовах [112]; М. М. Літвінова [136] – семантичні властивості фразеологічних одиниць зі значенням рис характеру людини на матеріалі німецької мови; К. І. Мізін [151] – ідеографічну групу компаративних ФО «Психічна діяльність людини» сучасної німецької мови; Ю. Ф. Прадід [181] – тематичну групу українсько-російських фразеологізмів на позначення емоцій людини; О. О. Селіванова [197] – аналіз ФО з точки зору лінгвокультурології; Т. В. Тоненчук [227] – структурно-семантичний, ідеографічний та функційний аспекти соматичних фразеологізмів у сучасній англійській мові; О. В. Харчук [238] – стійкі сполуки з кінесичним компонентом та ін.

Оскільки предметом нашого дослідження є фразеологізми на позначення відчуттів людини, то вважаємо за доцільне проаналізувати класифікацію цих пізнавальних психічних процесів у спеціальній літературі.

Органи чуття відіграють важливу роль у житті людини. Незважаючи на те, що вони є найпростішим психічним процесом і одночасно є складною багатоаспектною категорією, яка з різних сторін характеризує особистість, та дозволяє робити її предметом різних наук: психології, фізіології, філософії, лінгвістики тощо. Людина як соціальна істота потребує постійного відчуття й усвідомлення себе як повноцінного члена суспільства, частину навколишнього середовища та частину світобудови. С. Д. Максименко зазначає, що відчуття є пізнавальним психічним процесом відображення в мозку людини окремих властивостей предметів і явищ, які мають безпосередній вплив на наші органи чуття [140, с. 97–98].

У науковій літературі існують різні підходи до природи відчуттів. Так, фізіологи І. М. Сеченов та І. І. Павлов під ними розуміли своєрідні рефлекторні дії, фізіологічним підґрунтям яких є нервові процеси, що виникають у результаті впливу подразників на органи чуття, або аналізатори [169, с. 181; 204, с. 348], або «це відображення властивостей предметів об'єктивного світу, що виникає при їхньому безпосередньому впливі на рецептори» [318, с. 261–262].

В американській психології під відчуттями розуміють «елементарні пізнавальні процеси, які з'єднані з тілесними процесами в певних органах тіла» [224, с. 22], або «безпосередні фундаментальні й прямі контакти (переживання) певного роду, що

відносяться до усвідомленого знання про якість і характерні ознаки навколишніх предметів, будучи результатом впливу простого, ізольованого подразника» [249, с. 24]. Варто наголосити, що вони є психічним процесом, який виникає при безпосередньому впливі на рецептори, та за допомогою якого людина має змогу отримувати інформацію про навколишній та внутрішній світ.

Важливим є питання розрізнення відчуття та сприймання, оскільки вони є взаємопов'язаними початковими щаблями процесу пізнання, що передують мисленню. У психології сприймання – це відображення предметів та явищ у сукупності їх властивостей і частин при безпосередньому їхньому впливові на органи чуття. На думку Р. Солсо, «відчуття пов'язане з відносинами між фізичним світом та його виявленням через сенсорну систему, у той час як під час сприйняття в інтерпретацію сенсорних сигналів включається пізнання вищого порядку» [214, с. 127].

Поняття відчуття та сприймання в психологічних роботах зазвичай розрізняють за такими показниками: відчуття відповідають окремим властивостям предметів, сприйняття – системі його властивостей; відчуття можуть існувати поза сприйняттям, як-от: відчуття холоду, темноти, але сприйняття неможливе поза відчуттями; будучи генетичною передумовою сприйняття, відчуття все ж існують переважно як частини цілісних сприйнять. Отже, зв'язок між процесами відчуття і сприйняття вбачається в тому, що останнє є сукупністю відчуттів різних модальностей у процесі відображення цілісного об'єкта пізнання, взаємодії з ним, тобто образ предмета в різноманітті його властивостей. Сприйняття виступає як більш високий щабель процесу пізнання, ніж відчуття, що є необхідною ланкою, яка зв'язує зовнішні прояви навколишнього світу і діяльність людської свідомості, спрямовану на обробку перцептивних даних [250, с. 163–168].

У науковій літературі існують різноманітні класифікації органів відчуттів і чутливості організму до подразників, які надходять до аналізаторів із зовнішнього світу або зсередини організму.

Найпоширенішою є класифікація за модальністю, згідно з якою відчуття співвідносяться з певними сенсорними системами, або аналізаторами, які володіють специфічними рецепторами, чутливими до відповідних подразників. Традиційно

виокремлюють: зорові та слухові відчуття (зорова і слухова модальність); смакові та запахові (смакова і нюхова модальність); шкірні (дотикова, больова та температурна модальність). Відчуття пропріоцептивної модальності – це рух і положення частин тіла, м'язових зусиль. У тісному зв'язку з пропріоцептивною модальністю виокремлюють також кінестетичні відчуття. Вони виникають під час руху і переміщення, але мають міжмодальний характер, тобто виникають на основі пропріоцептивної, вестибулярної та зорової сенсорних систем, і тому залишаються за межами цієї класифікації. Органічні відчуття, які виникають у результаті зрушень у внутрішньому середовищі організму, мають також мультисенсорний характер і не відносяться до класифікації відчуттів за модальністю [61, с. 17].

Генетична класифікація, запропонована англійським неврологом Х. Хедом, дає змогу виокремити такі види відчуттів: протопатичні – є невід'ємною частиною емоційного стану і не чітко відображають предмети зовнішнього світу; носять безпосередній характер, далекі від мислення, і їх не можна розподілити на чіткі категорії, які можна було б позначити загальними термінами; епікритичні – більш високі види відчуттів, котрі не носять суб'єктивного характеру, відокремлені від емоційного стану, мають диференційовану структуру, відображають об'єктивні предмети навколишнього світу і стоять значно ближче до інтелектуальних процесів [272].

Англійський психофізіолог Ч. Шеррінгтон, доповнюючи класифікацію Х. Хеда, виокремлює ще один вид чутливості – ноцицептивну, і співвідносить з нею різноманітні неприємні або больові відчуття (біль, печія, запаморочення, нудота, оніміння). Однак, Х. Хед не відносить ці відчуття до окремого виду і зараховує їх до протопатичної чутливості [272].

Ч. Шеррінгтон, диференціювавши людські відчуття на основі анатомічного положення рецепторів і функцій, виокремив три класи сенсорних систем і відповідних їм відчуттів: 1) екстероцептивні (зовнішні) – відображають властивості предметів і явищ зовнішнього середовища та мають рецептори на поверхні тіла (зорові, слухові, дотикові, нюхові, смакові); 2) пропріоцептивні – надають інформацію про рух і положення людського тіла в просторі. Їхні рецептори розміщені в м'язах і суглобах, вони служать для рецепції подразників, що

виникають у глибоких частинах тканин. Це кінестетичні відчуття, які виникають у результаті руху, а статичні, які регулюють рівновагу та положення тіла в просторі; 3) інтероцептивні (внутрішні) – мають рецептори, розташовані у внутрішніх органах і тканинах тіла та відображають стан внутрішніх органів (органічні – спраги, голоду, ситості, втоми, запаморочення, нудоти тощо) [248, с. 47–55].

Характеризуючи інтероцептивні відчуття, І. М. Сеченов називав їх «темними почуттями» або органічним відчуттями [204, с. 218]. У них сенсорна, перцептивна чутливість нерозривно пов'язана з афективною чутливістю, вони відносяться до числа найменш усвідомлюваних і найбільш дифузних форм відчуттів і завжди зберігають свою близькість до емоційних станів. Тому ми часто можемо зустріти такі поняття, як «відчуття голоду» і «почуття голоду», «відчуття спраги» і «почуття спраги». Усі органічні відчуття мають більш-менш гострий афективний тон, яскраве емоційне забарвлення, тому в них представлена не лише сенсорика, а й ефективність [191, с. 227].

Із погляду даних сучасної науки традиційний поділ відчуттів на зовнішні (екстероцептори) і внутрішні (інтероцептори) недостатній. Деякі види відчуттів можна вважати зовнішньо-внутрішніми. До них Б. Г. Ананьєв зараховує температурні, больові, смакові, вібраційні, м'язово-суглобові, статеві та статико-динамічні, які відрізняються як від зовнішніх (зорові, слухові, дотикові), так і від внутрішніх (органічні) відчуттів людини [13, с. 87].

Отже, антропоцентрична спрямованість сучасної фразеології виявляється у відображенні світу людини, а також людини в мові. Фразеологізми досліджуються нами як з точки зору антропологічного, який визначає характер зв'язку «мова – людина», так і антропоцентричного підходів, що характеризується центральністю людини у Всесвіті. Проаналізовані нами за різними критеріями (генетична, модальна класифікація; класифікація на основі анатомічного положення рецепторів і функцій) відчуття дають змогу виокремити притаманні їм спільні ознаки (співвіднесення з певними сенсорними системами; розміщення рецепторів на тілі людини). У дослідженні вважаємо оптимальним розподіл відчуттів, запропонований Ч. Шеррінгтоном, і будемо розподіляти їх на екстероцептивні, інтероцептивні,

пропріоцептивні, а також змішані. До останнього типу зараховані температурні, больові та вібраційні відчуття людини, оскільки вони мають рецептори як на поверхні тіла, так і у внутрішніх органах (див. додаток А).

1.2 Фразеологічна одиниця як об'єкт зіставних лінгвістичних досліджень

Загальновідомо, що фразеологія будь-якої мови – це віддзеркалення накопиченого у свідомості народу багатовікового життєвого досвіду, звичаїв та традицій. Хоча цей розділ лінгвістики активно вивчався мовознавцями ще з середини минулого століття, науковці так і не дійшли одностайності щодо визначення фразеологізму та його основних ознак. Вони вважають, що визначення стійкої сполуки таке ж складне, як і визначення слова [48, с. 129], адже дуже важко встановити спільні риси, які б можна було віднести до кожного з них без винятку.

Учені зробили вагомий внесок у розвиток теорії фразеології, визначення її об'єкту, фразеологічного значення, обсягів і меж дослідження, її класифікацій. Це фундаментальні праці вітчизняних та зарубіжних лінгвістів у галузі теорії фразеології (Л. Г. Аксентьев [2], Н. М. Амосова [12], М. Ф. Алефіренко [11], В. Л. Архангельський [24], О. М. Бабкін [27] Ш. Баллі [256], П. Гіро [271], Ф. Кауї [260], Ф. І. Буслаєв [39], Л. А. Булаховський [38], В. В. Виноградов [45], В. А. Глущенко [54], І. О. Голубовська [55], М. Т. Демський [63], Ю. В. Жарікова [92], В. П. Жуков [95], О. В. Кунін [129], В. М. Манакін [141], В. М. Мокієнко [153], О. І. Молотков [154], А. Г. Назарян [160], Ф. Палмер [283], О. О. Потєбня [180], Л. І. Ройзензон [189], О. О. Селіванова [198], Л. Г. Скрипник [208], О. І. Смирницький [211], Л. П. Сміт [213], В. М. Телія [221], М. М. Шанський [246], Ч. Фернандо [266] та ін.), її структури (М. Ф. Алефіренко [11], І. Є. Анічков [14], І. В. Арнольд [19], В. Л. Архангельський [24], Л. А. Булаховський [38], В. В. Виноградов [45], В. П. Жуков [95], О. В. Кунін [129], А. Г. Назарян [160], Л. Г. Скрипник [208], О. І. Смирницький [212], М. М. Шанський [245] та ін.), семантики (Л. Г. Авксентьев [229], Я. А. Баран [237], Л. А. Булаховський [38], А. Г. Назарян [159], Ю. Ф. Прадід [181], П. О. Редін [186], В. Д. Ужченко [230],

Д. В. Ужченко [230] та ін.), фразеологічної ідеографії (Н. Ф. Грозан [57], А. М. Емірова [253], Т. М. Князь [109], І. Є. Колеснікова [112], Ж. В. Краснобаєва-Чорна [120], Ю. М. Лебеденко [133], І. М. Мирошніченко [149], К. І. Мізін [151], І. М. Патен [172], Ю. Ф. Прадід [181], В. Д. Ужченко [228] та ін.).

Відомо, що вперше термін «фразеологізм», уведений у лінгвістику Ш. Баллі, який зазначав «словосполучення утворюють фразеологічну єдність, якщо слова, які входять до їхнього складу, втратили всяке самостійне значення, і воно набуває зовсім нового значення, що не відповідає сумі значень компонентів» [256, с. 74]. Дослідник чітко виокремлював зовнішні та внутрішні ознаки, за якими з усього загалу мовних одиниць можна виділити саме фразеологізми. Головними, «найціннішими» [256, с. 77] Ш. Баллі вважав внутрішні ознаки, а саме: рівнозначність виразу одному слову, тобто можливість заміни звороту одним словом-ідентифікатором, а також втрата елементами самостійності, незрозумілість компонентів ФО; наявність архаїзмів та застарілих виразів [256, с. 77]. Теоретичні засади, сформовані Ш. Баллі, лягли в основу цього дослідження.

Думки щодо внутрішніх та зовнішніх ознак ФО також дотримується В. В. Виноградов, який вважає, що фразеологізм, володіючи формою та змістом, має формальну (зовнішню) оболонку умовну, оманливу (фіксований порядок слів, неможливість синонімічної заміни тощо). Але внутрішні (змістові) ознаки є суттєвими для визначення фразеологічної одиниці: еквівалентність слову за значенням, «змістовна нерозкладність речення на елементи», розрив семантичних зв'язків з тими ж вільними сполученнями слів [45, с. 140–161]. Термін «фразеологічна одиниця», на думку В. В. Виноградова, мав використовуватися для позначення сталих сполук, які не утворюються в процесі мовлення, а відтворюються як готові мовні сполуки автоматично.

Ідеї В. В. Виноградова знайшли багатьох послідовників, які на матеріалах національних мов поглибили та розширили предмет фразеології, чим сприяли виокремленню її як самостійної лінгвістичної дисципліни, яка має свій специфічний об'єкт дослідження та вивчає фразеологічний склад, внутрішні закони його розвитку, закони утворення, етимологію та історію ФО, закони та правила зв'язків

слів і словесних значень у складі стійких сполучень та інших фразеологічних груп, семантичні та граматичні особливості фразеологізмів різних типів [24, с. 58–59].

Першою ознакою, на думку Ш. Баллі, яка вирізняє ФО з усього загалу мовних одиниць, є окреме написання компонентів фразеологізму [256, с. 77], або нарізнооформленість [211, с. 202], як зазначає О. І. Смирницький. Науковці вважають цю властивість однією з визначальних, проте зафіксовані різні терміни на її позначення [299, с. 376; 208, с. 18; 128, с. 29; 9, с. 251; 153, с. 5; 160, с. 42; 269, с. 82; 271, с. 5; 282, с. 15; 181, с. 5]. Ми поділяємо думки лінгвістів і вважаємо окреме написання компонентів ФО однією з їх особливостей.

Стабільний, незмінний порядок, у якому розташовані складники ФО, тобто стійкість компонентного складу, Ш. Баллі називає другою головною ознакою фразеологізму після нарізнооформленості. О. В. Кунін погоджується з ним і визначає ФО як «стійке сполучення слів» [127, с. 29]. Вважають стійкість головною ознакою ФО й інші науковці (М. М. Шанський [246], В. П. Жуков [96] та ін.). Проте, на відносній стійкості наполягають такі вчені, як В. Д. Ужченко [230, с. 23], Д. В. Ужченко [230, с. 23], Н. В. Щербакова [252, с. 202] та ін. Ураховуючи думки науковців, відносну стійкість компонентного складу вважатимемо однією з головних ознак фразеологізму, проте не заперечуватимемо існування явища варіантності серед зіставлюваних одиниць.

Визначальною особливістю ФО є цілісність значення. А. Рей вважає, що фразеологізм є цілісним невмотивованим лінгвістичним знаком, «довільним» стосовно своїх компонентів і повністю непередбачуваним [284, с. 114]. На думку В. Д. Ужченка, цілісність семантики ФО виявляється у відносній (приблизній) ідентифікації їх зі словом [230, с. 21]. Ми частково погоджуємося із думками науковців стосовно віднесеності цілісності до основних ознак фразеологічної одиниці, проте акцентуємо на тому, що фразеологізм має (*як правило*) цілісне значення (*курсив наш*).

О. І. Смирницький вважає семантичну цілісність та відтворюваність основними ознаками еквівалентності ФО слову [211]. Тому не менш важливою особливістю ФО є відтворюваність. Стосовно цього Т. Шиппан зазначає, що ФО є відносно постійними

компонентами мовної системи, відтворюваними як єдність, без новоутворень [285, с. 47]. Її думку підтримує більшість науковців (Ю. Ф. Прадід [181]; В. Д. Ужченко [230], Д. В. Ужченко [230] та ін.). Погоджуємося із такою думкою і вважаємо відтворюваність однією з категоріальних ознак ФО, яка виокремлює їх з усього загалу мовних одиниць.

У більшості публікацій дослідників фразеології категоріальні ознаки стійкості й ідіоматичності диференційовані. На сьогодні ідіоматичність вважається основною властивістю ФО, яка вирізняє їх з усього загалу мовних одиниць (О. М. Баранов [31], Л. А. Булаховський [38], Д. О. Добровольський [31], В. П. Жуков [96], В. М. Мокієнко [153], Л. В. Молчкова [155], О. І. Смирницький [212], О. П. Фесенко [234], В. Фляйшер [267], Т. Шиппан [285]. Проте, Т. Ф. Семашко [201], В. Телія ідіоматичність зараховують до факультативних ознак (особливість семантики фразеологізмів, яка виникла внаслідок метафоричного або метонімічного переосмислення вільного словосполучення) і вказують, що вона властива тільки центру фразеології – ідіомам [220, с. 36-66]. Їхню точку зору поділяє й Ж. Гресіано – «ідіоматична мотивація утворюється внаслідок демотивації слів-конституентів ФО, втрати ними буквального значення, тобто його нейтралізації або витіснення на задній план шляхом понятійного мислення, абстрагування й раціоналізації» [268, с. 152]. Нами ідіоматичність зараховується до факультативних ознак, яка притаманна лише центру фразеології – ідіомам.

Вагоме місце у виокремленні ФО з-поміж мовних одиниць науковцями відведено експресивності (М. Ф. Алефіренко [7], О. М. Бабкін [28], Х. Бюргер [258], В. М. Мокієнко [153], О. І. Молотков [154], А. Г. Назарян [160] та ін.). Сутність експресивності фразеологізму В. М. Мокієнко вбачає в емоційності, оцінності та образності [153, с. 209]; Х. Бюргер визнає цю властивість, образно називаючи її «конотативною доданою цінністю» [258, с. 78].

Розглянемо детальніше зазначені складові експресивності. Л. П. Сміт зазначає, що «функція експресивності полягає в тому, щоб повернути поняття від чистої абстракції до відчуттів, що їх породили, знову втілити їх у зорових образах і, перш за все, в динамічних відчуттях людського тіла» [213, с. 162]. О. В. Кунін під

експресивністю розуміє «зумовлені образністю, інтенсивністю чи емотивністю виражально-зображальні ознаки слова чи ФО» [128, с. 154]. Будучи виявом експресивності, образність залежить від логічності ознаки, яка стала підґрунтям для його виникнення [200, с. 318]. На думку О. В. Куніна, образність мотивованої ФО створюється в результаті двопланового сприйняття ФО та значення її прототипу [128, с. 159]. Ми погоджуємося із наведеними вище думками науковців і констатуємо, що фразеологічні одиниці характеризуються образністю та експресивністю. Проте, низка дослідників (В. М. Телія [221, с. 10], М. М. Шанський та ін. [246, с. 12]) зараховують експресивність та образність до факультативних ознак, які властиві лише частині сталих сполук.

Не менш важливою особливістю фразеологізмів є метафоричність. На думку В. В. Виноградова, вона розглядається як ключовий фактор при відмежуванні вільних сполучень від фразеологічних, серед яких найбільший рівень переосмислення вбачають у фразеологічних сполученнях [45, с. 144-147; 196, с. 191-195]. Його думку поділяє І. І. Кравцова [119, с. 30], Р. Мун [280, с. 4], В. М. Телія [221, с. 18] та ін. І. І. Кравцова визначає метафоричність як «семантично пов'язане сполучення слів, що виникає в мові, як результат метафоризації його значення, та відтворюється у вигляді специфічної, усталеної та цілісної конструкції» [119, с. 30]. На думку А. М. Баранова, за допомогою метафори людина отримує можливість осмислити складні або ще невивчені предметні сфери за допомогою вже існуючого у їх свідомості запасу знань та досвіду взаємодії з навколишнім світом [32, с. 5]. Дослідження метафори як способу осмислення дійсності дає змогу зрозуміти особливості мислення не тільки окремої людини, а й цілого народу, а отже, відновити особливості мовної картини світу цього соціуму, специфічні риси, властиві певній національній суспільній свідомості, а також вивчити особливості окремих концептів [209, с. 460–467].

Одним з важливих аспектів під час вивчення фразеологічних одиниць є аналіз когнітивних метафор. Дж. Лакофф та М. Джонсон у праці «Метафори, якими ми живемо» переконливо доводять, що метафора є способом людського мислення, вона пронизує все наше життя, а концепти керують нашою свідомістю та впливають на

нашу повсякденну дійсність [130, с. 25]. Під час когнітивного аналізу вона розглядається як спосіб мислення, тому її пізнавальна функція є однією з головних. Метафори – це зображення аналогових можливостей людського мислення, вони вже закладені в інтелектуальній системі людини, виступають своєрідними схемами, за допомогою яких людина здійснює свою мисленнєву і соціальну діяльність [118, с. 126-163]. За своєю природою вона є не мовним, а концептуальним явищем [240, с. 355].

Отже, метафора є одним з основних засобів пізнання об'єктів дійсності, їхнього найменування, створення художніх образів та утворення нових значень, що виконує номінативну, когнітивну, художню та смислоутворюючі функції [16, с. 15]. Вона надає лексичній одиниці нового відтінку, що уможливорює подальше найменування нового поняття, ґрунтується на семантичних і концептуальних знаннях людини.

Метафоричний процес – це поєднання не тільки свідомості та підсвідомості людини, образу її мислення, а й певних знань у поєднанні з якими активізується процес метафоризації і встановлюються відношення: метафора – світ – людина. Основою процесів метафоризації виступає принцип антропоцентризму, де центром виступає людина і всі нові значення будуть розглядатися через призму людського сприйняття. Цей принцип спрямований на формування взірцевих ознак, інколи стереотипних, які виступають мисленнєвими орієнтирами в процесі пізнання та сприйняття явищ дійсності [137, с. 248]. Нами метафоричність зараховується до категоріальних ознак ФО, значення якої полягає в частковому або повному переосмисленні стійкої сполуки.

Наявність архаїзмів у складі фразеологізму, як визначальну їхню ознаку, констатують такі дослідники: Ш. Баллі [256], Ф. І. Буслаєв [39], В. В. Виноградов [45], П. Гіро [271], Л. Г. Скрипник [208] та ін. Ми не заперечуємо факту їхнього існування у складі ФО, проте вважаємо, що ця ознака свідчить про розвиток і активні процеси в сучасній лексичній системі, яка поповнюється новими словами, і одночасно втрачає певний пласт мовних одиниць, які виходять зі вжитку, аніж визначальною особливістю ФО.

Отже, попередній аналіз теоретичних праць дає нам підстави для розроблення власного робочого визначення, де фразеологічна одиниця розглядається як відносно

стійка, цілісна, відтворювана в мовленні сполука з частковим або повним переосмисленням компонентів. До основних ознак ФО зараховуємо нарізнооформленість, цілісність, відтворюваність, відносну стійкість, експресивність та образність значення, його метафоричність.

1.2.1 Визначення обсягу фразеології за шкалою «центр/периферія».

Упродовж існування фразеології як науки її обсяг то розширювався, то звужувався залежно від критерія, яким послуговувався той чи інший мовознавець для виокремлення мовної одиниці фразеологічного рівня. Головним чинником, який спричиняє ці дискусії є, на нашу думку, питання про статус прислів'їв та приказок у лінгвістиці.

Прихильники вузького розуміння (Л. Г. Авксентьев [2], Н. М. Амосова [12], О. С. Ахманова [299], О. М. Бабкін [27], В. П. Жуков [95], П. Мюлднер-Нецковський [282], Ю. Ф. Прадід [181], О. І. Смирницький [211], В. М. Телія [221] надмірно звужують межі фразеології, залишаючи у її складі лише ідіоми. Вони виносять за межі фразеології стійкі сполуки слів, що виконують у мовленні функцію комунікації (прислів'я, приказки) на тій підставі, що вони нееквівалентні слову.

На противагу їм представники широкого розуміння (В. Л. Архангельський [24], А. М. Баранов [31], Л. А. Булаховський [38], Д. О. Добровольський [31], О. В. Кунін [127], Б. О. Ларін [132], А. Г. Назарян [160], С. Скорупка [288], Л. Г. Скрипник [208], І. І. Чернишова [243], М. М. Шанський [246] та ін.) вважають, що ФО є предикативним поєднанням, рівним пропозицією і виражає завершену думку, те чи інше судження або фразу, яка утворюється реалізацією невільних значень слів. До фразеології науковці зараховують усі поєднання слів, які володіють тим або іншим ступенем стійкості.

Для уникнення непорозумінь між прихильниками «широкого» та «вузького» розуміння об'єкту фразеології, В. М. Телія спробувала створити систему, яка включає всі сталі сполуки, враховуючи ступінь їхньої фразеологізації. Вона умовно розподілила всі фразеологізми на 6 класів, кожен з яких включає до свого складу лише «ядро» фразеологічного складу – ідіоми (1), або фразеологічні одиниці з аналітичним типом значення – фразеологічні сполучення, котрі безпосередньо

взаємодіють за своєю структурою з одиницями лексико-семантичної системи мови (2), або паремії (прислів'я та приказки), які одночасно володіють і «прямим», і алегоричним значенням (3), мовні штампи (4) і різного роду кліше (5), а також крилаті вислови (6). Усі ці типи об'єднуються за двома критеріями: складаються з декількох слів (нарізнооформленість) та відтворюються в мовленні в готовому вигляді [221, с. 58].

Л. М. Пелепейченко вважає, що фразеологізмам притаманна перехідність, тобто «здатність мовних одиниць виявляти різні комбінації ознак з більшою або меншою вираженістю відцентрових і доцентрових тенденцій відповідного мовного рівня, системи або підсистеми» [174, с. 7]. Уведений термін фразеологічної перехідності дає змогу уникнути проблеми вивчення фразеології в широкому та вузькому розуміння.

Цілком зрозуміло, що серед дослідників немає однастайності, оскільки в основу покладені різні критерії відбору ФО з усього загалу мовних одиниць. Тому, погоджуємося з думкою В. Д. Ужченка та Д. В. Ужченка [230, с. 31-32] і будемо досліджувати фразеологічний корпус за шкалою «центр/ периферія», де до центру відносяться ідіоми, до периферії – тавтології; дієслівно-іменникові перифрази; вирази із фразеологічно зв'язаним значенням слів, деякі види крилатих слів, приказок. Що стосується прислів'їв і деяких видів приказок, то науковці вважають, що за ними доцільніше закріпити термін «пареміологія», проте ми будемо аналізувати їх у складі фразеології, аби охопити більше емпіричного матеріалу.

Прислів'я – це короткий, часто віршований крилатий народний вислів, у якому у високохудожній формі виражено повчальний життєвий досвід і мудрість мас... [314, с. 337], або «коротке, образне, часто еліптичне речення, що несе у собі повчання, досвід, мудрість поколінь і має сталу форму» [346, с. 4633]. Воно характеризується співвіднесеністю з реченням, яке в стислій, влучній формі передає життєвий досвід, узагальнену думку, емоційну оцінку якогось явища та має повчальний характер.

Приказка, на думку О. О. Потебні, – це елемент байки або прислів'я, яка почасти походить із прислів'я або байки як рештка, їх згущення [180, с. 81-82]. Приказка – поширений у мові влучний, часто римований вислів, близький до

прислів'я, але без властивого йому повчального змісту [302, с. 933]; тобто це зворот мови, вислів, елемент судження. На нашу думку, приказки є елементами певних суджень, частинами прислів'їв з лаконічною, образною будовою, але без повчального змісту (на відміну від прислів'їв).

Ми вважаємо, що прислів'я та приказки характеризуються такими ознаками, як нарізнооформленість, стійкість, відтворюваність у мові в готовому вигляді, образність та експресивність. Вони відповідають категоріальним ознакам фразеологізмів і відповідно входять до їхнього складу.

Отже, до складу фразеології включаємо як фразеологічні одиниці, так і прислів'я та приказки. Примовки, сталі формули етикету, стійкі порівняння, крилаті вислови та афоризми, на нашу думку, також входять до її складу, проте обсяги роботи не дозволяють у повній мірі дослідити увесь фразеологічний масив на позначення відчуттів людини. Тому ці одиниці залишаються поки що поза нашою увагою.

1.2.2 Класифікації фразеологічних одиниць у різних мовознавчих традиціях. У сучасному мовознавстві існує низка класифікацій фразеологізмів, які базуються на різних критеріях: семантична (Ш. Баллі [256], В. В. Виноградов [45], В. П. Жуков [95], Б. О. Ларін [132], М. М. Шанський [246]), структурно-семантична (О. В. Кунін [129], І. І. Чернишова [243]), граматична (В. Л. Архангельський [24], О. І. Молотков [154]), функційна (С. Г. Гаврин [51], О. І. Смирницький [211]), генетична (Л. А. Булаховський [38]), ідеографічна (Б. М. Ажнюк [3], Н. Ф. Грозан [57], І. Є. Колеснікова [112], Ж. В. Краснобаєва-Чорна [120; 121], Ю. М. Лебеденко [133], Ю. Ф. Прадід [181], Т. В. Тоненчук [227], В. Д. Ужченко [228] та ін.), стилістична (О. С. Ахманова [299], Л. А. Булаховський [38], В. В. Виноградов [45], М. М. Шанський [246]) тощо. Розглянемо лише ті, які будуть застосовуватися в подальшому дослідженні.

1.2.2.1 Уперше семантичну класифікацію фразеологізмів було розроблено Ш. Баллі (в основі його класифікації лежить принцип зв'язку між компонентами ФО) [256, с.75]. Його ідею прийняв і розвинув В. В. Виноградов [45, с.293]. Незважаючи на те, що його класифікація точніше відображає типи фразеологізмів, ніж у

Ш. Баллі, вона не має єдиного принципу побудови. Виокремлені групи показують, що між фразеологічними зрощеннями та єдностями, з одного боку, та фразеологічними сполученнями, з іншого, існує відмінність, зумовлена різним характером їхньої стійкості. Фразеологічні одиниці двох перших груп характеризуються ступенем мотивованості, третя – структурною ознакою.

Прихильником концепції В. В. Виноградова був М. М. Шанський, який до виокремлених трьох типів фразеологічних одиниць він додає четвертий – фразеологічні вирази. На думку вченого, це стійкі за складом і вживанням фразеологічні звороти, які не тільки семантично подільні, але й повністю складаються зі слів з вільним значенням [245].

Дослідження фразеології на матеріалі іноземних мов має певні відмінності в її класифікації. Так, більшість дослідників-романістів, класифікуючи сталі сполуки французької мови, використовують розподіл, запропонований Ш. Баллі або В. В. Виноградим. Вони характеризують фразеологічні одиниці за принципом злютованості компонентів та за ступенем мотивованості їх значення. А. Г. Назарян критерієм семантичної класифікації фразеологічних одиниць визначає ступінь змістової взаємозалежності їх компонентів і виокремлює ідіоми, які характеризуються повною змістовою залежністю, їхнє цілісне значення немотивоване значенням компонентів, та унілатеральні фразеологізми, у яких одностороння змістова залежність компонентів детермінована їх частковим семантичним перетворенням [160, с. 64].

Дослідники фразеології англійської мови (Н. М. Амосова, О. В. Кунін, О. І. Смирницький та ін.) розподіляють фразеологізми на дві групи залежно від критерію, покладеного в основу своєї класифікації. Керуючись стилістичним критерієм, О. І. Смирницький виокремлює фразеологічні одиниці (стилістично нейтральні звороти, які позбавлені метафоричності або взагалі втратили її) та ідіоми (засновані на переносному значенні, метафорі) [212, с. 127]. Фразеологічні зрощення, єдності та сполучення не входять до його класифікації. Послугуючись контекстологічним критерієм, Н. М. Амосова загал фразеологічних одиниць розподіляє на фраземи та ідіоми [12, с. 59]. Її класифікація зазнала справедливої

критики, тому що багато різновидів фразеологічних одиниць не знайшли в ній свого відображення. З цього приводу О. В. Кунін зазначає: «Насамперед, не дотримано єдиного класифікаційного принципу: ідіоми виділяються за принципом наявності у словосполученні цілісного значення, що базується на послабленні лексичного значення його компонентів, а фрази – за принципом наявності фразеологічно зв'язаного значення, обумовленого одиничною сполучуваністю одного із компонентів» [128, с. 27]. Отже, одна група виокремлюється на основі семантичного принципу, інша – структурно-семантичного.

1.2.2.2 Розподіл, в основу якого покладено граматичні, семантичні та структурні ознаки, запропонований В. Л. Архангельським. Він виокремлює два типи ФО: фрази, співвідносні за структурою зі словосполученням, а також сполученням слів, та стійкі фрази, які побудовані за моделлю речень і включають до свого складу фразеологічні одиниці зі структурою так званих предикативних сполучень слів [24, с. 71-74]. Подібну класифікацію пропонує Л. Г. Скрипник: фразеологізми, організовані за моделлю словосполучення (співвіднесеність сталих сполук з окремим словом і функціонування в ролі члена речення), та стійкі фрази, що мають структуру простого або складного речення [208, с. 19–23]. До особливого розряду фразеологічних одиниць дослідниця зараховує стійкі одиниці мови, що мають цілісне значення, а за складом компонентів є поєднанням одного повнозначного слова з одним або кількома службовими словами [208, с. 98]. Це твердження має як своїх прихильників, так і критиків. Так, О. В. Кунін, поділяє думку Л. Г. Скрипник і зазначає, що «найнижча межа фразеологізмів – це двослівні утворення (при цьому один з компонентів може бути службовим словом), найвища – складні речення, до яких належать прислів'я» [128, с. 26]. Деякі дослідники (М. М. Шанський, С. Г. Гаврін тощо) відмовляються зараховувати до складу ФО такі утворення, оскільки вони, по-перше, мають лише один фразовий наголос, і, по-друге, не становлять словосполучення, оскільки складаються з одного повнозначного і одного службового слова, а фразеологічний зворот, на думку, М. М. Шанського, є поєднанням двох і більше повнозначних слів [246, с. 21].

Класифікацію на основі структурно-семантичних особливостей розроблено О. В. Куніним, який виокремлює 7 структурно-семантичних типів ФО: одновершинні, тобто звороти, які у своєму складі мають одне повнозначне й одне службове слово або повнозначне слово й два чи три службових; фразеологічні одиниці, побудовані за моделлю підрядного або сурядного словосполучення; стійкі фрази з частковопрдикативною структурою (лексема + підрядне речення); фразеологічні одиниці, співвідносні за структурою з підрядним реченням; номінативно-комунікативні фразеологізми, тобто дієслівні звороти зі структурою словосполучення з інфінітивом і речення з дієсловом у пасивному стані; фразеологічні одиниці зі структурою простого або складного речення; еквіваленти речення, тобто деякі структурні типи вигуківих зворотів, що мають силу висловлювання і характеризуються самостійною інтонацією [128, с. 70–72].

Беручи за основу класифікацію О. В. Куніна, Л. Г. Авксентьев увесь загал фразеологічних словосполучень розподіляє на такі структурно-семантичні типи: дієслівні, субстантивні, ад'єктивні [1, с. 3–15]; Л. г. Скрипник – іменні (стрижневим компонентом виступає іменник, прикметник, числівник, займенник) та дієслівні [208, с. 87–97]. І. В. Арнольд до них зараховує ще словосполучення вигуківого характеру [255, с. 192–193]. Її думку поділяють В. Д. Ужченко та Д. В. Ужченко, які також виокремлюють вигуківі типи фразем [230, с. 104–109]. Аналізуючи структуру французьких фразеологічних одиниць, А. Г. Назарян виокремлює: непрдикативні, частковопрдикативні та прдикативні одиниці [160, с. 58–60].

1.2.2.3 Посилення інтересу науковців до системного вивчення фразеології ставить перед ними проблему ідеографічного опису фразеологічного фонду мови. Виходячи з цього, зазначаємо, що сконцентрована спрямованість фразеології на певні явища і процеси дійсності значною мірою зумовлює утворення семантичних або фразеологічних полів.

Предметом вивчення фразеологічної ідеографії є фразеологічна картина світу – образна система стійких мовних одиниць, що формується під впливом різних суб'єктивних і об'єктивних факторів, цінностей, правил та уявлень, які відображають національно-культурну специфіку світорозуміння нації, та

представлена у фразеологічних одиницях [172, с. 164]. На думку А. М. Емірової, фразеологічна ідеографія – це ділянка сучасного мовознавства, де перетинаються ідеографія, фразеологія та фразеографія [253, с. 25]; як зазначає Ж. В. Краснобаєва-Чорна, ідеографічний опис відображає цілісний, глобальний образ світу, сформований унаслідок синтезу результатів пізнавальних та оцінних процесів, тобто картину світу, властиву певній мовній спільноті, або її частину [121, с. 86–87].

Під час ідеографічного дослідження виникає ряд проблем, пов'язаних з термінологічним апаратом. Як слушно зауважує Ю. Ф. Прадід, фразеологічною мікросистемою позначають порівняно невеликі за кількісним складом угруповання ФО. Фразеологічною мікросистемою можна вважати синонімічний ряд, семантичну групу, семантичне поле тощо [181, с. 18–19]. Його думку поділяють Н. Ф. Грозян, О. О. Картамишев, І. Є. Колеснікова, Ю. М. Лебеденко [57, с. 28; 133, с. 45–46]. На думку О. О. Картамишевої, по-перше, фразеологічна мікросистема – це підсистема фразеологічної макросистеми, по-друге, будь-яка мікросистема розглядається під кутом зору певного семантичного виміру, якому властива тематична різноманітність та специфіка значеннєвих меж, по-третє, основою будь-якого угруповання є синонімічні зв'язки між ФО, по-четверте, сформовані групи ФО не є закритими, бо однакові ФО можуть належати до різних мікросистем, що пояснюється достатньо розповсюдженим явищем полісемії у фразеології [107, с. 29-32]. До складу мікросистеми в дисертаційному дослідженні будуть зараховуватися фразеологічні одиниці на позначення відчуттів людини, які класифіковані за тематичними групами, що складаються з семантичних груп, а ті, у свою чергу, з десятків варіантно-синонімічних рядів. Як зазначає І. М. Патен, формування тематичного поля – це організація мовного матеріалу в межах поля в системно організовану, ієрархічну структуру [171, с. 193].

Погоджуємося з цілою плеядою науковців (Н. Ф. Грозян [57], І. Є. Колеснікова [112], І. М. Мирошніченко [149], Ю. Ф. Прадід [181], В. Д. Ужченко [228]), які вважають, що ідеографічну класифікацію лексичного та фразеологічного складу мови необхідно будувати з вирізнення синонімічних рядів, або, як вважає В. Д. Ужченко, фразеосемантичних (синонімічних і варіантних) рядів.

У дослідженні, поділяючи думку А. М. Сердюк [203, с. 31–38], використовуємо термін «варіантно-синонімічний ряд», оскільки досліджуваний матеріал насичений фразеологічними варіантами.

Наступна ланка в ієрархічній системі ідеографічного опису – семантичні групи, тобто об'єднання двох і більше варіантно-синонімічних рядів. Такі об'єднання в науковій літературі отримали різні назви. Так, А. М. Емірова визначає їх як «фразеосемантичне (семантичне) поле» [254, с. 68–72], В. М. Мокієнко – «тематична група» [153, с. 222], І. М. Мирошніченко [149, с. 201], Ю. Ф. Прадід – «семантична група» [181, с. 24–25]; Т. М. Князь – «фразеосемантична група» [109, с. 14]; М. А. Алексеєнко й А. А. Смерчко – «фразеосемантична група», тобто ряд стійких словесних комплексів, об'єднаних загальною семантичною ознакою, що покриває визначену сферу значень [5, с. 180]; В. Д. Ужченко – «варіантно-синонімічна група» [230, с. 115]. Нам імпонує думка І. М. Мирошніченко та Ю. Ф. Прадіда, де на позначення двох і більше варіантно-синонімічних рядів вони застосовують термін «семантична група», у результаті об'єднання яких утворюються тематичні групи. На думку Ю. Ф. Прадіда, це «об'єднання двох і більше семантичних полів ФО, що називають видові різновиди одного і того ж ряду предметів, явищ довкілля тощо» [181, с. 24–25].

Наступною ланкою в ієрархії ідеографічної класифікації ФО є ідеографічні групи (далі – ІГ), де об'єднуються дві і більше тематичні групи. У свою чергу, дві і більше ІГ утворюють ідеографічне поле «Людина», яке є центральним у системі ідеографічного дослідження фразеологічного складу будь-якої мови, оскільки має чітко виражене антропоцентричне спрямування.

Отже, напрацювання в галузі ідеографічного опису матеріалу дали змогу виробити класифікаційні схеми, покладені в основу ієрархічного групування.

1.3 Системні відношення у сфері фразеологічних одиниць

Поняття «система мови» пов'язане з іменем Ф. де Соссюра, який вбачає її специфіку в тому, що мова як система знаків уподібнюється до інших знаків і є

найважливішою поміж цих систем [262, с. 28]. Як вже відомо, вчений уперше довів, що мова є знаковою системою, елементи якої не можуть функціонувати ізольовано один від одного.

Щодо фразеології, як складника мовної системи, то вдало висловився Ю. Ф. Прадід: «множинність елементів мови, що перебувають у відношеннях і зв'язках один з одним, підпорядковані суворим законам і утворюють певну єдність і цілісність» [181, с. 8]. А. Г. Назарян показниками системності фразеології називає варіативність, синонімію, антонімію та полісемію [160, с. 28]. Частково з ним погоджується Л. Г. Скрипник, яка замість варіантності зараховує до системи омонімію. У нашому дослідженні за основу використовуємо системні відношення, притаманні лексичним одиницям (багатозначність, омонімія, синонімія, антонімія та варіативність), тим самим частково погоджуючись із думками вказаних вище науковців.

1.3.1. На сьогодні питання варіантності ФО продовжує привертати увагу дослідників. Особливо актуальною є ця проблема в плані лексикографічного опрацювання усталених комплексних знаків, адже тут можна припуститися небажаних помилок: по-перше, об'єднати у вигляді варіантів різні фразеологізми і, по-друге, виділити в самостійні одиниці справді варіантні утворення того самого фразеологізму, тобто не розрізнити варіанти від синонімічних одиниць. На думку Г. С. Артеменко, особливістю варіантності у ФО є те, що варіативні компоненти можуть відрізнятися лише словотвірними засобами, конотативними відтінками семантики або ж загальним денотативним значенням. Такі взаємозамінні одиниці виступають синонімами в конкретному фразеологізованому контексті; залежно від міри усталеності / контекстуальності компоненти є логічно/алогічно взаємозамінними в одному фразеологізмі [21, с. 39].

Розглянемо визначення фразеологічних варіантів, які надають вітчизняні та зарубіжні вчені. Зазначимо, що багато дослідників (Л. Г. Аксентьев [2], М. Т. Демський [63], О. В. Кунін [128], П. Скандера [287], Л. Г. Скрипник [208], В. Д. Ужченко [230] та ін.) під фразеологічними варіантами вбачають різновиди фразеологічних одиниць, які тотожні за значенням та образністю, проте відрізняються

словоформами чи окремими лексемами й зберігають відносну стабільність синтаксичної структури [63, с. 8; 208, с. 69–70]. Так, О. В. Кунін під фразеологічними варіантами розуміє «різновиди фразеологічних одиниць, тотожних одна одній за якістю і кількістю значень, стилістичними і синтаксичними функціями при частковій відмінності в лексичному складі, у словоформах або порядку компонентів» [129, с. 7]. М. Ф. Алефіренко говорить про те, що фразеологічні варіанти характеризуються «відотною тотожністю фразеологічного значення» [10, с. 69–70].

У дослідженні керуємося визначенням фразеологічних варіантів, запропонованим В. Д. Ужченком та Д. В. Ужченком, – це «лексико-граматичні різновиди фразеологічних одиниць, які за тотожності загального значення й збереження образної основи допускають синонімічну заміну компонентів, видозміну їхнього порядкового розташування та граматичних форм» [230, с. 106]. Зауважимо, що спільним для фразеологічних варіантів є те, що вони є подібними один одному і допускають лише часткову заміну компонентів у лексичному складі, а також видозміну граматичних форм та порядку розташування й кількості компонентів ФО.

У сучасній лінгвістиці існують різні погляди щодо класифікації фразеологічних варіантів. Так, В. М. Телія виокремлює семантичні, тобто незмінність структури фразеологізму за умови варіювання її значення, та структурні варіанти (лексичні, структурно-граматичні: фонетичні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні) [218, с. 57]; Л. Г. Скрипник вважає, що фразеологічні варіанти можна класифікувати на три типи: лексичні, граматичні та змішані [207, с. 12]; М. Ф. Алефіренко – на шість типів: лексичні, морфологічні, словотворчі, квантитативні, видові, змішані [10, с. 74]; А. Г. Назарян – лексичні, структурно-граматичні, орфографічні, синтаксичні, квантитативні, стилістичні та комбіновані [160, с. 228–231].

Особливо цікавим під час вирішення фразеологічних варіантів є лексичні трансформації. Ціла плеяда науковців (Л. Г. Авксентьев [2], Т. О. Алексахіна [4], М. Ф. Алефіренко [11], В. В. Денисюк [86], А. Г. Назарян [160], Н. М. Неровня [161], І. М. Патен [172], Л. Г. Скрипник [208], С. Сташевський [291], В. М. Телія [221], В. Д. Ужченко [230] та ін.) виокремлює лексичні варіанти як словесні видозміни, які відбуваються в межах однієї структурної моделі та не вносять будь-яких змін у

смісловий зміст фразеологізму [4]. протє Н. Д. Бабич, О. І. Федоров не поділяють цю думку, вони категорично проти варіантності, бо «будь-яка лексична заміна змінює характер образності фразеологізму, його оцінне й емоційне забарвлення» [232, с. 20]. Будь-яка зміна лексичних компонентів трактується ними як фразеологічна синонімія.

Отже, ми погоджуємося з думками більшості дослідників і виокремлюємо серед фразеологічних одиниць на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах лексичні, граматичні, квантитативні та змішані варіанти.

1.3.2. Явище варіантності фразеологізмів нерозривно пов'язане із синонімією, тому на сьогодні вивчення варіативно-синонімічних відносин фразеологічних одиниць є надзвичайно актуальним, оскільки серед лінгвістів не існує одностайності стосовно розмежування цих понять. Цьому питанню присвячено багато праць як вітчизняних (Л. Г. Авксентьев [2], Н. Д. Бабич [25], Я. А. Баран [237], Л. Г. Скрипник [208], В. Д. Ужченко [228]), так і зарубіжних учених (О. М. Бабкін [26], М. М. Копиленко [115], В. П. Жуков [95], В. І. Зимін [100], З. Д. Попова [115] та ін.). У своїх публікаціях науковці розглядають як визначення та проведення межі між цими поняттями, так і класифікації фразеологічних варіантів та фразеологічних синонімів, оскільки на сьогодні не існує жодної загальноприйнятої їхньої класифікації.

Так, фразеологічними синонімами В. П. Жуков вважає «фразеологізми з тотожним чи близьким значенням, співвідносні з однією і тією ж частиною мови, що володіють, звичайно, однаковою чи подібною структурою і сполучуваністю, але відрізняються один від одного своєрідною основою», а також відтінками значення чи стилістичним забарвленням, або тим й іншим» [95, с. 191–192]. Об'єднуючись у синонімічні ряди, фразеологічні одиниці по-різному виявляють наближення своєї семантики. Це зумовлюється й тим, що до синонімічного ряду можуть потрапляти і фразеологізми-синоніми і фразеологізми-варіанти [229, с. 65]. Фразеологічні синоніми, як зазначає М. Ф. Алефіренко, «це близькі за значенням фраземи, що виражають різні аспекти смислового змісту одного й того ж концепту, що співвідносяться з однією й тією ж частиною мови і володіють однаковою або схожою сполучуваністю, але відрізняються один від одного смисловими елементами (семами) і стилістичним забарвленням» [10,

с. 64]. Зазначимо, що фразеологічні синоніми є стійкими виразами з однаковою або подібною структурою, які співвідносяться з однієї частиною мови, і можуть мати різне стилістичне забарвлення.

Фразеологічні синоніми найчастіше класифікують за схемою, запозиченою з класифікації лексичних синонімів (рівнозначні синоніми; ідеографічні синоніми; стилістичні синоніми) [237, с. 126]. О. В. Кунін виокремлює три типи фразеологічних синонімів: ідеографічні (відрізняються відтінками значення), стилістичні (означають одне і те ж саме поняття, але відрізняються стилістичною приналежністю) та стилістико-ідеографічні синоніми (у них спостерігаються як чисто семантичні, так і стилістичні відмінності) [128, с. 66–67].

Однією з найбільш суперечливих проблем у вивченні фразеологізмів є проведення межі між фразеологічними варіантами та фразеологічними синонімами. Про необхідність такого розмежування, пов'язаного з розумінням деякими дослідниками варіантності як сукупності варіантних форм і всіх типів лексичних та граматичних синонімів [240, с. 8], наголошували і наголошують українські та зарубіжні вчені [25, с. 6; 94, с. 26–27; 153, с. 5].

У мовознавстві існують два погляди на зазначену проблему. Одна група вчених (О. М. Бабкін [27], О. І. Діброва [87], М. М. Копиленко [115], З. Д. Попова [115] та ін.) ототожнює поняття варіант і синонім як явища одного структурного порядку або ж чітко не розрізняє їх [26, с. 84–85; 116, с. 33; 87, с. 91]. Інша ж група (В. П. Жуков [96], В. М. Мокієнко [153], Л. Г. Скрипник [207; 208], В. Д. Ужченко [230], М. М. Шанський [246] та ін.), – зауважуючи про тотожність деяких властивостей варіантності та синонімії, особливо наголошує на рисах, що різнять ці процеси. Так, на відміну від фразеологічної синонімії, фразеологічна варіантність несуттєво зачіпає семантику, функціонально-стилістичну належність та основні моменти структурної організації фразеологічних одиниць [229, с. 65; 100, с. 70–82].

1.3.3. Фразеологічна антонімія виступає як «специфічно мовне відображення відмінностей і протиріч у предметах і явищах об'єктивного світу» [162, с.13]. Незважаючи на те, що фразеологічна і лексична антонімія мають спільну логічну основу, вони виявляють і значні відмінності. Як зазначає А. Г. Назарян, семантичні

відношення між фразеологічними антонімами складніші, аніж аналогічні відношення між лексичними, що пов'язано зі складнішою семантикою ФО взагалі [160].

В. С. Калашник та Ж. В. Колоїз під фразеологічною антонімією розуміють фразеологічну опозицію, що передбачає контрастне протиставлення семантики і відзначається єдністю смислової, логічної сутності, повною чи частковою нетотожністю компонентного складу. Вони виокремлюють як власне фразеологічну (передбачає опозицію «фразеологізм – фразеологізм»), так і внутрішню (опозиція – «фразеологізм – слово», де «слово» – один з компонентів фразеологізму) антонімію [309, с. 4–5]. На думку О. В. Куніна, фразеологічні антоніми – це кореферентні фразеологізми, які відносяться до одного граматичного класу, частково або повністю співпадають за лексичним складом, мають семантичний компонент за наявності полярних значень і відрізняються або збігаються за стилістичним відношенням [129, с. 70].

В. Д. Ужченко залежно від структури фразеологічні антоніми розподіляє на однотипні та неоднотипні, або різноструктурні [230, с. 114]. А. Г. Назарян – на три типи: 1) фразеологічні антоніми, які відрізняються за лексичним складом, а іноді й за граматичною структурою (переважно ідіоми); 2) антоніми, які відрізняються за лексичним складом, але не мають аналогічної граматичної структури (переважно унілатеральні компаративні фразеологізми, у яких головний член виступає в своєму буквальному значенні); 3) фразеологічні антоніми, які мають схожий лексичний склад (загальний компонент або компоненти), а часто й однакову граматичну структуру [160, с. 233–235].

1.3.4. Причиною появи полісемантичних фразеологізмів, на думку В. М. Білоноженко, є потреба виражати складну думку диференційованіше та необхідність градації визначальних ознак складного поняття [34, с. 34]. У загальному значенні полісемія – це багатозначність слова, тобто його здатність мати одночасно кілька значень. Вона виникає тоді, коли звуковим комплексом, який є в мові і називає певний предмет або процес, починають називати інший предмет або процес, але з якоюсь схожою ознакою чи подібною функцією. Отже, полісемія – це результат переосмислення слова, результат перенесення назви з одного предмета на інший [320,

с. 127]. В. Д. Ужченко та Д. В. Ужченко під багатозначністю розуміють наявність у семантичній структурі мовної одиниці двох і більше значень, тобто віднесеність її до двох чи більше об'єктів позначення [230, с. 89].

Незважаючи на значні досягнення в галузі вивчення фразеології, теоретичні питання багатозначності стійких сполук залишаються до кінця невисвітленими. Так, Ю. Р. Герпер вважає, що фразеологічна одиниця виражає одне смислове значення, поняття, але цим вона не так подібна до слова, як відрізняється від нього, бо єдине смислове значення фразеологізму – це в той же час і його єдине значення, а слово багатозначне [53, с. 28]. Його думку поділяють В. Д. Ужченко та Д. В. Ужченко – «більшості фразеологізмів властива однозначність, оскільки значення ФО переносне, воно конкретніше й вужче за лексичне» [230, с. 89].

Протилежної думки дотримуються такі науковці, як О. М. Бабкін [27], В. П. Жуков [95], О. В. Кунін [128], Л. Г. Скрипник [208] та ін. Вони вказують на те, що полісемія притаманна фразеологічним одиницям і що розвиток їхньої семантики може відбуватися різними шляхами, головним чином, через метафоризацію. Про те, що багатозначність фразеологізмів, як і слів, розвивається внаслідок переосмислення значення, свідчать розвідки багатьох учених. Так, Л. Г. Скрипник зазначає, що на базі вільного словосполучення внаслідок його переносного вживання виникає так зване первинно-образне значення ФО. Наступне значення породжується вже на основі повторного переосмислення значення фразеологізму і має назву «вторинно-образного значення» [208, с. 194]. Такої ж думки дотримується і Х. Бюргер: виникнення інших значень в однієї і тієї ж ФО відбувається в результаті вторинної (третинної) метафоризації [258, с. 72], і В. П. Жуков, який пише, що в результаті «повторної метафоризації одного й того самого вільного словосполучення, найбільш зручного для узагальнення, з'являються такі багатозначні фразеологізми, які мають у своєму складі лише метафоричні значення» [96, с. 124]. Дослідник стверджує, що скільки розрізняється значень ФО, стільки й стадій переосмислення в кожному зі своїх значень вона проходить [95, с. 199–202].

Із фразеологічною полісемією тісно пов'язана фразеологічна омонімія, яка утворюється внаслідок розпаду багатозначності слова у зв'язку з семантичною

диференціацією [320, с. 110–111]. Аналогічно визначаються і фразеологізми-омоніми, у яких спостерігається збіг у формі та відмінність у змісті. Про це пише, зокрема Л. Г. Авксентьєв, який під фразеологічними омонімами розуміє такі ФО, які повністю збігаються за компонентним складом, але мають різну семантику [1, с. 66]. На думку Н. О. Павлової, – це фразеологізми з повним збігом плану вираження та абсолютною відмінністю плану змісту, причому «членами омонімічних рядів завжди є синтаксичні конструкції – моделі поєднання слів, словосполучень і речень». Омонімічні ряди при цьому складаються з одиниць однакової вихідної синтаксичної моделі, тобто є одноструктурними [170, с. 5].

Підсумовуючи, зазначимо, що історичні межі між полісемією та омонімією дуже рухомі. Якщо різні значення одного й того ж самого слова зберігають між собою спільні властивості, групуються навколо єдиного смислового стрижня, виникає полісемія, і навпаки, якщо окремі значення слова втрачають зв'язок з основним змістом, або збігаються між собою за фонетичними ознаками, виникає омонімія.

1.4 Лінгвокультурний підхід до вивчення фразеологізмів

На сьогодні одним із основних напрямів сучасної лінгвістики в межах антропоцентричної парадигми є лінгвокультурологія, яка, на думку В. М. Телії, орієнтована на культурний фактор у мові і на мовний фактор у людині [221] і яка вивчає мову як феномен культури. Це відтворення світу крізь призму національної мови, коли остання виступає виразником особливої національної ментальності. У межах лінгвокультурології вивчення мовних феноменів відбувається на рівні відношень «мова і мислення», «мова і суспільство», «мова і культура», де вона розглядається як найважливіший засіб дослідження когнітивних і мисленневих механізмів людської свідомості.

Пошук нових шляхів дослідження мови й культури зумовив усвідомлення необхідності лінгвістичного аналізу національної ментальності, коли у процесі зіставлення виявляється концептуальний зміст мовних одиниць, які відображають

специфічний тип сприйняття навколишнього світу та традицій національної культури [216, с. 43]. Як зазначає Ю. С. Степанов, вивчення взаємовідносин між мовою і культурою, мовою й менталітетом народу входить у завдання лінгвокультурології, яка вивчає її як феномен культури, тобто, певне бачення світу крізь призму національної мови [216, с. 8].

Як відомо, лінгвокультурологія пройшла два етапи свого формування: від ідей В. Гумбольдта [58], О. О. Потебні [180], Е. Сепіра [202] до виокремлення в самостійну галузь (А. Д. Арутюнова [23], Є. М. Верещагін [44], В. В. Воробйов [46], І. О. Голубовська [55], В. В. Жайворонок [91], В. І. Карасик [105], В. А. Маслова [144], Ю. С. Степанов [216], В. М. Телія [221] та ін.). Щодо вирішення проблеми взаємовідносин мови, культури та етносу, то найоптимальнішими вважатимемо положення про мову ідеї В. Гумбольдта, який зазначав, що мова – це «народний дух» народу [58, с. 256]. Культура знаходить своє вираження, насамперед, через мову, лише вона здатна ввести людину в культуру. Вивчення культури через мову – це втілення ідеї про мовний матеріал як найбільш вагому інформацію про світ і людину в ньому [101, с. 233].

За В. А. Масловою, культура – це зібрання «правил гри» колективного існування, набір способів соціальної практики, що зберігаються у соціальній пам'яті колективу, які розроблені людьми для соціально значущих практичних та інтелектуальних дій [144, с. 16–17]. На думку А. М. Приходька, різні культури – це різні цінності, менталітети і форми судження про одні й ті ж предмети, явища поняття. Відображаючи систему поглядів і уявлень різних народів, форми мови разом з формами мислення найчастіше і стають основою для вивчення етнічно-ментальної своєрідності тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти [182, с. 105]. Об'єктивний факт існування етнокультурних фразеологічних паралелей, що можуть охоплювати не лише тією чи іншою мірою споріднені й у культурному відношенні мови, які постійно контактують, а й мови зовсім неспоріднені, в структурному вияві, що не мали в минулому тісних етнокультурних контактів, засвідчує спільність законів мислення різних народів [110, с. 60–65]. Зіставлення двох і більше мов і культур дає змогу виявити загальне й специфічне в них. Найяскравіше особливості мов простежуються саме в лексиці та

фразеології, що зумовлене ментальністю, своєрідністю культури її носіїв.

Лінгвокультурологічний аспект розгляду фразеологічних одиниць, на думку С. О. Гурбанської, є цікавим, оскільки сприяє вивченню духовних цінностей і досвіду мовних особистостей певних національно-культурних спільнот із орієнтацією на виявлення взаємозв'язку мови й культури. При цьому метою такого вивчення є визначення і національної специфіки певної мови, і виокремлення універсальних явищ [59, с. 31–37]. Фразеологічний склад мови, як визначає його В. М. Телія, це – «дзеркало, в якому лінгвокультурна спільнота ідентифікує свою національну самосвідомість» [221, с. 9], «це своєрідні семіотичні коди, що дозволяють проникнути в історію, культуру, менталітет нації» [173, с. 12], як наголошує І. М. Патен.

Фразеологізми з особливою культурно-специфічною семантикою відображають і передають спосіб життя і світобачення, характерні для певної лінгвокультурної спільноти. На думку А. Вежбицької, вони є понятійними знаряддями, що відображають минулий досвід суспільства щодо дій і роздумів про різні речі з певними способами: і саме вони сприяють увічненню цих способів [42]. А. Ф. Артемова називає фразеологізми лінгвокультурологічними одиницями, тобто такими, у яких відображене світобачення певної лінгвокультурної спільноти [22, с. 79].

Вивчення фразеології з точки зору лінгвокультурології спрямоване на дослідження співвіднесеності фразеологізмів та знаків культури. У зв'язку з цим для опису культурно-національної специфіки фразеологічної системи актуалізується значення системи еталонів, символів, стереотипів, які кожен народ у своїй мовній картині світу їх відтворює. Оскільки кожний носій мови є і носієм культури, мовні знаки набувають здатності виконувати функцію знаків культури і таким чином є засобом представлення її основних установок. Саме тому мова здатна відображати культурно-національну ментальність її носіїв [144, с. 63].

Отже, лінгвокультурологічний аспект дослідження ФО на позначення відчуттів людини сприяє встановленню національної специфічності уявлень українського, англійського та французького етносів щодо такого пізнавального процесу як відчуття людини, який виступає єдиною ланкою між свідомістю людини й об'єктивним світом.

Висновки до розділу 1

1. Фразеологізми на позначення відчуттів людини мають антропоцентричний характер (889 українських, 579 англійських та 764 французьких) і відображають у своїй семантиці внутрішні та зовнішні процеси пізнання людиною навколишнього світу, описують своє ставлення до нього. Проаналізовані за різними критеріями (генетична, модальна класифікація; класифікація на основі анатомічного положення рецепторів і функцій) відчуття дають змогу виокремити притаманні їм спільні ознаки (співвіднесення з певними сенсорними системами; розміщення рецепторів на тілі людини). Ураховуючи запропоновану класифікацію елементарних психічних процесів у психології та фізіології, відповідно розподіляємо їх на екстероцептивні, інтероцептивні, пропріоцептивні, а також змішані (температурні, больові та вібраційні, оскільки вони мають рецептори як на поверхні тіла, так і у внутрішніх органах людини).

2.1. У дослідженні під ФО на позначення відчуттів людини розуміємо відносно стійке, цілісне, відтворюване в мовленні словосполучення, речення або поєднання одного повнозначного та одного (двох) службових слів, з частковим або повним переосмисленням компонентів.

2.2. До складу фразеології зараховуємо як ФО, так і прислів'я та приказки, яким притаманні спільні ознаки (нарізнооформленість, стійкість, метафоричність та образність, відтворюваність в готовому, зафіксованому в свідомості носія мови вигляді).

2.3. У процесі зіставного аналізу здійснено розподіл ФО на позначення відчуттів людини за структурно-граматичними та семантичними типами, а також упорядковано їх за ідеографічним принципом.

Усі фразеологічні одиниці, розподілені за структурним принципом, умовно можна скласифікувати на три групи: ФО із будовою словосполучення; ФО із будовою речення; поєднання одного повнозначного слова з одним або кількома службовими словами.

У процесі семантичного аналізу фразеологізмів на позначення відчуттів людини встановлено, що семантика ФО є образним метафоричним та метонімічним переосмисленням значення базових компонентів. Вона фіксує

сприйняття носіями зіставляваних мов психічних процесів пізнання навколишнього та внутрішнього світу людини.

До складу ТП «Відчуття людини» будуть зараховуватися ФО, які скласифіковані за тематичними групами, що складаються з семантичних груп, а ті, у свою чергу, з варіантно-синонімічних рядів.

3. Системні відношення у фразеології репрезентовані варіантністю, синонімією, антонімією, полісемією та омонімією. Варіантність ФО пов'язана з такими чинниками: 1) одночасне функціонування різних граматичних форм, властивих категоріям відмінка, роду, числа, означеності / неозначеності, часу, виду; 2) зміна порядку розташування компонентів у стійкому висловлюванні; 3) синонімічна заміна лексичних компонентів у складі ФО; 4) словотвірні модифікації; 5) кількісні варіації компонентів (вклинювання, розширення, доповнення) для внесення додаткової інформації до складу ФО.

Під фразеологічними варіантами вважаємо всі зміни, які відбуваються в межах фразеологічних одиниць, і які суттєво не змінюють їхньої структури та семантики. До фразеологічних синонімів зараховуємо стійкі сполуки, які відрізняються один від одного лише відтінками значення та стилістичним забарвленням і володіють однаковою або схожою сполучуваністю. Антонімічні відношення в межах ФО будуються на повній або частковій нетотожності компонентного складу та на повному протиставленні семантики. Особливістю фразеологічної омонімії, так само як і лексичної, є однаковий компонентний склад, але не спільне значення; фразеологічна полісемія характеризується наявністю в семантичній структурі мовної одиниці двох і більше значень.

4. Дослідження ФО з точки зору лінгвокультурологічного та зіставного підходів дає змогу виявити спільні та відмінні риси у фразеологічних корпусах носіїв української, англійської та французької мов, пояснити причини виникнення словесних сполук з переосмисленим значенням, а також виявити образи-еталони, пов'язані з національно-культурною специфікою, що відображають образ життя і мислення, національні цінності кожного етносу.

Основні положення розділу висвітлено в окремих публікаціях автора [64; 65; 66; 71; 72; 73; 85].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИКА ЗІСТАВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВІДЧУТТІВ ЛЮДИНИ

Для дослідження структурно-граматичних та семантичних характеристик фразеологізмів на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах крізь призму лінгвокультурології доцільно застосовувати комплекс науково-дослідницьких методів, обраних з урахуванням поставлених у роботі завдань. Це дасть змогу більш повно висвітлити основні напрямки їхнього дослідження. Поєднання різноманітних підходів – це можливість розглянути лінгвістичну природу досліджуваного об'єкта та предмета з різних точок зору.

Зіставний підхід до вивчення фразеологізмів на позначення відчуттів людини дасть змогу з'ясувати їх національно-культурну своєрідність та шляхом порівняння виявити культурні особливості зіставляваних сполук.

2.1 Методи зіставного дослідження фразеологізмів на позначення відчуттів людини

Проблема методології та методів дослідження є однією з ключових у мовознавстві. Методологія дослідження (гр. *methodos* – спосіб, метод і *logos* – наука, знання) – це система методологічних і методичних принципів та прийомів, які застосовуються для побудови наукового знання. Методологія ж дослідження фразеологізмів формує концепцію фразеологічної науки, тобто її основні теоретичні положення [303, с. 176]. Як відомо, будь-яка галузь людського пізнання має, крім об'єкта і предмета вивчення, також певні методи для дослідження.

У загальнонауковому значенні під методом (від грец. *methodos* «шлях дослідження, пізнання») розуміють спосіб, прийом або систему прийомів, які використовуються у процесі дослідження мови [303, с. 126].

Для аналізу фразеологізмів на позначення відчуттів людини використовуємо загальнонаукові та суто лінгвістичні методи. Ураховуючи специфіку дослідження,

окрім зазначених вище методів, нами використовуються специфічні, які дають глибоку й всебічну характеристику досліджуваного явища. Їхній вибір залежить від мети й завдань роботи.

Лінгвістика належить до емпіричних наук, де суперечність індуктивного та дедуктивного методів пов'язана з протиріччям між природою досліджуваного об'єкта (сутністю) і емпіричним матеріалом. У такому випадку процес наукового дослідження може мати два напрями: від фактів до сутностей або від сутностей до фактів.

Метод індукції полягає в збиранні та опрацюванні конкретних явищ (фактів) з їхнім подальшим узагальненням і переходом від фактів до суті. Дедуктивний метод навпаки передбачає засноване на певних припущеннях виведення окремого положення із загальних. На основі загального правила логічним шляхом з одних положень як істинних виводитися нове істинне положення. На цьому етапі зібрано фактичний матеріал з лексико- та фразеографічних джерел та збірок прислів'їв і приказок, потім шляхом індуктивного методу узагальнено його та побудовано ідеографічну модель тематичної групи «Відчуття людини» (див. розділ 3). Використовуючи дедуктивний метод, у результаті послідовного відбору з усього загалу теоретико-методологічних праць вітчизняних та зарубіжних науковців виокремлено саме ті, які відповідають предмету та об'єкту дослідження.

Наступним є метод синтезу (логічний прийом, за допомогою якого ми сполучаємо в одне ціле розчленовані в аналізі окремі частини предмета, явища) [329, с. 186], завдяки якому нам вдалося: 1) проаналізувати та узагальнити теоретичний матеріал; 2) виявити антропоцентричну спрямованість досліджень у сучасному мовознавстві; 3) розглянути основні думки лінгвістів стосовно трактування терміну «фразеологізм», його категоріальних ознак, обсягу фразеології, класифікації стійких сполук та прагматичних відношень між ними.

За М. П. Кочерганом, аналіз – це розчленування предмета на складові елементи і розгляд кожного з них [117, с. 359]. Використовуючи цей метод, нами розглянуто та проаналізовано структурно-граматичні особливості фразеологізмів української, англійської та французької мов; описано їхні семантичні та лінгвокультурологічні особливості; проаналізовано явище варіативності, синонімії,

полісемії, омонімії, антонімії.

У лінгвістиці для дослідження мовних явищ застосовуються спеціальні методи, розробкою яких займалися багато відомих вітчизняних та зарубіжних науковців (О. С. Ахманова [299], В. А. Глущенко [54], І. О. Бодуен де Куртене [36], О. О. Потебня [180], О. О. Селіванова [198], П. Ф. Фортунатов [236], А. Шлейхер [267] та ін.). Під ними розуміють шлях пізнання і витлумачення мовних явищ, що втілюються в певну систему логічних, послідовних дій мовознавця для збору, обробки й узагальнення фактів лінгвістичного дослідження. Методи лінгвістичного аналізу – це сукупність різних прийомів аналізу мовного матеріалу, за допомогою яких формуються знання про закономірності функціонування мови; способи теоретичного освоєння, спостереженого й виявленого в процесі дослідження [179, с. 117]. На думку В. А. Глущенка, різниця між загальнонауковими та лінгвістичними методами полягає в тому, що в такій інтерпретації лінгвістичні методи є сукупністю операцій (приймів, процедур), а загальнонаукові включають у себе одну операцію (прийом, процедуру) [54, с. 36].

Найчастіше лінгвістичний метод трактують у вузькому значенні. Так, на думку О. С. Ахманової, лінгвістичний метод доцільно розглядати як «сукупність прийомів, що використовуються в дослідженні мови» [299, с. 232]. О. О. Селіванова – «систему процедур аналізу мовних явищ та / або перевірки отриманих результатів» [198, с. 339]. Метод становить певний підхід до явища, що вивчається, певний комплекс положень, наукових і суто технічних прийомів, уживання яких надає можливість вивчити це явище. Тому він завжди є системою [165, с. 258].

Отже, під лінгвістичним методом будемо розуміти сукупність прийомів і правил, які застосовуються для збору, обробки, узагальнення та перевірки досліджуваного матеріалу, у нашому випадку, фразеологічних одиниць.

Вітчизняна фразеологічна наука пропонує низку методів фразеологічного опису мови, спираючись на давні мовознавчі традиції. Розглянемо найпоширеніші з них.

Зіставне вивчення мовних явищ на всіх етапах розвитку лінгвістичної науки і на сьогодні не втрачає своєї актуальності. Необхідність зіставного аналізу фразеологічних систем різних мов визначається, насамперед, важливістю вивчення

фразеології як одного з найбільш виразних мовних засобів, який наочно демонструє національну самобутність та специфіку. Такі дослідження присвячені виявленню спільного та відмінного в порівнюваних мовах, що неможливо описати у процесі їхнього самостійного вивчення. Зіставні дослідження фразеологізмів беруть свій початок із праць Ю. Ю. Аваліані і Л. І. Ройзензона, які застосовують зіставний і порівняльний методи в аналізі ФО [1, с. 72].

Оскільки матеріалом дослідження є три мови, які належать до однієї індоєвропейської сім'ї мов, але є віддалено спорідненими: українська відноситься до слов'янської групи мов, англійська – германської, а французька – романської, то зіставний метод є основним і спрямований на вияв спільних і специфічних рис аналізованих мов на всіх рівнях мовної системи, а також у мовленні. Як зазначає О. О. Селіванова, він застосовується з різною метою: поглиблення знань про одну з мов на тлі іншої, вияву особливостей взаємодії мов у процесі оволодіння другою мовою, встановлення характерологічних рис сімей і груп мов, прогнозування інтерференції мов, визначення оптимальних засобів оволодіння іншою мовою тощо [198, с. 61]. Цей метод дає можливість встановити не тільки факти і явища, які мають аналогічні функції в зіставляваних мовах, а й визначити те місце, яке вони займають у своїй мікросистемі. Окрім цього, його застосовано для словникових дефініцій, раніше опублікованих у фразеографічних джерелах, які є відображенням лексико-семантичної структури досліджуваних мов на різних етапах свого розвитку. Отже, зіставний аналіз фразеологізмів на позначення відчуттів людини сприятиме вирішенню важливого питання сучасних зіставних досліджень – взаємовідношенню свідомості, мови та культури.

Вагоме місце в дослідженні стійких сполук належить методу фразеологічного опису, де використовуються такі прийоми, як інтерпретація, узагальнення, спостереження; прийом класифікації різних типів ФО. За допомогою спостереження виокремлено зіставлявані сполуки із лексико- та фразеографічних джерел досліджуваних мов ФО на позначення відчуттів людини, з'ясовано їхні ознаки та властивості. Застосовуючи принцип узагальнення, нами проаналізовано та об'єднано ФО відповідно до поставлених мети та завдань дослідження в певні

структурно-граматичні та семантичні групи. Для тлумачення досліджуваних фактів і явищ використовуємо інтерпретацію. Класифікація є одним із найбільш давніх і найпростіших методів. Вона слугує передумовою для всіх типів теоретичних конструкцій, що включають складну процедуру встановлення причиново-наслідкових відношень, які зв'язують об'єкти, що класифікуються [199, с. 276]. Принцип класифікації, який є складовою частиною методу фразеологічного опису, дав змогу згрупувати стійкі сполуки на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах за певними ознаками.

Окрім цього, у межах описового методу нами застосовано такі прийоми: суцільної вибірки для інвентаризації та збирання емпіричного матеріалу, відібраного із лексико-, фразеографічних, Інтернет-джерел та збірок прислів'їв і приказок; систематизації й укладання картотеки зібраного фактологічного матеріалу з українського, англійського та французького фразеологічного корпусу на позначення відчуттів людини; кількісного опрацювання даних для узагальнення результатів проведеного аналізу; зіставного аналізу фразеологізмів для тлумачення й опису особливостей, властивостей, характеристик та їхніх ознак; опозиційності для виокремлення парадигматичних груп ФО (фразеологічних синонімічних / антонімічних пар), узагальнення властивостей фразеологічної варіантності. Метод фразеологічного опису базується на різних видах переосмислення, що пов'язано з семантичною структурою ФО [115, с. 75–78]. Отже, за допомогою описового методу в нашому дослідженні комплексно представлено отримані результати. Він використовується для інвентаризації, інтерпретації та класифікації мовного матеріалу, надає його кількісні та якісні характеристики з необхідним ступенем деталізації.

Структурний метод – метод синхронного аналізу мовних явищ як варіантів складників цілісної системи мови – інваріантів, які перебувають у жорстко детермінованій внутрішній ієрархії відношень. На виникнення цього методу значний вплив мали розробки Ф. де Соссюра [262], І. О. Бодуена де Куртене [36], П. Ф. Фортунатова [236], Р. О. Якобсона [276], А. Мартіне [143]. Принципи теорії структуралізму зводяться до таких положень: 1) реальною є мова як система, а не

окремий факт (звук, морфема, слово та ін.); система визначає елементи, а не є сумою, що з них складається; 2) відношення домінують над елементами; основними є опозиційні відношення; 3) для вивчення мови можна застосовувати математичні методи, адже в мові основним є відношення [117, с. 372–373]. У фразеології застосування структурного методу є важливим, оскільки, як вважає О. В. Кунін, незнання будови ФО унеможлиблює вивчення їхнього значення [128].

Для досягнення поставленої мети, яка полягає у виявленні семантичних особливостей фразеологізмів на позначення відчуттів людини, у межах структурного методу ми послуговуємося компонентним аналізом з опорою на аналіз словникових дефініцій, суть якого, як зазначає З. Комарова полягає в розкладенні значення слова на мінімальні семантичні складники [114, с. 432].

Результати, одержані в процесі використання зіставного, описового й структурного методів, доповнюються кількісними обчисленнями, які допомагають зробити точні визначення закономірностей, що діють у структуруванні фразеологізмів на позначення відчуттів людини.

На сьогодні розроблено (Н. М. Амосова [12], В. Л. Архангельський [24], О. С. Ахманова [299], Ш. Баллі [256], В. П. Жуков [95], О. В. Кунін [181], Ж. В. Краснобаєва-Чорна [120], Ю. Ф. Прадід [181], О. О. Селіванова [197], В. М. Телія [222], І. І. Чернишова [243] та ін.) та й надалі розробляються методи опрацювання фразеологічних корпусів різних мов, оскільки фразеологія «завдяки розвитку культури й цивілізації є невичерпним джерелом, яке акумулює дані про звичаї, традиції народу, його історію і фольклор тощо» [168, с. 71].

Метод як засіб вичленування одиниць дослідження, виявлення тих диференційних ознак, які допомагають відмежувати ФО від усього загалу нефразеологічних сполук, є важливим моментом у процесі вивчення фразеології. На думку Я. А. Барана, метод – це знаряддя виявлення природи стійких виразів, що дозволяє визначити об'єкт дослідження і встановити межу фразеології [237, с. 33].

Уперше метод дослідження ФО запропонувала Н. М. Амосова, котра вирішила вивчати зазначені стійкі сполуки в контексті. Її метод спирався на принципи максимальної об'єктивності в розгляді аналізованих явищ, необхідності врахування

специфіки досліджуваної мови, вивчення ФО в умовах їхнього мовного вживання, з'ясування характеру участі лексичних значень слів у здійсненні цим словосполученням номінації, вивченні контекстуальної взаємодії слів у їхніх сполученнях і встановленні ступеня фіксації складу й структури цього словосполучення [12, с. 71].

Метод фразеологічного аналізу, розроблений О. В. Куніним, дає змогу повністю дослідити фразеологічний корпус зіставлюваних мов. Дослідник поділяє цей метод на два різновиди [128]. Так, метод фразеологічної ідентифікації служить для виявлення фразеологічності того чи іншого сполучення слів та приналежності його до ідіом, встановлення тотожностей слів і синтаксичних конструкцій, які утворюють фразеологізми, з їхніми вільними аналогами. Цей метод заснований на різних типах фразеологічних значень, співвідношенні елементів до всієї структури, а також допомагає виділяти фразеологізми серед складних слів та словосполучень. В ідіомах семантична стійкість виражається в повному або частковому переосмисленні [128]. Метод фразеологічного опису складається з низки процедур, які дають змогу врахувати особливості фразеологічної системи й «асиметрії, що їй властива» [128, с. 23]. По-перше, це визначення структурних типів ФО: ад'єктивні, адвербіальні, дієслівні, субстантивні. У нашому дослідженні вагому частку становлять саме дієслівні стійкі сполуки, що пояснюється особливістю предмета дослідження. По-друге, застосовується компонентний аналіз ФО, що за допомогою граматичного аналізу допомагає встановити структурно-граматичні особливості фразеологізмів.

Оскільки дослідження спрямоване на вивчення фразеологічних одиниць, які належать до ядра та периферії, то доцільно буде застосовувати варіаційний метод, характерними особливостями якого є: комплексне вивчення ФО та їхніх компонентів як одиниць мовної структури; вивчення варіантних ФО, які вживаються в конкретних мовленнєвих ситуаціях в окремому хронологічному періоді; виокремлення значення ФО як особливої лінгвістичної категорії мовного знака. За допомогою цього методу здійснено підхід до фразеології як до системи та визначено реальні варіації фразеологічних одиниць; вивчено особливості їхніх компонентів.

Для з'ясування внутрішньої форми ФО необхідним було залучення методу лінгвокультурологічної інтерпретації. За допомогою лінгвокультурологічних даних виявляється можливим встановити прихований зміст втілення культурних особливостей у фразеології. Сталі вирази представляють етнокультурний текст, який можна зрозуміти лише шляхом виявлення своєрідностей культури, що закладені у фразеологічному значенні (міфи, ритуали, звичаї, традиції тощо) [40, с. 3].

Лінгвокультурологічний метод – це інтеграція прийомів і процедур, що направлені на виявлення взаємозв'язку культури і мови, з метою встановлення, яким чином реалізується одна із фундаментальних функцій мови – бути знаряддям створення, зберігання і трансляції культури [114, с. 538]. Так, наприклад, серед українських ФО на позначення відчуття голоду функціонують прислів'я з переосмисленими образами таких тварин: вовк (*вовчий апетит* [316, с. 30]), собака (*голодний, як цуцик* [334, с. 58]), в англійській мові – це ведмідь (*(as) hungry as a bear* [312, с. 511]; миша (*(as) hungry as a church mouse* [312, с. 511]; у французькій – вовк (*affamé comme un loup* [344]). Це пояснюється національно-культурною специфікою, де в носіїв мови виникають подібного роду асоціації з потребою в їжі.

Метод ідеографічного аналізу (Ж. В. Краснобаєва-Чорна [120], Ю. М. Лебеденко [133], К. І. Мізін [151], Ю. Ф. Прадід [181], В. Д. Ужченко [181]) використано в нашому дослідженні з метою виокремлення тематичних полів, семантичних груп, варіантно-синонімічних рядів, об'єднаних одним поняттям «Відчуття людини» [228].

Метод лексико- та фразеографічного аналізу дав змогу порівняти експлікації значень досліджуваних мовних одиниць у словниках, виданих у різні періоди, з метою верифікації їхньої семантики, а також підтвердження факту існування структурних і семантичних видозмін фразеологічних одиниць.

Процедуру кількісних підрахунків застосовуємо під час аналізу формальної та змістової організації фразеологізмів з метою унаочнення основних результатів та висновків наукового дослідження. Результати застосування кількісного аналізу подаємо у вигляді таблиць та діаграм.

2.2 Критерії добору емпіричного матеріалу

Для формування емпіричного корпусу дослідження та виявлення фразеологізмів антропоцентричної спрямованості використовуємо класифікації відчуттів людини, де враховуючи досвід психологічної та фізіологічної наук, з фразеологічних, тлумачних словників та збірок прислів'їв і приказок української [300; 316; 321; 322; 323; 324; 325; 326; 327; 328; 329; 330; 331; 332; 333; 334; 335; 336; 337; 339], англійської [297; 298; 301; 304; 305; 311; 312; 313; 342; 343; 349] та французької мови [310; 338; 340; 344; 345; 346; 347] шляхом суцільної вибірки вибираємо стійкі сполуки на позначення відчуттів людини.

На сьогодні для аналізу фразеологічного складу тієї чи тієї мови використовуються два принципи добору фактичного матеріалу: структурний та семантичний. Структурний підхід до аналізу мовних явищ ґрунтується на виявленні у складі ФО компонентів, які відносяться до певного явища дійсності; семантичний – на наявності у складі ФО компонентів, що вказує на певне явище об'єктивної реальності. Як зазначає Н. Ю. Тодорова, досліджується результат процесу фразеологізації – семантика, в якій певні явища зовнішнього світу представлено семами або семемами [225].

У роботі використовуємо останній підхід, виходячи зі специфіки об'єкта дослідження. Застосовуючи класифікацію Ч. Шеррінгтона [248, с. 47–55], усі ФО розподіляємо залежно від того, де на поверхні тіла знаходяться рецептори, які діють на органи чуття: зовнішні, внутрішні, пропріоцептивні та змішані. Емпіричний матеріал відібраний відповідно до того, яке змістове наповнення несе фразеологічна одиниця, як-от:

українська мова: *валитися від вітру, як за себе кидати, тягне за живіт (за печінки, за печінку)*;

англійська мова: *(as) sick as a dog* 'відчувати приступ блювоти, нудоти', *drink the sea dry* 'відчувати сильну спрагу', *have a bite* 'заморити черв'ячка';

французька мова: *froid d'attaque* 'собачий холод', *avoir le visage défait* 'виглядати втомленим', *tirer les yeux* 'втомлювати зір, різати очі'.

Проведений аналіз засвідчує, що зіставлявані сполуки є широко представленими в усіх фразеологічних та лексикографічних словниках, використаних у нашому дослідженні. Як зазначає Г. Морошкіна: «зір, слух, нюх, дотик, смак не просто передають сигнали до мозку, вони виявляються джерелом перцептивного знання та досвіду, умовою розпізнавання, усвідомлення, розуміння та інтерпретації подій світу» [157, с. 111]. Виокремлений емпіричний матеріал дає змогу виявити спільні риси ФО на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах:

1) вони вживаються на позначення пізнання людиною світу, впливу зовнішніх та внутрішніх чинників на її органи чуття;

2) основними лексемами таких сполук є переважно соматизми, а вони, як відомо, належать до найдавнішої, з погляду історії мови, лексики, і є часто вживаними:

українська мова: око, вухо, язик, рот, губа, горло, ніс, кишки, живіт, шлунок, пальці, печінка, ноги, руки, голова, зуб, кістки (*вовк кишки догризає; очах зеленіє; вдаряти в ніс; відбирати руки й ноги*);

англійська мова: the eyes, the ear, the head, the mouth, the teeth, a nose, the feet, the stomach, the marrow (bones), the feet, a stitch (*chilled to the bones* ‘промерз до кісток’; *cold feet* ‘мати холодні ноги’; *to turn the stomach* ‘викликати нудоту’);

французька мова: l’œil, l’oreille, la tête, les dents, la bouche, le nez, l’estomac, la gueule, le cœur, les bras, le dos, le visage, le cerveau (*avoir la tête en quatre* ‘відчувати, що голова розколюється на шматки’; *avoir le coeur à l’envers* ‘відчувати сильну нудоту’; *avoir le visage défait* ‘виглядати втомленим’);

3) компонентами ФО є зоосемізми, що свідчить про тісний контакт людини з представниками фауни, який у процесі пізнання займає не останнє місце. Результатом пізнавальної діяльності є знання, які зберігаються в пам’яті індивіда відображенням інформації про навколишній світ, наприклад:

українська мова: вовк, собака, ведмідь, тур, кіт (*ведмідь на вуха наступив; змерз, як собака; Обмок – як вовк, обкис – як лис, голоден – як собака!*);

англійська мова: a wolf, a hawk, a bear, a mouse, a dog, a cat, a monkey, a badger, a fish (*as hungry as a hawk* ‘голодний як вовк або як собака’; *blue as a badger* ‘дуже посинілий від холоду’; *as sick as a dog* ‘відчуває приступ блювоти, нудоти’);

французька мова: *un loup, un chien, un canard, une poule, un poisson (avoir une faim de loup* ‘бути голодним як вовк’; *faire froid de chien* ‘собачий холод’; *froid comme un poisson* ‘холодний як риба’).

Використання лексико- та фразеографічної джерельної бази зумовлене узуальним аналізом ФО на позначення відчуттів людини.

2.3 Етапи та методика зіставного аналізу фразеологізмів на позначення відчуттів людини

Для цілісного та якісного дослідження ми ставили за мету розробити авторську методичку, яка передбачає сукупність прийомів і способів, включаючи техніку і різноманітні операції з фактичним матеріалом. Свідоме застосування науково обґрунтованих методів створює сприятливі умови для отримання нових знань. Тому нами розроблено алгоритм дослідження фразеологізмів на позначення відчуттів людини на матеріалі українських, англійських та французьких словникових статей, який базується на кількох етапах.

На першому етапі для відбору з фразеологічних корпусів зіставлюваних мов ФО використовується методика аналізу словникових дефініцій та метод компонентного аналізу. У результаті чого виокремлено мовні одиниці із загальною семантикою на позначення відчуттів людини (див. п. 2.2).

На другому етапі дослідження використовуємо здебільшого загальнонаукові методи (індукція, дедукція, аналіз, синтез) та визначаємо теоретико-методологічні засади дослідження фразеологізмів у зіставлюваних мовах, а саме: проблему трактування «фразеологізму», його визначальних ознак, обсягів фразеології та класифікації стійких сполук з погляду структурно-семантичного аспекту. Зазначена методика дала змогу зібрати, проаналізувати, узагальнити теоретичні положення та побудувати теоретико-методологічну базу подальшого дослідження. На цьому ж етапі розробляємо методичку опису й аналізу відібраних з лексико- та фразеографічних словників ФО відповідної тематики.

На третьому етапі будуємо ідеографічну класифікацію фразеологізмів на

позначення відчуттів людини, визначаємо типи системних відношень у межах ФО зіставлюваних мов.

Напрацювання в галузі ідеографічного дослідження матеріалу дає змогу виробити класифікаційні схеми, покладені в основу ієрархічного групування. Так, Ю. Ф. Прадід пропонує таку ієрархічну структуру ідеографічної класифікації фразеологізмів: синонімічний ряд → семантична група → семантичне поле → тематична група → тематичне поле → ідеографічна група → ідеографічне поле → архіполе [181, с. 40]. Його думку поділяють Н. Ф. Грозан, І. Є. Колеснікова, О. О. Картамишев [107, с. 29–32]. В. Д. Ужченко, характеризує сталі вирази, вважає фразеотематичну групу (ФТГ) найвищою ідеографічною ланкою. Далі фразеотематичні поля (ФТП) складаються з фразеосемантичних полів (ФСП), у межах ФСП виділяються варіантно-синонімічні групи (ВСГ), які представлені фразеосемантичними рядами (ФСР), тобто синонімічними і варіантними рядами [228, с. 115]. На думку А. О. Івченка, «найнижчою ієрархічною ланкою у фразеосемантичній групі (ФСГ) є семантичний ряд, який об'єднує фразеологізми зі спільним значенням та ідентичною граматичною характеристикою. Наступною ланкою є фразеосемантична мікрогрупа, що об'єднує семантичні ряди зі спільною семантичною ознакою та належністю до одного лексико-семантичного розряду. Найвищою в цій ієрархії є ФСГ, яка може включати семантичні ряди або фразеосемантичні мікрогрупи різних лексико-граматичних розрядів, об'єднані певною семантичною ознакою» [103, с. 6]. Ю. М. Лебеденко, досліджуючи фразеологізми з компонентом «хата», виробила власну ідеографічну класифікацію: варіантно-синонімічна група → фразеосемантична мікрогрупа → фразеосемантичний ряд → фразеосемантична підгрупа → семантичний блок → фразеосемантична група → фразеосемантичне поле → тематична група → тематичне поле → ідеографічна група → ідеографічне поле → архіполе [133, с. 9]. К. І. Мізін досліджує компаративні ФО за такою класифікацією: синонімічний ряд → семантична група → семантичне поле → тематична група → тематичне поле → ідеографічна група → ідеографічне поле → архіполе [151, с. 189].

Спираючись на психологічну науку та використовуючи проаналізований матеріал, можемо виокремити в тематичному полі «Відчуття людини» такі тематичні групи: «Екстероцептивні відчуття», «Інтероцептивні відчуття»,

«Пропріоцептивні відчуття» та «Змішані відчуття». Тематичні групи утворюють у структурі ідеографічної класифікації фразеологізмів тематичне поле, яке входить до складу ідеографічної групи.

Отже, ураховуючи досвід лінгвістів, робочою в нашому дослідженні буде схема, запропонована Ю. Ф. Прадідом. Відмінність від його схеми полягає в тому, що замість синонімічного ряду, ми будемо розглядати варіантно-синонімічний ряд, оскільки частотність фразеологічних варіантів дуже чисельна. Робоча схема має такий вигляд: варіантно-синонімічний ряд → семантична група → тематична група → ідеографічна група → ідеографічне поле. Така побудова ієрархічної моделі ТП «Відчуття людини» відображає індуктивний метод (знизу-вгору) системної організації фразеологічного матеріалу.

Ідеографічна класифікація ФО дозволяє систематизувати емпіричний матеріал, описати результати дослідження та виявити спільне та відмінне у межах ВСР, СГ та ТГ фразеологізмів на позначення відчуттів людини в зіставлюваних мовах.

На четвертому – за допомогою структурного методу визначаємо структурно-граматичні моделі фразеологізмів української, англійської та французької мов. Аналіз ФО на позначення відчуттів людини з точки зору їхньої формальної організації спрямований на виявлення ізоморфних та аломорфних властивостей функціонування ФО, за допомогою кількісних підрахунків з'ясуємо, які структурні моделі домінують, за якими критеріями визначаються.

Використовуючи напрацювання в галузі фразеології (див. розділ 1), увесь емпіричний матеріал розподіляємо на три групи: фразеологізми із будовою словосполучення, речення та поєднання одного повнозначного та одного або кількох службових слів (див. розділ 3).

П'ятий етап присвячений дослідженню семантики фразеологізмів на позначення відчуттів людини, а також типам системних відношень між ними. ФО, як знаки вторинної номінації, мають складну і суперечливу природу, сутність якої на сьогодні до кінця не з'ясована. Ці одиниці з'являються внаслідок зміни первинних значень кожного із компонентів. Як зазначає П. О. Редін, здатність ФО мати значення є результатом діяльності людської свідомості та мислення [185, с. 27].

Однією з характерних особливостей ФО є стійкість, тобто часткове або повне її переосмислення. Аналізований мовний матеріал дає змогу виокремити одиниці, в яких жодне зі слів, що міститься в структурі, відсутнє в його семантиці, наприклад: укр. *полуда на очі впала* ‘хтось почав погано бачити’; *слон на вухо наступив* ‘хто-небудь зовсім не має музичного слуху’; англ. *come down in buckets* (досл. спуститися в відро) ‘пити як з відра’; *down and out* (досл. вниз і поза) ‘знесилений, що вибився з сил’; фр. *l'avoir sec* (досл. сухе майно) ‘страждати від спраги’; *manger comme un crevé* (досл. їсти як навіжений) ‘обжиратися’, або один із компонентів ФО (сема) вживається в своєму номінативному значенні, наприклад: укр. *покласти зуби на мисник* ‘голодувати’; *різати вуха* ‘викликати неприємні почуття (переважно слух)’; англ. *as hungry as a wolf* (досл. голодний як вовк) ‘голодний, як вовк або як собака’; *be reduced to a skeleton* (досл. перетворитися в скелет) ‘бути виснаженим, перетворитися в шкіру до кістки’; фр. *il fait très froid* (досл. дуже холодно) ‘дуже морозно, холодно; мороз пробирає до кісток’; *monter au nez* (досл. піднятися до носа) ‘бити, ударяти в ніс (про запах)’.

Під час аналізу семантики ФО перед нами стоїть завдання виявити та описати, які типи переосмисленого значення базових компонентів частіше всього утворюють ФО на позначення відчуттів людини.

У результаті дослідження встановлено: ізоморфізм виявляється на рівні метафоричного переосмислення «тварина → людина», де ознаки тварини, птаха, комахи та ін. переносяться на людину. Рідше зустрічаються порівняння «людина → людина», «предмет → людина», «дія → людина». Синекдоха займає не менш важливу позицію в дослідженні. Вживання назви частини тіла людини замість функції, яку вона виконує, тобто, «орган, частина тіла → людина» є спільною та широко вживаною в зіставлюваних мовах. Соматизми є невід’ємними складниками для утворення та функціонування синекдохи, вони є провідниками пізнання людиною світу, який її оточує. Образне відображення дійсності за допомогою метафори набуває деяких специфічних рис, притаманних конкретній національній суспільній свідомості, розкриває особливості бачення світу тієї чи тієї культури, їх понятійного мислення.

Отже, під час визначення специфіки фразеологічного значення слід,

насамперед, спиратися на ті елементи мовної структури, які безпосередньо беруть участь у реалізації значення фразеологізму [95, с.133]. Виходячи з цього, зазначимо, що важливу функцію у формуванні цілісної фразеологічної семантики відіграють слова-компоненти ФО, які не розчиняються повністю в цілісному значенні фразеологізму, щоб називатися компонентом, проте й не можуть бути названі словами через утрату такої особливості слова, як здатність самостійно називати предмети, явища об'єктивної дійсності. Тому зазначимо, що саме від лексичного наповнення ФО залежить ступінь ідіоматичності семантики, її цілісність.

На шостому етапі, використовуючи контрастивний та лінгвокультурологічний підходи, зіставляємо та аналізуємо ФО в українській, англійській та французькій мовах. Цей метод спрямований на виокремлення та узагальнення подібних і відмінних рис мовної фіксації в межах різних лінгвокультур, оскільки дослідження виконано на матеріалі трьох неблизько споріднених мов.

Для більш детального аналізу нами проводилися кількісні підрахунки стійких сполук. Результати застосування кількісного аналізу подаємо у вигляді таблиць та діаграм для наочного сприймання результатів дослідження (див. додаток Б–Ж).

Отже, процедура запропонованого нами комплексного зіставного аналізу ФО на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах складається з шести послідовних етапів.

Висновки до розділу 2

1. Теоретико-методологічним підґрунтям нашого дослідження є лінгвокультурологічний та зіставний принципи аналізу ФО на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах. Порівняльне вивчення дає можливість висвітлити подібності та відмінності у формальній та змістовій організації фразеологізмів неблизько споріднених мов, виявити семантичні лакуни й описати специфіку їхнього функціонування в зіставляваних мовах. У результаті дослідження вдалося виявити ізоморфні та аломорфні властивості структури й семантики фразеологізмів в зіставляваних мовах, описати, кількісно обґрунтувати їх, охарактеризувати зв'язок мови і культури певного етносу, який знаходить своє

вираження крізь призму фразеологізмів.

2. Відбір емпіричного матеріалу проводився за семантичним принципом, згідно з яким до корпусу досліджуваних одиниць української, англійської і французької мов включено фразеологізми із загальною семантикою відчуттів людини. У результаті відбору мовних одиниць з'ясовано спільні риси в зіставлюваних мовах: вони вживаються на позначення пізнання людиною світу, впливу зовнішніх та внутрішніх чинників на її органи чуття; основними лексемами у складі ФО є соматизми та зоосемізми.

3. Комплексна методика аналізу фразеологізмів на позначення відчуттів людини в зіставлюваних мовах охоплює низку етапів, серед яких: добір та складання емпіричного корпусу дослідження, що передбачає суцільну вибірку з лексикографічних та фразеографічних джерел фразеологізмів, загальна семантика яких означає відчуття людини; використання переважно загальнонаукових методів з метою формування теоретико-методологічної бази подальшого дослідження; упорядкування емпіричного матеріалу за допомогою ідеографічної моделі ФО, у результаті чого виявлено ізоморфні та аломорфні властивості функціонування фразеологізмів з відповідною семантикою на різних рівнях ієрархічної побудови; опис структурно-граматичних та семантичних особливостей ФО, виявлення спільних та відмінних рис у зіставлюваних мовах; встановлення найбільш продуктивних моделей та лакун, характерних досліджуваним мовам.

Основні результати розділу висвітлено в окремих публікаціях автора [68; 69].

РОЗДІЛ 3

ІДЕОГРАФІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВІДЧУТТІВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ

3.1 Структура тематичного поля «Відчуття людини»

Дослідження фразеологізмів з позиції їхньої семантики дає нам підстави для ідеографічної класифікації цих стійких сполук. З огляду на те, що відчуття є найпростішою пізнавальною діяльністю, через яку тварина й людина отримують елементарні відомості про зовнішнє середовище і стани свого організму [139, с. 244], увесь емпіричний матеріал, починаючи з варіантно-синонімічних рядів (ВСР) → семантичних груп (СГ) → тематичних груп (ТГ) → тематичного поля (ТП), входить до ідеографічного поля «Людина» (див. рис. 3.1).

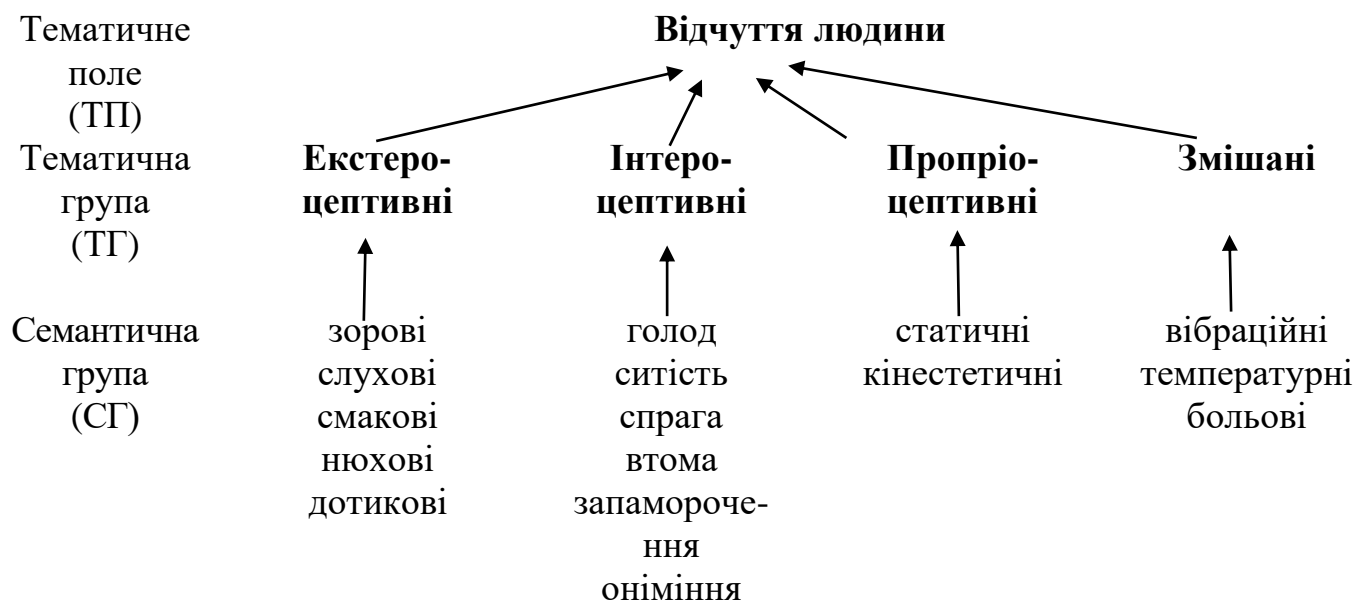

Рис. 3.1. Структура тематичного поля «Відчуття людини»

3.1.1 ТГ «Екстероцептивні відчуття»

Зорові, слухові, смакові, нюхові та дотикові відчуття відображають властивості предметів і явищ зовнішнього середовища та мають рецептори на поверхні тіла. «...вони передають не тільки сигнали до мозку, а виявляються джерелом

перцептивного знання та досвіду, умовою розпізнавання, усвідомлення, розуміння та інтерпретації подій світу» [157, с. 109–113]. Відповідно до цього виокремлюється тематична група (ТГ) «Екстероцептивні відчуття», що складається з п'яти семантичних груп.

Розкриємо сутність ідеографічного опису фразеологізмів на позначення зорових відчуттів людини, що об'єднує ФО, які передають процес сприймання інформації навколишнього середовища за допомогою органу зору. Застосовуючи робочу схему, розглянемо увесь масив стійких сполук української, англійської та французької мов, починаючи з варіантно-синонімічних рядів.

3.1.1.1 СГ «Зорові відчуття». Семантична група ФО на позначення зорових відчуттів людини в українській мові складається з восьми варіантно-синонімічних рядів (230 ФО), англійській – шести (86 ФО), французькій – шести (68 ФО), у межах яких простежуються градаційні відношення.

Так, фразеологізми в зіставлюваних мовах об'єднуються у ВСР з діаметрально протилежною семантикою «гарний – поганий». В англійській мові до ВСР «гарний зір» входять такі ФО: *have (got) eyes like hawk* [297, с. 252], *watch (one, something) like a hawk (like a lynx), to* [297, с. 993], *watch smb. like a hawk (lynx)* [297, с. 798], *have eyes like a hawk* [343, с. 122], *he that has but one eye, sees better for it* [304, с. 124]; у французькій – *avoir des yeux d'aigle* [340, с. 755], *avoir des yeux d'Argus* [340, с. 755], *avoir des yeux de lynx* [338, с. 32; 340, с. 753], *avoir ses yeux de quinze ans* [344; 340, с. 754].

Протилежне значення має ВСР «поганий зір», який в українській мові виражається такими одиницями: *око губиться* [339, с.584], *полуда на очі впала* [339, с. 671], *туман застилає / застелив очі* [339, с.903]; в англійській – *have (one, something) under one's eye, to* [297, с. 481], *have a film over the eyes, to* [297, с. 456], *not to be able to seize a wink* [297, с. 826], *see double* [297, с. 666], *see through a glass darkly, to* [297, с. 844], *be (run) in blinkers, to* [297, с. 92]; у французькій – *avoir tété du mauvais lait* [344], *avoir un brouillard devant les yeux* [344], *avoir de la merde dans les yeux* [340, с. 678], *avoir la vue tendre* [340, с. 1110].

Схожу семантику, але інший відтінок значення має варіантно-синонімічний ряд «фізична вада зору»: укр. *дивитися зашморгом* [339, с. 236], *дивитися зизом (зизим*

оком) [339, с. 236]; фр. *à courte vue* [340, с. 1110; 344], *avoir un châsse qui fait le tapin et l'autre qui guette les poulets* [344], *avoir un faux trait dans les yeux* [344], *ne pas voir plus loin que son nez* [344], *plus long que le bout de son nez* [344]. Більший вияв ознаки має ВСП «сліпий», який є ізоморфним для трьох зіставлених мов: укр. *носити ніч за собою* [339, с. 558], *згубити очі* [339, с. 330]; англ. *the blind leading the blind* [343, с. 38], *a blind bat of* [349, с. 28]; фр. *vivre dans la nuit* [344], *être privé de la lumière du jour* [343], *être muore comme une théière* [344].

Ураховуючи вплив зовнішніх подразників на органи зору, нами виокремлено ВСП «неприємні зорові відчуття»: укр. *вдарити в очі* [339, с. 71], *[аж] в очах міниться* [339, с. 491], *різати око [очі]* [339, с. 737], *свічки (сто свічок) в очах засвічуються (стають) / засвітилися (засвітилося, стали)* [339, с. 788], *в очах рябіє (мерехтить)* [316, с. 31]; англ. *jaron (upon) one's eyes, to* [297, с. 559], *cup hand over one's eyes, to* [297, с. 250].

Ізоморфізмом характеризується ВСП «темно», де відсутність світла перешкоджає людині органами зору відчувати та сприймати інформацію навколишнього середовища. В українській мові це такі ФО: *хоч в око (очі) стрель (стрельни)* [339, с. 866], *хоч око (очі) виколи* [339, с. 92]; в англійській – *(as) dark as midnight* [297, с. 260], *darkness visible* [301, с. 74], *all cats are grey in the dark* [349, с. 47], *it is [as] black as pitsh* [305, с. 80]; у французькій – *ne voir goutte* [344], *ne voir ni ciel ni terre* [344], *n'y comprendre goutte* [344], *à ne pas pouvoir se mettre le doigt dans l'œil* [344], *combat de nègres dans un tunnel* [344].

Спільним для українських та англійських фразеологізмів на позначення зорових відчуттів є ВСП «пильно дивитися», де основне функційне навантаження лежить на дієсловах, як-от: *влипнути очима (поглядом)* [339, с. 137], *впадати в око* [339, с. 147], *затримувати (затримати) погляд (очі)* [316, с. 57], *втупити / втуплювати очі (зір, погляд)* [339, с. 160], *націлювати / націлити очі (зір)* [339, с. 537–538], *насти очі* [339, с. 609], *світити очима* [316, с. 152]; англ. *come in sight of* [297, с. 689], *give (one) a slap in the eye, to* [297, с. 395], *have eyes at the back of one's head, to [to have eyes in one's head]* [297, с. 466].

Аломорфним для українських ФО є ВСР «переставати бачити»: *випускати / випустити з поля зору* [339, с. 99], *відводити / відвести очі* [339, с. 116], *відводити / відвести погляд (зір)* [339, с. 117], *відривати/ відірвати очі (погляд)* [339, с. 125], де фразеологізми містять у собі дієслова, які і визначають їхню семантику.

Отже, СГ «Зорові відчуття» складається, у першу чергу, з лексем на позначення зору, органів зору, а також дієслів та іменників на позначення зорової активності/неактивності. Отримані кількісні дані наведено в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Семантична група «Зорові відчуття людини»

Мови	українська	англійська	французька
	Кількість (%)	Кількість (%)	Кількість (%)
Варіантно-синонімічні ряди			
гарний зір	–	7 (8,1%)	15 (22,3%)
поганий зір	34 (15%)	21 (24,1%)	18 (27,1%)
фізична вада зору	4 (1,2%)	–	22 (31,8%)
сліпий	4 (1,2%)	25 (28,7%)	8 (11,7%)
неприємні зорові відчуття	19 (8,5%)	14 (2,4%)	–
темно	4 (1,2%)	7 (8,1%)	5 (7,1%)
пильно дивитися	153 (67,7%)	12 (13,8%)	–
переставати бачити	12 (5,2%)	–	–
Всього	230 (100%)	86 (100%)	68 (100%)

3.1.1.2 СГ «Слухові відчуття». Семантична група на позначення слухових відчуттів людини в українській мові репрезентована шістьма варіантно-синонімічними рядами (47 ФО), в англійській – шістьма (77 ФО), у французькій – шістьма (104 ФО).

Спільність на найнижчому рівні ідеографічної класифікації проявляється у межах полярних значень «гарний – поганий». ВСР «поганий слух» притаманна двом зіставлюваним мовам: укр. *глуха тетеря* [339, с. 881], *туге вухо* [339, с. 163], *позакладало вуха* [333, с. 26–27], *вуха позаростали* [339, с. 162]; англ. *(as) deaf as an*

adder (as a post; as a slone) [297, с. 203], *hard of hearing* [312, с. 453], *not to hear day or door* [312, с. 705]. Більший вияв ознаки, тобто повна відсутність слуху, відображений у французькому ВСР із семантикою «глухий»: *avoir du coton dans les oreilles* [345], *avoir l'oreille dure (être dur oreille)* [340, с. 770], *être sourd comme un pot* [338, с. 32], *avoir les boules de gomme dans les portugaises* [345, с. 158]. Окрім фізичної вади слуху, у французькому мовному середовищі функціонують ФО зі значенням «вдавати глухого»: *n'entendre ni à dia ni à hue* [345, с. 346], *faire le sourd* [340, с. 994; 344].

Ураховуючи фізіологічні можливості органів слуху, специфічним для українських ФО є ВСР «відсутність музикального слуху»: *ведмідь (слон, рідко бик) на вухо наступив* [339, с. 72], *слон на вухо наступив* [316, с. 160].

Зважаючи на вплив зовнішніх факторів на органи слуху, сприймання інформації може викликати приємні/неприємні відчуття у людини. Для їхнього вираження у трьох зіставлюваних мовах функціонує ВСР «неприємні слухові відчуття»: укр. *вуха в'януть* [316, с. 32], *рвати слух (вуха)* [339, с. 733], *роздирати вуха* [339, с. 748], *вухо (вуха) ріже (дере)* [316, с. 32], *шумить (шуміло) у вухах (шум у вухах)* [316, с. 203]; англ. *make the ears tingle, to* [312, с. 657], *grate upon smb.'s ear* [312, с. 233], *set one's teeth on edge, to* [297, с. 851], *make the ears tingle, to* [297, с. 657], *grate (jar) upon smb.'s (the) ear* [312, с. 233], *set (put) one's teeth on edge, to* [297, с. 851]; фр. *écorcher (blesser, choquer, déchirer) l'oreille (les oreilles) de qn* [340, с. 771], *déchirer l'oreille de qn* [344], *rompre les oreilles* [347, с. 147], *bruit de casserole* [344], *sauter aux oreilles* [344]. Аломорфним для англійських ФО є ВСР «дзвін у вухах»: *ears are ringing, once* [297, с. 296], *ring in one's ears* [312, с. 234], *make one's head sing, to* [297, с. 653].

Гучність звуку – суб'єктивне сприйняття сили звуку. Для вираження цього явища в зіставлюваних мовах функціонують ізоморфні варіантно-синонімічні ряди фразеологізмів: «голосно» (укр. *як (мов, ніби) з [духової (порожньої)] бочки* [339, с. 46], *як (мов, ніби) з гармати (гукнути, викрикнути)* [339, с. 170], *аж у вухах лящуть* [339, с. 457–458]; англ. *at the top of one's lungs (throat, voice)* [297, с. 53], *in a loudkey* [297, с. 521], *in a stage whisper* [297, с. 523], *split one's ears (the ears of one), to* [297, с. 881]; фр. *à cor et à cri* [347, с. 265], *à double carillon* [344; 347, с. 186], *à*

réveiller les morts [344], *à triple carillon* [344; 347, с. 186], *briser les oreilles de qn* [340, с. 770; 344], *bruit à briser le tympan* [344], *tapage à casser la tête* [340, с. 1030; 344]); «тихо» (англ. *in a small voice* [297, с. 523], *not a breath was heard* [296], *you (one) could (might) have heard a pin drop (fall)* [296]; фр. *à la sourdine* [340, с. 994; 344], *silence blanc* [344], *baisser le diapason* [347, с. 349]), який притаманний двом зіставляваним мовам.

Окрім фізіологічних характеристик, якими людина може бути наділена/позбавлена від природи, фразеологізми на позначення уважно/неуважно слухати характеризуються тим, що виражають дії, які необхідно виконати аби почути інформацію. ВСР «уважно слухати» є ізоморфним: укр. *ловити слова [із рота]* [339, с. 447], *обернутися на слух* [339, с. 565], *нагострювати (насторожувати, нашорошувати) / нагострити (насторожити, нашорошити) вуха (уха)* [339, с. 521–522], *прихилити вухо* [с.700], *роззявляти / роззявити рот* [339, с. 749], *обома вухами (слухати)* [339, с. 163]; англ. *be all eyes, to* [297, с. 66], *give (lend) one's ear (ears), to* [297, с. 391], *give an ear (to), to* [297, с. 391], *pin one's ears back* [297, с. 350], *to give ear to, to* [297, с. 391]; фр. *avoir l'oreille au vent* [340, с.770], *avoir l'oreille tendue* [344], *écouter de ses deux oreilles* [340, с. 771], *tenir aux écoutes* [340, с. 386]. З протилежною семантикою в українській мові функціонує ВСР «неуважно слухати»: *в одне (одно) вухо (одним вухом) впускати / впустити, а в друге (другим) випускати / випустити* [339, с. 150], *одним вухом (чути, слухати)* [339, с. 163].

Отже, семантична група на позначення слухових відчуттів людини характеризується ізоморфними (на позначення неприємних слухових відчуттів; сприймання сили звуку органами слуху; уважно/неуважно слухати) та аломорфними рисами в зіставляваних мовах (відсутність музикального слуху – в українській мові; дзвін у вухах – в англійській; глухий, вдавати глухого – у французькій). Отримані кількісні дані наведено в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Семантична група «Слухові відчуття людини»

Мови	українська	англійська	французька
	Кількість (%)	Кількість (%)	Кількість (%)
Варіантно-синонімічні ряди			
поганий слух	8 (17,7%)	10 (13,7%)	–
глухий	–		25 (24,5%)
відсутність музикального слуху	4 (4,6%)	–	–
вдавати глухого	–	–	2 (1,7%)
неприємні слухові відчуття	11 (24,5%)	9 (11,1%)	16 (15,7%)
дзвін у вухах	–	7 (8,4%)	–
голосно	8 (18,7%)	24 (31,2%)	46 (44,4%)
тихо	–	7 (8,4%)	6 (5,9%)
уважно слухати	12 (26,6%)	20 (27,2%)	9 (7,8%)
неуважно слухати	4 (7,9%)	–	–
Всього	47 (100%)	77 (100%)	104 (100%)

3.1.3 СГ «Смакові відчуття». Семантична група «Смакові відчуття людини» в українській мові складається з чотирьох варіантно-синонімічних рядів (21 ФО), в англійській – п'яти (43 ФО), у французькій – семи (48 ФО).

В українській та французькій мовах спостерігається ізоморфізм у межах шкали «смачно-несмачно». Так, ВСР «смачно» об'єднує ФО: укр. *язик (язика) проковтнеш* [339, с. 707], *так і проситься в рот (на губу)* [339, с. 712], *сам у рот лізе (проситься)* [339, с. 779], *[аж] слина [в роті (з рота, по губах, на язык)] котиться (тече, набігає) / покотилася* [339, с.824]; фр. *à chier partout* [340, с. 168], *bonne bouche* [344], *flatter le palais* [340, с. 782; 344]. ВСР «несмачно»: *[аж] з душі верне* [339, с. 73], *в рот не візьмеш* [339, с. 128], *хоч на собаку (на хвіст собаці) лий (вилий)* [339, с. 423], *хоч голову мий* [339, с. 486]; фр. *ne sentir que l'eau* [340, с. 380; 344], *goût de queue de renard* [344]. Аналізовані сполуки характеризуються наявністю у своєму складі густативної лексики.

Послугуючись основними властивостями смакових подразників, виокремленими

у психології, емпіричний матеріал структуровано відповідно до них. Так, ізоморфність англійських і французьких ФО виявляється в межах таких ВСР: «солодкий» англ. *as sweet as a nut* [297, с. 906], *as sweet as honey* [297, с. 906; 312, с. 393], *as sweet as molasses* [297, с. 906], *as sweet as sugar* [297, с. 906; 312, с. 739]; фр. *a l'eau de rose* [340, с. 377], *c'est trop sucré, on dirait du sirop* [340, с. 981], *doux comme le miel* [344]; «гіркий» англ. *as bitter as aloes* [312, с. 86], *as bitter as death* [297, с. 138], *as bitter as gall* [297, с. 138; 312, с. 86], *as bitter as verjuice* [297, с. 138], *as bitter as worm-wood* [297, с. 138; 312, с. 86]; фр. *avoir du mordant l'esprit* [340, с. 713], *emporter la bouche* [344]; «кислий» англ. *as sour as tart as verjuice* [297, с. 877], *as sour as vinegar* [297, с. 877], *acid test* [297, с. 16]; фр. *acide comme verjus* [344], *aigre comme du verjus* [344].

Окрім цього, спільною семантикою в зіставлюваних мовах характеризуються фразеологізми з протилежним значенням «апетит – втрата апетиту». Так, ВСР «апетит» представлений такими ФО: укр. *ковтати слину* [339, с. 383], *у смак* [339, с. 832], *зі смаком* [339, с. 832]; англ. *whet one's appetite* [342, с. 169], *appetite comes in eating* [297, с. 33], *one shoulder of mutton draws (drives) down another* [312, с. 682]; фр. *l'appétit vient en mangeant* [344], *gagner la faim* [344], *n'être pas malade de cœur* [344], *avoir un coup de fourchette* [344]; ВСР «втрата апетиту»: укр. *їда не береться* [339, с. 356], *не лізе (не йде) в рот (у горло, в пельку)* [339, с. 434]; англ. *be (go) off one's food, to* [297, с. 104], *off one's feed (food, oats, peck)* [297, с. 713]; фр. *couper l'appétit* [344], *manger du bout des dents* [338, с. 161], *mâcher de haut* [340, с. 551; 344]. Вони характеризуються впливом зовнішніх подразників на органи смаку, у результаті якого людина може відчувати їжу за шкалою «смачно-несмачно». Отримані кількісні дані наведено в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Семантична група «Смакові відчуття людини»

Варіантно-синонімічні ряди	Мови	українська	англійська	французька
		Кількість (%)	Кількість (%)	Кількість (%)
смачно		7 (33,3%)	–	3 (5,6%)
несмачно		6 (26,7%)	–	5 (11,1%)
кислий		–	4 (9,7)	3 (5,5%)

Продовження таблиці 3.3

солодкий	–	5 (11,9)	3 (5,5%)
гіркий	–	7 (15,6)	3 (5,6%)
апетит	6 (26,7%)	23 (53,3)	26 (55,6%)
втрата апетиту	2 (13,3%)	4 (9,5)	5 (11,1%)
Всього	21 (100%)	43 (100%)	48 (100%)

3.1.1.4 СГ «Нюхові відчуття». Семантична група на позначення нюхових, або запахових, відчуттів людини в українській мові складається з одного варіантно-синонімічного ряду (4 ФО), в англійській – двох (9 ФО), у французькій – трьох (48 ФО).

Ізоморфізм в англійській і французькій мовах виявляється у межах ВСР «хороший нюх»: англ. *have a (good) nose for smth* [312, с. 205], *have a good (a fine) nose (for), to* [297, с. 458]; фр. *avoir du flair* [347, с. 164], *avoir du nez* [347, с. 164], *avoir le nez creux (fin)* [347, с. 77]. Окрім цього, ФО на позначення запахових відчуттів об'єднуються в ряди зі спільною семантикою «приємний-неприємний запах», де за допомогою органів нюху людина може відчути приємні/неприємні аромати навколишнього середовища. Ізоморфним є ВСР «неприємний запах»: укр. *вдаряти (бити) / вдарити в ніс* [339, с. 71], *у ніс заколоту* [339, с. 308]; англ. *smell to (higt) heaven* [312, с. 378]; фр. *fouetter le renard* [344], *haleine forte* [344], *le fond de tonne* [344], *ne fleurir pas la rose* [340, с. 941], *puer la cocotte* [344], *sentir le fauve* [344], *sentir le lapin* [344], *tuer les mouches à quinze pas* [344]. Аноморфним для французької мови є ВСР «приємний запах»: *fleurir comme baume* [340, с. 485], *sentir comme baume* [344]. Досліджувані мовні одиниці характеризуються наявністю у своєму складі одоризму пахнути/воняти. Отримані кількісні дані наведено в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Семантична група «Нюхові/запахові відчуття людини»

Мови	українська	англійська	французька
	Кількість (%)	Кількість (%)	Кількість (%)
Варіантно-синонімічні ряди			
хороший нюх	–	4 (44,5%)	7 (11,1%)

Продовження таблиці 3.4

приємний запах	–	–	2 (7,6%)
неприємний запах	4(100%)	5 (55,5%)	39 (81,3%)
Всього	4 (100%)	9 (100%)	48 (100%)

3.1.1.5 СГ «Дотикові відчуття». Семантична група на позначення тактильних відчуттів людини в англійській мові репрезентована варіантно-синонімічним рядом «м'який»: *(as) soft as down* [297, с. 700], *(as) soft as silk* [297, с. 700], *(as) soft as velvet* [297, с. 700]. В українській та французькій мовах нами не виявлено ФО на позначення дотикових відчуттів людини.

3.1.2 ТГ «Інтероцептивні відчуття»

До тематичної групи (ТГ) «Інтероцептивні (органічні) відчуття» належать фразеологічні одиниці на позначення відчуття голоду, ситості, спраги, нудоти, втоми, а також запаморочення та оніміння. Розглянемо детальніше, як ці стійкі сполуки функціонують в українській, англійській та французькій мовах та яка їхня частотність уживання.

3.1.2.1 СГ «Голод». Семантична група «Голод» складається в українській мові з двох варіантно-синонімічних рядів (252 ФО), англійській – двох (138 ФО), французькій – трьох (219 ФО). Вона представлена ФО з різними відтінками значення.

Ізоморфним для зіставляваних мов є ВСП «голод» укр. *[як] з голодного краю* [333, с. 86], *і горобець у роті не наслідив* [339, с. 190], *живіт присох до спини (до хребта)* [339, с. 292], *не ївши, не пивши* [339, с. 356], *класти / покласти зуби на полицю (на мисник)* [339, с. 380], *[і (ні жодної)] рiски (макової краплини) в роті не було* [339, с. 469], *У животі [аж] тищики грають* [339, с. 629], *Обмок – як вовк, обкис – як лис, голоден – як собака!* [335, с. 48], *Голодний, як цуцик* [337, с. 58], *Риба – не хліб: ситий не будеш* [335, с. 44], *Голодний живіт і камінь змеле* [334, с. 58], *Їсти – хоч свої пальці гризти* [335, с. 47], *кишки грають мари* [333, с. 74; 339, с. 374], *тягне за живіт (за печінки, за печінку)* [339, с. 905]; англ. *a belly has no ears* [300, с. 27], *a hungry belly has*

no ears [296, с. 117], *A hungry man is an angry man* [301, с. 155], *hungry man smells meat afar off* [304, с. 169], *as hunger as a wolf* [312, с. 405], *have a hole in one's stomach, to* [297, с. 459], *an aching void* [312, с. 791], *stomach is howling, one's* [297, с. 894]; фр. *affamé comme un loup* [344], *à cœur jeun* [344], *à la faim tout est pain* [340, с. 442], *à se mettre sous la dent* [344], *an affamé ne se soucie pas des coups* [300, с. 7], *avoir faim* [340, с. 441], *avoir la fringale* [340, с. 504], *avoir les dents acérées* [345], *avoir six aunes de boyaux vides* [344].

Окрім цього, спільним для зіставлюваних мов є ВСР «втамування голоду»: укр. *заморити черв'яка* [339, с. 313], *захнути рот* [339, с. 316]; англ. *stay one's stomach* [312, с. 724], *have a bite* [312, с. 86]; фр. *remplir le bide* [347, с. 134], *se coller dans le fusil arpo (se coller [или se mettre] dans le fusil)* [344], *casser la croûte* [344], *se refaire le cadaver (se refaire [или se garnir] le cadavre)* [344].

Аломорфізмом характеризується французький ВСР «навмисне голодування», тобто дієта: *aller voir défiler des dragons* [340, с. 372], *faire pénitence* [340, с. 814] та *faire diète* [345]. Отримані кількісні дані наведено в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Семантична група «Голод»

Мови	українська	англійська	французька
	Кількість (%)	Кількість (%)	Кількість (%)
Варіантно-синонімічні ряди			
голод	249 (98,9%)	135 (97,9%)	204 (93,5%)
втамування голоду	3 (1,1%)	3 (2,1%)	10 (4,9%)
навмисне голодування (дієта)	–	–	5 (1,6%)
Всього	252 (100%)	138 (100%)	219 (100%)

3.1.2.2 СГ «Ситість». Складником аналізованої тематичної групи є СГ «Ситість». В англійській та французькій мовах вона складається з двох варіантно-синонімічних рядів (відповідно), в українській – з одного.

Ізоморфним для досліджуваних мов є ВСР «наїдатися»: укр. *об'їсти вуха* [339, с. 568], *як за себе кидати* [333, с. 65]; англ. *make a feast, to* [297, с. 636], *take one's*

fill, to [297, с. 300], *eat one's fill, to* [297, с. 300]; фр. *faire son jabot* [340, с. 575], *se remplir le ventre* [344], *manger à son appétit* [344]. Також, для двох зіставлюваних мов характерний ВСП «обжиратися», що містить у своєму складі ФО з надмірним виявом ознаки, що завдає шкоди людському організму: англ. *eat one's head off* [342, с. 60], *be given to one's belly* [312, с. 76], *Gluttony kills more than the sword* [301, с. 119], *A belly full of gluttony will never study willingly* [304, с. 165]; фр. *crever comme un mousquet (crever comme un (canon de vieux) mousquet)* [344], *manger comme un crevé* [344], *se faire des boyaux comme des manches de minister* [344], *s'en faire crever la panse* [344]. Отримані кількісні дані наведено в таблиці 3.6.

Таблиця 3.6

Семантична група «Ситість»

Мови	українська	англійська	французька
	Кількість (%)	Кількість (%)	Кількість (%)
Варіантно-синонімічні ряди			
наїдатися	3 (100%)	8 (34,8%)	3 (17,6%)
обжиратися	–	15 (65,2%)	12 (82,4%)
Всього	3 (100%)	23 (100%)	15 (100%)

3.1.2.3 СГ «Спрага». Відчуття спраги може виникати в людини в двох випадках: у першому – коли підвищена температура навколишнього середовища і в людини виникає бажання пити, у другому випадку, – відчуття спраги після вживання алкоголю. Зазначена СГ репрезентована однойменними ВСП у двох досліджуваних мовах: англ. *drink the sea dry* [312, с. 663], *come down in buckets* [342, с. 51]; фр. *tirer la langue comme un pendu* [344], *être déshydraté* [344], *une soif du perdu* [340, с. 982].

Аломорфним для французької мови є ВСП «спрага після вживання алкоголю»: *avoir la gueule de bois* [345, с. 137], *descente de gosier* [345, с. 337]. Отримані кількісні дані наведено в таблиці 3.7.

Таблиця 3.7

Семантична група «Спрага»

Мови	українська	англійська	французька
	Кількість (%)	Кількість (%)	Кількість (%)
Варіантно-синонімічні ряди			
спрага	–	3 (100%)	4 (60%)
спрага після вживання алкоголю	–	–	2 (40%)
Всього	–	3 (100%)	6 (100%)

3.1.2.4 СГ «Нудота». Одне з небагатьох відчуттів людини, яке сприймається як негативне, є нудота. Одноїменна семантична група складається в українській мові з одного варіантно-синонімічного ряду (3 ФО), англійській – двох (9 ФО), французькій – двох (12 ФО). Ізоморфним для двох зіставлених мов є ВСП «нудота»: англ. *(as) sick as a dog* [297, с. 407], *(as) sick as a cat* [312, с. 685], *turn one's stomach, to* [297, с. 970], *feel sick to stomach* [343, с. 350], *gorge stomach at (one, something) one's* [297, с. 429]; фр. *casser l'estomac* [340, с. 418], *lever le cœur* [344; 345, с. 240], *soulever le cœur* [344], *tourner sur le cœur à qn* [344; 345, с. 243].

Наслідком відчуття нудоти є блювота, на позначення якої функціонує ВСП «блювота». Він є ізоморфним для усіх зіставлених мов: укр. *вивертати печінки* [339, с. 81], *вивернути нутроці* [339, с. 81]; англ. *feel sick to stomach* [343, с. 350], *gorge rises at (one, something) one's* [297, с. 429]; фр. *avoir des haut-le-cœur* [340, с. 551], *se sentir fade* [344], *affadir le cœur* [344], *avoir mal au cœur* [344], *barbouiller le cœur* [344; 345, с. 240], *donner la gerbe à qn* [345]. Отримані кількісні дані наведено в таблиці 3.8.

Таблиця 3.8

Семантична група «Нудота»

Мови	українська	англійська	французька
	Кількість (%)	Кількість (%)	Кількість (%)
Варіантно-синонімічні ряди			
нудота	–	7 (77,8%)	4 (35,7%)

блювота	3 (100%)	2 (22,2%)	8(64,3%)
Всього	3 (100%)	9 (100%)	12 (100%)

3.1.2.5 СГ «Втома». В українській мові фразеологізми на позначення відчуття втоми містить три ВСП (111 ФО), в англійській – чотири (77 ФО), у французькій – чотири (122 ФО). Аналізована семантична група об'єднує стійкі сполуки на позначення стану втоми, виснаження, слабкості, сну на ходу від втоми, перевтоми. Розглянемо їх детальніше.

Ізоморфним для зіставлюваних мов є ВСП «втома»: укр. *валитися (надати) / звалитися з ніг* [339, с. 66], *відбирати руки й ноги* [339, с. 115], *туман налягає на очі* [339, с. 903]; англ. *off one's leg's* [312, с. 713], *run off one's legs* [297, с. 445], *to be at one's last gasp* [305, с. 75], *walk smb. off his feet* [297, с. 482]; фр. *les jambes cassées* [340, с. 576; 344], *n'avoir plus de jambes* [338, с. 52], *ne pas tenir sur ses guiboles* [344], *ne plus pouvoir marcher à cause de la fatigue* [338, с. 52], *pâle des genoux* [344], *rester sur le dos* [344], *s'abîmer le temperament* [344], *se sentir brusquement très fatigué* [338, с. 53].

Одним із симптомів втоми є слабкість. Для опису цього стану в зіставлюваних мовах вживаються фразеологізми, які входять до ВСП «слабкість»: укр. *ноги не держать (не тримають)* [339, с. 555], *круги літають (ідуть) / залітали (пішли) перед очима (в очах)* [339, с. 402], *заходили кружала перед очима* [339, с. 402]; англ. *(as) weak as a cat* [297, с. 135], *weak at the knees* [343, с. 418]; фр. *jambes de coton* [340, с. 576; 344], *jambes de laine* [340, с. 576; 344], *se sentir tout cotonneux* [344]. Він є ізоморфним для трьох мов.

Синдром хронічної втоми характеризується надзвичайним фізичним і психічним виснаженням. В англійській і французькій мовах виявлені ФО на позначення цього стану. Вони входять до ВСП «виснаження»: англ. *all to piece* [312, с. 577], *be a shadow of one's former self (be reduced или worn to a shadow)* [312, с. 671], *be reduced to a skeleton* [312, с. 694], *be worn to a shadow* [297, с.44], *dead beat* [297, с. 262], *have a bone in one's (the) arm (leg), to* [297, с. 455], *not to have a leg to stand on* [312, с. 705], *worse for wear* [312, с. 927–928]; фр. *à la guimauve* [344], *bête épaulée* [344], *en avoir*

plein les fesses [344]. Емпіричний матеріал дослідження свідчить, що цим мовах притаманний ВСР «спати на ходу від втоми»: англ. *dead to the world* [342, с. 55], *be out like a light* [312, с. 455]; фр. *dormir debout* [344], *tomber de sommeil* [340, с. 984; 344]).

Окрім цього, в українській мові функціонує ВСР «перевтома». Це стан, який на відміну від втоми негативно впливає на організм людини. Він є аломорфним і містить у своєму складі такі ФО: *без рук, без ніг* [339, с. 763], *від вітру точиться* [339, с. 893], *ледве (ледь) триматися (держатися, стояти) на ногах* [339, с. 898], *як (мов, ніби) чужі (ноги)* [339, с. 958], *не чути (не відчувати) ніг (під собою)* [339, с. 959], *як (мов, наче) з хреста знятий* [321, с. 196]. Отримані кількісні дані наведено в таблиці 3.9.

Таблиця 3.9

Семантична група «Втома»

Мови	українська	англійська	французька
	Кількість (%)	Кількість (%)	Кількість (%)
Варіантно-синонімічні ряди			
втома	39 (35,4%)	16 (21,7%)	65 (53,3%)
слабкість	37 (32,9%)	28 (37,2%)	43 (35,8%)
перевтома	35 (31,7%)	–	–
виснаження	–	26 (33,6%)	11 (9,5%)
спати на ходу від втоми	–	7 (7,4%)	3 (1,4%)
Всього	111 (100%)	77 (100%)	122 (100%)

3.1.2.6 СГ «Запаморочення». В українській мові фразеологізми на позначення запаморочення входять до трьох варіантно-синонімічних рядів (27 ФО), в англійській – двох (14 ФО), у французькій – двох (15 ФО).

Ізоморфізм виявляється в межах ВСР «наближення стану запаморочення»: укр. *аж [червоні] вогні в очах [мигтять (блискотять)]* [339, с. 140], *запаморочити голову* [324, с. 244], *аж у голові морочиться* [339, с. 510], *джмелі гудуть у голові* [333, с. 42], *помутилося в голові* [339, с. 672], *як п'яний* [339, с. 724], *голова крутиться (морочиться, паморочиться, макітриться) / закрутилася*

(запаморочилась, замакітрилася) [339, с.182], заворот у голові [339, с. 301], світ [в очах (перед очима)] тьмариться (темніє, меркне, мутиться) / потьмарився (потемнів, померк, помутився) [339, с. 784]; англ. *bare wall snake giddy housewives* [304, с. 144], *be quick about the head, to* [297, с. 119], *go swim, to* [297, с. 430], *smth makes smb dizzy (giddy)* [305, с. 101]; фр. *donner dans la tête (donner à la tête, porter à la tête)* [344], *monter au cerveau* [340, с. 197], *porter à la tête* [344], *donner la berlue* [344], *être encore tout étourdie du bateau* [340, с. 107; 344].

Існують різні причини запаморочення в людини, однією з яких є біль. Специфічним для українського мовного простору є ВСП «запаморочення внаслідок болю»: [аж] іскри з очей посипалися (полетіли); [аж] в очах заіскрилося; [аж] зірниці засвітили (засвітилися) [в очах] і [аж] каганці (свічки) в очах засвітилися [316, с. 70], в очах зеленіє [316, с. 31; 339, с. 296].

Наслідком запаморочення є втрата свідомості. Одноimenний ВСП «втрата свідомості» є спільним для зіставляваних мов: укр. *не при пам'яті* [339, с. 605], *помутилося (помутніло) в голові (в очах)* [339, с. 672], *впадати / впасти в непам'ять* [339, с. 146]; англ. *be out like a light* [312, с. 455], *fall into oblivion, to* [297, с. 318], *go into a fit, to* [297, с. 418], *like a log* [312, с. 467], *lose one's sense, to* [297, с. 629]; фр. *se trouver mal* [340, с. 1071], *tomber dans les choux* [344], *être dans le sirop* [344], *partir dans les choux (partir [tomber] dans les choux)* [344], *être dans les pommes (être [tomber, partir] dans les pommes [s'en aller aux pommes])* [344], *perdre le sentiment* [344], *sans vie* [344]. Отримані кількісні дані наведено в таблиці 3.10.

Таблиця 3.10

Семантична група «Запаморочення»

Мови	українська	англійська	французька
	Кількість (%)	Кількість (%)	Кількість (%)
Варіантно-синонімічні ряди			
наближення стану запаморочення	17 (63,2%)	8 (57,1%)	6 (41,2%)
запаморочення внаслідок болю	4 (15,8%)	–	–
втрата свідомість	6 (21%)	6 (42%)	9 (58,8%)
Всього	27 (100%)	14 (100%)	15 (100%)

3.1.2.7 СГ «Оніміння». Семантична група на позначення оніміння представлена фразеологічними одиницями, які означають поколювання в кінцівках унаслідок незручного положення тіла впродовж певного часу. Вона складається в українській та англійській мовах з одного варіантно-синонімічного ряду (2 ФО та 3 ФО відповідно), але з різною семантикою; у французькій – не утворює ВСР. Аналізованій СГ невластивий ізоморфізм у межах зіставляваних мов.

В українській мові складниками зазначеної СГ є ФО варіантно-синонімічного ряду «оціпеніння»: *мов (ніби) параліч ударив* [339, с. 607], *не рушити з місця* [339, с. 776]. Окрім цього, до СГ входить ФО *мишка тіпає* [339, с. 490], яка вживається, коли судорога зводить якусь частину тіла, переважно ногу, або варіанти ФО *розминати кості* [339, с. 753–754], *розім'яти кісточки* [339, с. 753–754] на позначення оніміння суглобів.

В англійській мові компонентами ВСР «оніміння кінцівок» є ФО: *pins and needles* [297, с. 758], *have pins and needles (in one's arm (leg), to* [297, с. 477], *one's foot has gone to sleep* [312, с. 293].

У французькій мові зафіксована ФО *avoir (donner) des fourmis dans la jambe* [344], яка не утворює ВСР, проте входить до семантичної групи «Оніміння». Отримані кількісні дані наведено в таблиці 3.11.

Таблиця 3.11

Семантична група «Оніміння»

Мови	українська	англійська	французька
	Кількість (%)	Кількість (%)	Кількість (%)
Варіантно-синонімічні ряди			
оціпеніння	2 (100%)	–	–
оніміння кінцівок	–	3 (100%)	–
Всього	2 (100%)	3 (100%)	–

3.1.3 ТГ «Пропріоцептивні відчуття»

До тематичної групи «Пропріоцептивні відчуття людини» належать фразеологічні одиниці, які передають інформацію про рух і положення людського тіла в просторі. Ця

СГ характеризується тим, що їхні рецептори розміщені в м'язах і суглобах, які служать для рецепції подразників, що виникають у глибоких частинах тканин (див. п.1.1). У межах тематичної групи будемо розглядати стійкі сполуки, які регулюють рівновагу та описують положення тіла або частин людського тіла в просторі.

3.1.3.1 СГ «Статичні відчуття». Семантична група на позначення статичних відчуттів людини репрезентована фразеологічними одиницями з полярними значеннями «рівновага/втрати рівноваги». Вона представлена двома варіантно-синонімічними рядами в українській (19 ФО) та англійській (10 ФО) мовах, у французькій – одним (6 ФО).

Ізоморфним для зіставляваних мов є ВСР «рівновага»: укр. *стояти як неживий* [333, с. 108], *сидіти каменем* [339, с. 801]; англ. *lie possum, to* [297, с. 607], *keep one's balance* [297, с. 61]; у французькій мові функціонує ФО *mettre d'aplomb* [340, с. 59], яка не входить до ВСР, проте має схожу семантику із фразеологізмами в зіставляваних мовах.

Протилежну семантику мають ФО, які входять до ВСР «втрата рівноваги»: укр. *земля тікає з-під ніг* [339, с. 333], *голова [іде (ходить)] / [пішла (заходила) обертом (кругом, ходором)]* [339, с. 181–182], *утратити рівновагу* [316, с. 189], *замутити серце (душу)* [339, с. 314]; англ. *lose one's footing* [297, с. 294], *be off one's balance* [312, с. 61], *lose one's balance, to* [297, с. 628], *play pendulum, to* [297, с. 765]; фр. *perdre assiette* [340, с. 70], *sortir de son assiette* [344], *château branlant* [344]. Аналізовані фразеологізми використовуються для позначення стану, коли в людини все пливе перед очима і вона втрачає рівновагу. Це може привести до негативних наслідків для людського організму. Отримані кількісні дані наведено в таблиці 3.12.

Таблиця 3.12

Семантична група «Статичні відчуття»

Мови	українська	англійська	французька
	Кількість (%)	Кількість (%)	Кількість (%)
Варіантно-синонімічні ряди			
рівновага	8 (41,7%)	4 (44,4%)	–

Продовження таблиці 3.12

втрата рівноваги	11 (58,3%)	6 (55,6%)	6 (100%)
Всього	19 (100%)	10 (100%)	6 (100%)

3.1.3.2 СГ «Кінестетичні відчуття». Семантична група на позначення кінестетичних відчуттів, тобто положення частин людського тіла у просторі, представлена в нашому дослідженні поодинокими випадками вживання фразеологізмів із такою семантикою. В англійській мові вживається ФО *saw hair* [312, с. 36], що означає положення рук людського тіла при ходьбі. З таким же значенням функціонує фразеологізм у французькій мові *aller les bras ballants* [340, с. 167].

В українській мові на позначення кінестетичних відчуттів вживається лакунарний ВСР «положення частин людського тіла у просторі» *ходити ходором* «посилено рухатися, смикатися; то підніматися, то опускатися (про м'язи, частини тіла)» [339, с. 930]; *плести / виписати кренделі (кренделя) ногами*, що означає «іти нетверезою ногою, хитаючись, плутаючи ноги» [339, с. 645]. В англійській мові зі значенням «ледве пересуватися, повзати» вживається ФО *go at a crawl* [312, с. 184].

Функціонування фразеологізмів на позначення кінестетичних відчуттів мало продуктивне в нашому дослідженні. Наведені приклади їхнього вживання показують мінімальне фіксування у свідомості трьох націй ФО для опису такого виду відчуття людини. Лакунарністю характеризується в українській мові ВСР на позначення кінестетичних відчуттів. Аналізовані сполуки англійської та французької мов не утворюють варіантно-синонімічних рядів, проте їх об'єднує загальна семантика, властива зіставлюваній семантичній групі.

3.1.4 ТГ «Змішані відчуття»

До тематичної групи «Змішані відчуття» відносяться вібраційні, больові та температурні відчуття людини. Ураховуючи здобутки вітчизняних та закордонних вчених у галузі психології та фізіології, де серед науковців не існує одностайної думки щодо віднесення цих відчуттів до конкретного типу, ми слідом за Б. Г. Ананьєвим зараховуємо їх до зовнішньо-внутрішніх, тобто змішаних

(див. п.1.1), оскільки вони виникають під впливом як зовнішніх факторів навколишнього середовища, так і внутрішніх процесів організму.

3.1.4.1 СГ «Вібраційні відчуття». Семантична група на позначення вібраційних відчуттів є ізоморфною і має в українській (11 ФО) та англійській (5 ФО) мовах по одному ВСР з різною семантикою, у французькій – два ВСР (9 ФО).

Аналізованій семантичній групі характерні фразеологізми, які мають різну причину прояву вібраційних відчуттів. Так, ізоморфним для української та французької мови є ВСР «дрижання від холоду», якому притаманний вплив зовнішнього середовища на організм: укр. *[аж (білий) світ крутиться (вернеться, макітриться, колихається, іде) / закрутився (завертівся, заколихався, пішов) обертом (перекидом, перекидьки, ходором) [в очах (перед очима)]* [339, с. 782], *[аж] мороз іде (подирає, пробирає) / подер (подрав, пробрав) по шкурі (по спині, за плечі, поза шиною, поза шкурою)* [339, с. 507], *вибивати зубами третяка* [339, с. 79], *Так холодно, що якби не вмів дрижати, змерз би* [335, с. 52], *Така хата тепла, що спотієш дрижачи* [335, с. 52; 334, с. 25], *холодний ніт охопив (охоплює, проймає)* [333, с. 148; 339, с. 642]; фр. *avoir la tremblote* [340, с. 1064], *frissonner de froid* [338, с. 166], *le petite mort* [340, с. 713].

Іншою причиною вияву вібраційних відчуттів є тремтіння від страху, який є внутрішнім фактором впливу на людське тіло. ВСР «тремтіння від страху» функціонує в англійському (*tremble like a leaf* [342, с. 163], *quiver like a jelly* [297, с. 373], *shake like a leaf* [297, с.854; 349, с. 169]) та французькому мовному просторі (*trembler comme la feuille* [340, с. 1064], *trembler de tous ses membres* [340, с. 672]). Окрім цього, зафіксовано поодинокий випадок вживання українського фразеологізму *дрижати як осиковий лист* [339, с. 89] на позначення вібраційних відчуттів у результаті страху. Отримані кількісні дані наведено в таблиці 3.13.

Таблиця 3.13

Семантична група «Вібраційні відчуття»

Мови	українська	англійська	французька
	Кількість (%)	Кількість (%)	Кількість (%)
Варіантно-синонімічні ряди			
дрижання від холоду	11 (100%)	–	6 (63,6%)

Продовження таблиці 3.13

тремтіння від страху	–	5 (100%)	3 (36,4%)
Всього	11 (100%)	5 (100%)	9 (100%)

3.1.4.2 СГ «Температурні відчуття». До семантичної групи на позначення температурних відчуттів входять варіантно-синонімічні ряди фразеологічних одиниць з опозиційною семантикою. Сюди відносяться ВСР, об'єднані загальним значенням – температурою навколишнього середовища або організму людини. ФО на позначення відчуття холоду в кожній зіставлюваній мові входять до чотирьох варіантно-синонімічних рядів: українська мова – 115 ФО, англійська – 58 ФО, французька – 57 ФО.

Низька температура навколишнього середовища негативно впливає на організм людини. Ізоморфним для зіставлюваних мов є варіантно-синонімічні ряди з різною інтенсивністю дії. Так, ВСР «мерзнути», тобто відчувати вплив низької температури навколишнього середовища на людський організм, представлений такими ФО: укр. *змерз, як собака* [336, с. 68], *кляцати зубами* [339, с. 381], *мороз з-за плечей бере / узяв* [339, с. 508], *Так замерзло, що хоч тури гони* [338, с. 68]; англ. *be chilled to the bone (the marrow)* [297, с. 147], *be chilled to the marrow of one's bones* [297, с. 147], *be dead with cold* [297, с. 160], *be frozen to the marrow* [297, с. 491], *chiled to the bone* [342, с. 49], *to be drenched to the skin* [305, с. 200], *to be soaked to the skin* [305, с. 200]; фр. *se geler les choses* [344], *se geler les coquilles* [344], *avoir la chair de poule* [338, с. 166; 340, с. 199]. Також спільними ознаками в трьох мовах характеризується ВСР «перемерзнути»: укр. *до (самих) кісток промерзнути (змокнути, пронизувати)* [316, с. 45], *цокати (цокотіти) зубами* [321, с. 385; 339, с. 941–942]; англ. *frozen to the bone* [312, с. 362], *(as) blue as a badger* [312, с. 148], *be dead with cold* [297, с. 160]; фр. *se geler le cul* [344], *se les geler* [344]. Окрім цього, в українській мові функціонує ФО *змерзнути (змерзти) на качан (на кістку)* [339, с. 338], що означає захолювати, тобто в результаті низької температури навколишнього середовища нанести максимальну шкоду організму.

Схожу семантику на позначення стану дії мають ФО, що входять до ВСР «холодно»: *хоч вовків (собак, псів) гони (ганяй)* [339, с. 188], *мороз пробігає / пробіг* [339, с. 508], *роздають дрижаки* [339, с. 748], *холод пробирає (проймає) / пробрав (пройняв)*

[до кісток (від голови аж до ніг, все тіло)] [339, с. 933]; фр. *froid d'attaque* [344], *froid qui pèle* [344], *il fait un froid de canard* [338, с. 166], *il gèle à pierre fendre* [338, с. 166], *il fait très froid* [338, с. 166]. Емпіричний матеріал підтверджує, що такі одиниці функціонують в українській та французькій мовах.

Під час перебування на холоді першими страждають кінцівки людини, у результаті чого виникає відчуття поколювання. Для опису цього стану вживаються фразеологізми, об'єднані у ВСР «вплив холоду на частини тіла»: укр. *зашипари заходять / зайшли* [333, с. 61; 339, с. 322], *Оце зашпари зайшли* [336, с. 68], *Аж шпари зайшли – такий мороз* [336, с. 68]; англ. *goose flesh (goos-flesh)* [312, с. 428], *a cold in the head* [297, с. 160], *get cold feet* [343, с. 76].

Окрім стану та дії низької температури навколишнього середовища на людський організм, в англійській та французькій мовах зафіксовані фразеологізми, у яких порівнюється холод з живими/неживими істотами: англ. *(as) cold as (a) stone* [297, с. 725], *(as) cold as charity* [297, с. 142], *(as) cold as marble* [297, с. 487], *be a cold as ice* [343, с. 75]; фр. *froid comme du marbre* [340, с. 505; 344], *froid comme un poisson* [344]. Такі сполуки мають компаративну будову, в їхній основі лежить образ-еталон, змістове наповнення якого і визначає семантику ФО.

Фразеологізми на позначення відчуття тепла входять до одного варіантно-синонімічного ряду в українській (10 ФО) та англійській (6 ФО) мовах, у французькій – двох (10 ФО).

Ізоморфізмом характеризуються фразеологічні одиниці на позначення відчуття підвищення температури людського тіла у зв'язку з хворобою. ФО функціонують в межах варіантно-синонімічного ряду «жар»: укр. *вогнем (полум'ям) горіти* [339, с. 189–190], *обсипає (осипає) / обсипало (осипало) жаром [гарячим] приском* [339, с. 574], *як (мов, ніби, наче) приском (жаром) обсипати (осипати) / обсипати (осипати)* [339, с. 575], *палити вогнем* [339, с. 604]; англ. *be of a glow* [297, с. 67], *bring out the sweat on one's body, to* [297, с. 166], *burn like fire* [312, с. 277], *go hot and cold* [297, с. 181], *a hot as a furnace* [297, с. 229], *catch a cold* [349, с. 58]; фр. *brûler comme un charbon* [340, с. 175], *son corps est un brasier* [344], *en avoir la langue qui pend sur le plancher* [344], *fièvre de cheval* [340, с. 476; 344], *avoir beaucoup de fièvre* [338, с. 40].

Аломорфним для французького фразеологічного корпусу є ВСР «спека», тобто підвищення температури навколишнього середовища, яка завдає дискомфорту організму людини: *cuire dans son jus (baigner dans son jus)* [344], *suer dans son harnais* [340, с. 547; 344], *chaleur de plomb* [344], *chaleur d'étable* [344]. У результаті дослідження зафіксовані поодинокі випадки функціонування ФО в українській (*залитися (заллятися) потом* [316, с. 53]) та англійській мовах (*be roaster alive* [312, с. 637]) з відповідною семантикою. Отримані кількісні дані наведено в таблиці 3.14.

Таблиця 3.14

Семантична група «Температурні відчуття»

Мови	українська	англійська	французька
	Кількість (%)	Кількість (%)	Кількість (%)
Варіантно-синонімічні ряди			
Холод			
мерзнути	59 (47,8%)	40 (63,6%)	29 (43,3%)
перемерзнути	18 (14,7%)	10 (14,3%)	8 (12,2%)
холодно	31 (24,7%)	–	13 (20,3%)
холодний	–	5 (6,5%)	7 (8,9%)
вплив холоду на частини людського тіла	7 (5,9%)	3 (3,9%)	–
Тепло			
жар	10 (6,9%)	6 (11,7%)	5 (7,8%)
спека	–	–	5 (7,8%)
Всього	125 (100%)	64 (100%)	67 (100%)

3.1.4.3 СГ «Больові відчуття». Семантична група фразеологізмів на позначення відчуття болю представлена ФО на позначення болю різних частин тіла або тіла загалом. Такі сполуки функціонують у зіставлюваних мовах і входять в українській мові до 4 варіантно-синонімічних рядів (19 ФО), в англійській – 1 (6 ФО), у французькій – 4 (13 ФО).

Емпіричний матеріал дає змогу виокремити ізоморфний ВСР «головний біль»: укр. *голова розвалюється (розривається, розлітається, тріщить* [333, с. 33; 339, с. 183], *як (мов, ніби) сови ночували в голові* [339, с. 841], *у голові тріщить* [316, с. 35; 339, с. 900]; англ. *splittin headache* [297, с. 882], *smb. saw (sees, willsee) stars* [305, с. 180]; фр. *avoir la tête (fendue) en quatre* [340, с. 900], *mal de tête* [347, с. 33], *casquette en plomb* [344].

Окрім цього, в українській мові функціонують ФО із семантикою «біль в усьому тілі»: *як (ніби, наче) поламаний* [339, с. 668], *брало на корчі* [321, с. 40], *вивело очі на лоб (на лоба)* [339, с. 81], *дух запирає* [316, с. 47], *нило тіло* [321, с. 250]. В англійській та французькій мовах ФО зі схожою семантикою не утворюють ВСР, а представлені поодинокими мовними одиницями, як-от: англ. *give smb. hell* [297, с. 175], фр. *avoir mal* [340, с. 644].

Функціонування фразеологізмів, об'єднаних у ВСР «біль у різних частинах тіла», у кожній зіставляній мові має свої особливості. Так, у французькій мові функціонують ФО із семантикою «зубний біль»: *mal de dents* [340, с. 644; 344], *rage de dents* [340, с. 908], *craquer des dents* [340, с. 332]; ВСР «біль людини під час хвороби»: *pisser des lames de rasoir* [344], *pisser entre parentheses* [344]; в українській – ВСР «больовий спазм»: *клубок (клубком) у горлі [стоїть, стояв, застряг] і клубок (клубком) підступив (підкотився) до горла* [316, с. 75]; фр. *avoir une barre* [344], *tordre les boyaux* [344].

Окрім цього, зафіксовані випадки функціонування поодиноких фразеологізмів на позначення болю між ребрами, на очах, у боці тощо. Отримані кількісні дані наведено в таблиці 3.15.

Таблиця 3.15

Семантична група «Біль»

Варіантно-синонімічні ряди	Мови	Українська	Англійська	французька
		Кількість (%)	Кількість (%)	Кількість (%)
головний біль		6 (35,8 %)	6 (100%)	4 (30,8 %)
біль у різних частинах тіла		2 (7,1 %)	–	–
больовий спазм		2 (7,1 %)	–	3 (23 %)
біль в усьому тілі		9 (50 %)	–	–

Продовження таблиці 3.15

зубний біль	–	–	4 (30,8 %)
біль людини під час хвороби	–	–	2 (15,4 %)
Всього	19 (100%)	6 (100%)	13 (100%)

3.2 Узагальнення зіставних спостережень щодо ідеографічної класифікації ФО на позначення відчуттів людини

3.2.1 У межах семантичної групи ФО на позначення зорових відчуттів людини простежуються градаційні відношення «гарний/поганий зір/повна втрата зору» у зіставлюваних мовах. Окрім цього, до складу СГ входять ВСР, де на зорові відчуття людини впливають як зовнішні подразники (ВСР «темно»), так і фізіологічні особливості організму людини (ВСР «фізична вада зору»). В українській мові семантична група є більш складною, в її межах функціонують лакуни (ВСР «переставати бачити»).

3.2.2 Семантична група на позначення слухових відчуттів людини в кожній мові представлена шістьма ВСР з різною семантикою. Досліджувана СГ характеризується схожістю до СГ «Зорові відчуття» в утворенні варіантно-синонімічних рядів. Так, спільність проявляється у межах полярних значень «гарний/поганий слух». У межах аналізованої СГ зафіксовані лакуни (укр. відсутність музикального слуху; англ. дзвін у вухах; фр. глухий, вдавати глухого).

3.2.3 Особливістю СГ «Смакові відчуття» є відсутність в українському мовному просторі ФО, семантика яких пов'язана з основними властивостями смакових подразників (кислий, солодкий, гіркий, солоний). Ізоморфним для української та французької мов є функціонування ВСР з протилежною семантикою «смачно/несмачно», які мають у своєму складі компоненти-соматизми. Окрім цього, до складу СГ входить ізоморфний ВСР «апетит/втрата апетиту».

3.2.4 Семантична група на позначення нюхових відчуттів людини характеризується складнішою структурою в англійській та французькій мовах; в українській – досліджувані ФО входять до складу одного ВСР.

3.2.5 Семантична група на позначення тактильних відчуттів зафіксована тільки на матеріалі англійської мови і представлена ВСР «м'який».

3.2.6 Семантична група «Голод» є найбільш продуктивною в кожній зіставлюваній мові. Вона характеризується ізоморфізмом (ВСР «голод/втамування голоду»), окрім цього у французькій мові функціонує лакуна «навмисне голодування».

3.2.7 Складником досліджуваної тематичної групи є СГ «Ситість». Ізоморфізм простежується у межах ВСР «наїдатися». Більш складну структуру СГ має в англійській та французькій мовах (ВСР «обжиратися»). Особливістю аналізованої семантичної групи є функціонування дієслів негативної оцінки.

3.2.8 Семантична група «Спрага» представлена двома ВСР з різними причинами вияву бажання пити. Ізоморфізмом в англійській та французькій мовах характеризується ВСР «бажання пити». Специфічним для французького мовного простору є ВСР «спрага після вживання алкоголю».

3.2.9 СГ «Нудота» властиве функціонування ізоморфного ВСР «блювота», компонентами якого є дієслова з негативною оцінкою. Специфічним для англійського та французького фразеологічного корпусу є вживання ВСР «нудота», до складу якого входять: по-перше, зоосемізми, тобто порівняння стану нудоти з тваринами, по-друге, соматизми, тобто частини тіла людини, які страждають від цього стану.

3.2.10 СГ «Втома» об'єднує стійкі сполуки на позначення стану втоми, виснаження, слабкості, сну на ходу від втоми, перевтоми. Аналізована семантична група характеризується ізоморфністю ВСР «втома», «слабкість», компонентами яких є соматизми. Англійській та французькій мовам властивий ВСР «виснаження», «спати на ходу від втоми», тобто зіставлювані ФО об'єднані спільною семантикою «вищий вияв втоми». Специфічним для українських ФО є ВСР «перевтома», тобто стан, який може нанести шкоди організму людини.

3.2.11 СГ «Запаморочення» представлена ВСР, у межах яких функціонують градаційні відношення: «наближення стану запаморочення / запаморочення

внаслідок болю/ втрата свідомості». В українській мові функціонує лакуна на позначення стану запаморочення під дією зовнішніх подразників (як-от: дія).

3.2.12 СГ «Онiмiннiя» є мало продуктивною, їй невластивий iзоморфiзм у межах зiставлюваних мов. Так, в українській мові функціонує ВСР «Оцiпенiннiя», в англійській – «Онiмiннiя кiнцiвок» унаслідок незручного положення частин тiла людини.

3.2.13 Фразеологiзми ТГ «Пропрiоцептивнi вiдчуття» є мало продуктивними в дослідженні. Лакунарнiєю характеризується СГ «Кiнестетичнi вiдчуття» в українському фразеологiчному корпусі. СГ «Статичнi вiдчуття» є iзоморфною і побудована на протиставних вiдношеннях «рiвновага/втрата рiвноваги»

3.2.14 СГ «Вiбрацiйнi вiдчуття» утворена на основі внутрiшнiх та зовнiшнiх факторiв, якi впливають на органiзм людини. Вiдповiдно до цього функцiонують ВСР «дрижаннiя вiд холоду», «дрижаннiя вiд страху».

3.2.15 СГ «Температурнi вiдчуття» характеризується продуктивнiстю в зiставлюваних мовах. Вона мiстить у своєму складі ФО з протилежною семантикою «холод/тепло». СГ «холод» складається з iзоморфних ВСР «мерзнути», «перемерзнути», для яких притаманна iнтенсивнiсть дiї. Схожу семантику має ВСР «холодно», компоненти якого асоцiюються з живими iстотами.

До СГ «Тепло» входять два ВСР з рiзною семантикою. ВСР «Жар», тобто пiдвищена температура людського тiла внаслідок хвороби, є iзоморфним в зiставлюваних мовах. Специфiчним для французького мовного простору є ВСР «Спека», тобто вплив температури навколишнього середовища на органiзм людини.

3.2.16 СГ «Больовi вiдчуття» характеризується варiантно-синонiмiчними рядами, якi характеризують вплив болю на людину. Залежно вiд його локалiзацiї виокремлюються такi ВСР: «головний бiль», «зубний бiль», «бiль людини пiд час хвороби», «бiль у всьому тiлi», яким притаманний аломорфiзм.

Висновки до розділу 3

1. Фразеологізми на позначення відчуттів людини становлять значний пласт у корпусі української, англійської та французької мов і відбивають у своїй семантиці різні аспекти сприйняття об'єктивного світу.

Для структурування значної кількості досліджуваного матеріалу обрано ідеографічну класифікацію, яка дала змогу системно описати зазначені ФО та визначити їхнє місце у фразеологічній картині світу кожної з аналізованих мов.

2. Ідеографічний опис ФО дозволив виявити такі ієрархічні ланки: варіантно-синонімічний ряд, семантична група, тематична група, тематичне поле. Увесь загал ФО розподілено на 4 тематичні групи згідно з класифікацією відчуттів людини в науковій літературі: «Екстероцептивні відчуття», «Інтероцептивні відчуття», «Пропріоцептивні відчуття» та «Змішані відчуття» людини.

3. Ідеографічна побудова аналізованих сполук дає змогу констатувати, що домінує ТГ на позначення органічних відчуттів людини (укр. 403 ФО / 45,4%; англ. 267 ФО / 45,6%; фр. 389 ФО / 51%). Вона складається з таких семантичних груп: «Голод» (укр. 252 ФО / 62,6%; англ. 138 ФО / 52,4%; фр. 219 ФО / 56,5%), «Ситість» (укр. 3 ФО / 0,7%; англ. 23 ФО / 7,8%; фр. 15 ФО / 3,9%), «Спрага» (англ. 3 ФО / 1,1%; фр. 6 ФО / 1,1%), «Нудота» (укр. 3 ФО / 0,3%; англ. 9 ФО / 3,4%; фр. 12 ФО / 3,2%), «Втома» (укр. 114 ФО / 28,4%; англ. 77 ФО / 29,2%; фр. 122 ФО / 31,4%), «Запаморочення» (укр. 27 ФО / 6,6%; англ. 14 ФО / 5,3%; фр. 15 ФО / 3,9%), «Онiмiння» (укр. 6 ФО / 1,4%; англ. 14 ФО / 0,8%). Ізоморфізм ТГ – домінування ФО на позначення відчуття голоду. Спільним для зіставляваних мов є домінування ФО на позначення відчуття голоду, за кількістю на другому місці ФО із семантикою втоми. Аломорфним для англійських та французьких ФО є СГ «Спрага», а також СГ «Онiмiння» в українській та англійській мовах (див. додаток В).

4. ТГ «Екстероцептивні відчуття» (укр. 302 ФО / 34%; англ. 218 ФО / 37,8%; фр. 268 ФО / 35,1%) містить у своєму складі такі ізоморфні СГ: «Зорові відчуття» (укр. 230 ФО / 76,4%; англ. 86 ФО / 39,4%; фр. 68 ФО / 25,3%), «Слухові відчуття» (укр. 47 ФО / 15,7%; англ. 77 ФО / 35,3%; фр. 104 ФО / 38,9%), «Смакові відчуття»

(укр. 7%; англ. 20,4%; фр. 17,9%), «Нюхові відчуття» (укр. 4 ФО / 0,9%; англ. 9 ФО / 4,5%; фр. 48 ФО / 17,9%) та «Дотикові відчуття» (3 ФО / 0,4%), яка є лакунарною в англійській мові. Досліджувана ТГ характеризується надзвичайною різноманітністю варіантно-синонімічних рядів, які мають свої спільні та відмінні риси. Найпродуктивнішим класом зазначених стійких сполук в українській мові є ФО на позначення зорових відчуттів, найменш уживаними є ФО на позначення нюхових; в англійській мові з-поміж виокремлених фразеологізмів домінують із семантикою зору, наступними за кількістю – на позначення слухових відчуттів, далі – смакових, нюхових – і найменше дотикових. Французькі ФО на позначення зовнішніх відчуттів людини за чисельністю переважають із семантикою слуху, далі – зору, паритет спосперігається в межах ФО на позначення смаку та нюху (див. додаток Б).

5. ТГ «Пропріоцептивні відчуття» (укр. 19 ФО / 2,2%; англ. 10 ФО / 1,5%; фр. 6 ФО / 0,7%) містить у своєму складі ФО, які передають інформацію про рух і положення людського тіла в просторі. Вони об'єднуються у дві СГ: «Кінестетичні» (3 ФО / 0,7%), яка є лакунарною для українського фразеологічного корпусу, та «Статичні відчуття» (укр. 16 ФО / 85,7%; англ. 10 ФО / 100%; фр. 6 ФО / 100), останні з яких представлені на позначення статичних відчуттів репрезентовані варіантно-синонімічними рядами з полярним значенням «рівновага / втрата рівноваги», що мають відповідні ВСР у зіставляваних мовах (див. додаток Г).

6. ТГ «Змішані відчуття» (укр. 165 ФО / 18,4%; англ. 84 ФО / 15,1%; фр. 101 ФО / 13,3%) складається з таких СГ: «Вібраційні відчуття» (укр. 11 ФО / 6,8%; англ. 5 ФО / 5,7%; фр. 9 ФО / 9,6%), «Температурні відчуття», які, своєю чергою, розподіляються на СГ «Холод» (укр. 125 ФО / 76%; англ. 64 ФО / 77,3%; фр. 67 ФО / 66,7%), та СГ «Тепло» (укр. 10 ФО / 5,2%; англ. 9 ФО / 10,2%; фр. 12 ФО / 12,3%), «Больові відчуття» (укр. 19 ФО / 12%; англ. 6 ФО / 6,8%; фр. 13 ФО / 11,4%). ФО на позначення змішаних відчуттів людини репрезентовані численними ВСР з різними відтінками значення. Ізоморфним є наявність найбільшої кількості ФО на позначення температурних відчуттів людини, а саме: відчуття холоду, на другому місці за чисельністю в українській мові є ФО на

позначення болю, в англійській та французькій мовах – із семантикою тепла, на третьому місці в українській мові є ФО зі значенням вібрації, в англійській та французькій мовах – із семантикою болю, найменшу кількість в українській мові становлять ФО на позначення спеки, в англійській та французькій мовах – на позначення вібраційних відчуттів людини (див. додаток Д).

Основні положення розділу висвітлено в окремих публікаціях автора [67; 74].

РОЗДІЛ 4

СТРУКТУРНА ТА СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВІДЧУТТІВ ЛЮДИНИ

4.1 Фразеологічні одиниці із будовою словосполучення з різними типами синтаксичного зв'язку

Відповідно до теоретичних засад (див. розділ 1) аналізуємо структуру фразеологізмів на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах. Результати структурного аналізу проілюстровано в додатку Е.

Найпродуктивнішими структурними моделями є фразеологічні словосполучення із підрядним синтаксичним зв'язком. В українській мові такі одиниці становлять 55,3%, в англійській – 63,4%, у французькій – 54,9% від усього загалу досліджуваних одиниць. Як і очікувалося, переважають дієслівні структурні моделі в трьох мовах (34,8% укр., 42 % англ. та 41% фр.), що мають узагальнену семантику процесуальної ознаки, об'єктивовану в дієслівних граматичних категоріях.

В українській мові ФО, де головним компонентом виступає дієслово, репрезентовані моделями, де найпоширеніша – «дієслово + іменник», у якій іменник може виражатися у знахідному (*вибивати дрижаки* [339, с. 78], *відбігати ноги* [316, с. 26], *затягти ремінці* [316, с. 142; 339, с. 640–641], *дратувати нерви* [339, с. 268]) та орудному відмінках (*дзвонити зубами* [339, с.234], *впиватися поглядом* [316, с. 31; 339, с. 148], *досягнути оком* [339, с. 265]). У таких моделях іменник може стояти і в препозиції («іменник + дієслово») в орудному відмінку: *морозом проймає* [339, с. 706], *зубами цокотіти* [316, с. 67], *полум'ям горіти* [339, с. 189–190], у знахідному (*живіт підтягло* [316, с. 48], *баньки п'ялити* [321, с. 18], *витрішки їсти* [321, с. 48; 339, с. 108]).

У конструкціях «дієслово + прийменник + іменником» вживаються прийменники: на, у, в, за, з, до (*вдаряти в ніс* [333, с. 121; 339, с. 71], *змерзнути на качан* [339, с. 338], *тягне за печінки* [339, с. 905], *звалитися з ніг* [333, с. 124; 339, с. 66], *тьмариться в очах* [339, с. 908], *шумить у вухах* [316, с. 203]). У такій

структурній моделі дієслово може бути в постпозиції відносно іменника з прийменником (*в очах жовкне* [339, с. 296], *у ніс заколоти* [339, с. 308], *у голові тріщить* [316, с. 35; 339, с. 900], *з душі верне* [339, с. 73]).

Для підсилення ефекту висловлювання до складу ФО входить модальна частка аж («частка + прийменник + іменник + дієслово»: *аж в очах заіскрилося* [316, с. 70], *аж з душі верне* [339, с. 73], *аж у вухах лящить* [339, с. 457–458], *аж в очах рябіє* [339, с. 776]). Схожу структуру мають ФО, у складі яких функціонує заперечна частка не «частка + дієслово + іменник» (*не відвести погляду* [339, с. 328], *не відчувати ніг* [339, с. 959], *не спускати погляду* [339, с. 328], *не відірвати очей* [339, с. 125]).

Найпродуктивнішими моделями дієслівних ФО є поєднання головного компонента-дієслова з цілим словосполученням. У таких структурах дієслово може виражатися: інфінітивом (*ганяти до сьомого поту* [316, с. 46], *кидати зуби на полицю* [333, с. 65], *класти зуби на мисник* [333, с. 65], *вибивати зубами чечітку* [339, с. 79], *зміряти з ніг до голови* [321, с. 143], *ріски в рот не брати* [316, с. 145]); особовою формою дієслова в минулому часі (*клубком у горлі застряг* [316, с. 75]); 3-ою особою однини теперішнього часу (*клубком у горлі стоїть* [316, с. 75], *притягує живіт до спини* [339, с. 700], *обсипає гарячим приском* [339, с. 574]); безособовою формою дієслова (*і крихти в роті не було* [333, с. 88; 339, с. 63], *світа білого не видно* [339, с. 87], *притягло живіт до спини* [339, с. 700], *обсипало гарячим приском* [339, с. 574]).

Що стосується субстантивних словосполучень, то найчисельнішим є поєднання «прикметник + іменник», де іменник є головним, а прикметник – залежним словом, яке перебуває в препозиції до іменника: *вовчий апетит* [316, с. 30], *сліпа курка* [339, с. 406], *туге вухо* [339, с. 163], *циганський ніт* [316, с. 197]. Часто вживаною є структурна модель «іменник + прийменник + іменник»: *туман в очах* [316, с. 179; 339, с. 903;], *кружала в очах* [316, с. 78], *шум у вухах* [316, с. 203]. Виявлено конструкцію, де поєднуються «прийменник + порядковий числівник + іменник»: *до десятого (сьомого) поту* [321, с. 104; 333, с. 147]; «частка + прикметник + іменник»: *як (мов, ніби) чужі [ноги]* [339, с. 958].

Стосовно ад'єктивних фразеологічних одиниць, то слушною є думка

М. Ф. Алефіренка, який наголошує на важливості того, що у «процесі становлення і функціонування ад'єктивних фразем відбуваються складні міжрівневі взаємовпливи. Неврахування такої взаємодії або недооцінка її ролі у визначенні семантико-граматичної природи ад'єктивних фразем призводить до помилкових уявлень про сутність фразеологічних одиниць цього семантико-граматичного розряду, коли ад'єктивними вважаються всі стійкі словосполучення, до компонентного складу яких входить прикметник» [11, с. 59].

Ад'єктивні фраземи є незначними за кількістю вживання і представлені такими структурно-граматичними моделями: а) «прикметник + іменник у називному відмінку»: *живі моці* [316, с. 48], *ходячі моці* [316, с. 48]; б) «прикметник + прийменник + іменник»: *тугий на вуха* [339, с. 902] або «прийменник + прикметник + іменник»: *з голодного краю* [333, с. 86; 339, с. 395]. Остання структурна модель може бути поширеною числівником, як-от: *тугий на одно вухо* [339, с. 902]. Також виявлено одну ФО, яка має будову «прийменник + іменник + дієслово»: *від вітру точиться* [339, с. 893]. Ад'єктивні сталі словосполучення можуть мати будову порівняльного звороту, який приєднується за допомогою частки *як, мов, ніби* (*як (мов, ніби) з голодного краю* [339, с. 395], *мов з хреста знятий* [321, с. 196]).

У нашому дослідженні зафіксовано лише одне адвербіальне словосполучення *на голодний живіт* [339, с. 292], яке має структуру «прийменник + прикметник + іменник».

Найпоширенішим різновидом англійських підрядних словосполучень є дієслівні. Дієслівні некомпаративні фраземи, що виражають об'єктні відносини, можуть мати різну структуру. Найпродуктивнішою є модель «дієслово + іменник» (*cast a glance (to)* [298, с. 198], *give a stitch (to)* [298, с. 395], *feel empty* [298, с. 324; 312, с. 269], *catch cold* [349, с. 58], *cry cupboard (to)* [312, с. 190], *lie doggo (to)* [297, с. 606]). Іменники у складі таких словосполучень можуть вживатися як з означеним артиклем (*tickle the ear* [298, с. 949], *wake the echoes* [312, с. 237]), так і неозначеним (*have a bite* [296; 298, с. 201; 312, с. 86]). Компоненти таких сполук вживаються для вираження разової дії. ФО *to have a musical ear* [298, с. 461], *to have a thick head* [298, с. 458], які поширені прикметниками, виражають постійні ознаки об'єктів.

Структурна модель «дієслово + присвійний займенник + іменник» репрезентована ФО, де присвійний займенник конкретизує приналежність до певного об'єкта (*lose one's poise, to* [298, с. 628], *slake one's thirst, to* [298, с. 868], *tighten one's belt* [298, с. 359; 312, с. 76], *strain one's eyes, to* [298, с. 896]).

Дієслівні ФО із двома іменниками, поєднаними за допомогою сполучника *and*, вживаються на позначення складників цілого (*play knife and fork, to* [297, с. 764], *be skin and bone* [349, с. 265]). Субстантивні компоненти є рівноправними і позначають видові поняття.

Дієслівні компаративні фрази мають структуру «дієслово + *like* + іменник»: *watch like a lynx (to)* [298, с. 993], *burn like fire* [312, с. 277], *shake like a jelly* [298, с. 373]. Такі сполуки можуть бути поширеними іншими членами словосполучення (*quake like an aspen leaf (to)* [298, с. 854], *watch smb. like a hawk* [312, с. 798]). Субстантивні компоненти є еталонними носіями ознаки таких ФО, вони визначають внутрішню форму таких сполук.

Найпоширенішим типом субстантивних фразем англійської мови є поєднання іменника з іменником для вираження об'єктних відношень. Для цього використовуються такі прийменники: *for* (*an ear for music* [298, с. 297]); *in* (*a cold in the head* [312, с. 160], *look in the face (to)* [298, с. 624]); *of* (*a bag of bones* [298, с. 39-40; 312, с. 96; 342, с. 5], *smell of the lamp* [349, с. 267], *piece of cake, a* [298, с. 757]); *into*: *fall into oblivion, (to)* [298, с. 318]). За нашими даними, найуживанішим прийменником у субстантивних ФО є *of*.

Окрім цього, виявлено найбільше субстантивних фразем, які поєднуються безприйменниковим зв'язком. Вони побудовані за такими моделями: «іменник + іменник» (*acid test* [298, с. 16], *camera eye* [298, с. 190]); «(артикль) + прикметник + іменник» (*hot coppers* [298, с. 506; 312, с. 174], *quick ear* [298, с. 804], *ravenous appetite* [297, с. 809], *a blind spot* [343, с. 38; 349, с. 28]); «прийменник + займенник + іменник» (*in one's sight* [298, с. 535], *before one's eyes* [298, с. 84], *before one's nose* [298, с. 85], *off one's food* [298, с. 713]).

Кількість ад'єктивних некомпаративних фразем незначна: *chill one's spine, to* [298, с. 213], *dead to the world* [312, с. 839–840; 342, с. 55], *hard of hearing* [342, с. 79]. 3-поміж

структурних типів ад'єктивних фразеологізмів виокремлюються сполуки, які мають у своєму складі поєднання «займенник + (прийменник) + іменник», як-от: *all to piece* [298, с. 28; 312, с. 577] або «займенник+ (прийменник) + дієслово +прислівник» – *all in played out* [298, с. 24].

Особливістю компаративних ФО англійської мови є наявність парної порівняльної частки *as ... as*: *as sweet as a nut* [298, с. 906], *as dark as pitch* [298, с. 260], *as deaf as a post* [342, с. 31], *as soft as velvet* [312, с. 700], перша частина якої може опускатися у складі ФО, утворюючи тим самим кількісний варіант фразеологізму ((*as*) *bitter as aloes* [312, с. 86], (*as*) *dry as a chip* [312, с. 148], (*as*) *blind as a beet* [312, с. 89], (*as*) *deaf as a stone* [298, с. 265; 312, с. 203]). Перший компонент таких порівнянь зазвичай вживається в своєму номінативному значенні, функція другого завжди підсилювальна, оскільки означає ступінь ознаки, вираженої першим компонентом.

Особливістю адвербіальних фразеологізмів з підрядною структурою є те, що вони починаються з прийменників *under*, *by*, *with* (*under one's eye* [298, с. 84], *by the skin of your teeth* [349, с.265], *with half an ear* [298, с. 1017]). Такі сполуки є нечисленними, проте мають різну будову.

Для англійської мови характерна незначна кількість словосполучень із сурядним типом синтаксичного зв'язку. Компоненти таких ФО поєднуються за допомогою єднального сполучника *and* і означають схожі за семантикою поняття. Це субстантивні (*pins and needles* [297, с. 350; 298, с. 758]); ад'єктивні (*pale and wan* [298, с. 746] або його позиційним варіантом (*wan and pale* [298, с. 746], *the bitter and twisted* [343, с 7], *sick and tired* [297, с. 407]); адвербіальні (*down and out* [297, с. 125; 312, с. 224; 343, с. 104], *go hot and cold* [297, с. 181; 298, с. 417]) фразеологізми.

У французькій мові домінують словосполучення, де головним компонентом виступає дієслово. Найпоширенішою моделлю таких словосполучень є поєднання дієслова із залежним компонентом у функції прямого додатка. Вони можуть вживатися як з артиклем (*porter le casque* [345, с. 191], *claquer des dents* [338, с. 167; 344; 345, с. 332]), так і без нього (*faire diète* [345, с. 349], *donner faim* [344]). Такі сполуки можуть поширюватися препозитивним означенням (*se mettre une belle corde* [344; 345, с. 266], *avoir bon nez* [340, с. 736], *avoir un bon feeling* [344], *faire un triste*

repas [340, с. 927; 344], *faire de grosses crottes* [344]); постпозитивним прийменниковим означенням (*avoir le nez fin* [347, с. 77], *avoir les bras coupés* [347, с. 152], *avoir la vue tendre* [340, с. 1110], *bouffer des pois cassés* [340, с. 861; 344], *prêter une oreille distraite* [344], *manger du pain sec* [344]) або додатком (*sonner le coup de bamboo* [344; 345, с.278], *faire froid de chien* [344; 347, с.72], *avoir la gueule de bois* [345, с.137], *avoir une faim de loup* [338, с. 44; 344; 347, с. 87]). Атрибутивні відношення у складі таких сполук вносять додаткову оцінку до складу ФО; об'єктні – конкретизацію, приналежність до певного об'єкта.

Структурна модель, де поєднується дієслово і залежний член у функції обставини, виражений будь-якою частиною мови, має декілька різновидів: а) «дієслово+ (прийменник) + прислівник» (*vivre de rien* [340, с. 936; 344], *voir double* [340, с. 370; 344], *regarder de biais* [344; 347, с. 122]); б) «дієслово + пасивний дієприкметник» (*être déshydraté* [344], *être fatigué* [338, с. 52]); в) «дієслово + прийменник + (артикль) іменник + прийменник + (артикль) іменник». Така структурна модель утворюється найчастіше за допомогою дієслів *avoir*, рідше *donner*, *tuer*, *sentir* (*avoir de la merde dans les yeux* [344, с. 678], *avoir du coton dans les oreilles* [345, с. 273], *avoir du sable dans les yeux* [338, с. 53], *donner des fourmis dans la jambe* [344], *tuer les mouches au vol* [344, с. 722], *sentir le fond de tone* [344]); г) «дієслово + прийменник +(артикль) іменник», у таких ФО залежний член приєднується до головного за допомогою прийменників *à* (*sauter à la corde* [344], *porter à la tête* [344]); *de* (*mourir de faim* [340, с. 441; 344], *tomber de sommeil* [340, с. 984; 344], *claquer de froid* [344]); *en* (*regarder en couple* [345, с. 277], *tomber en défaillance* [344; 345, с. 322], *tomber en syncope* [340, с. 1001]); *dans* (*tomber dans les pommes* [340, с. 864; 344], *vivre dans la nuit* [344], *regarder dans le vide* [344]); *sur* (*rester sur le dos* [344], *demeurer sur le pavé* [344]); *devant* (*danser devant le buffet* [345, с.176; 347, с. 203]); *sans* (*boire sans soif* [344]). Найживанішим прийменником у зазначеній структурній моделі є *dans*.

Чисельним класом серед дієслівних фразеологізмів є компаративні конструкції, тобто поєднання дієслова з порівняльним зворотом, у складі якого сполучник *comme* та іменник з артиклем (*suer comme une Madeleine* [340, с. 626], *trembler comme la feuille* [340, с. 1064], *brûler comme un charbon* [344; 345, с.175], *crever*

comme un mousquet [344]) або без нього (*sentir comme baume* [339, с. 973; 344]). Перший компонент у порівняльних сполуках завжди вживається у своєму номінативному значенні, проте семантику ФО визначає образ-еталон, який є порівняльною частиною.

Поширеною є модель «дієслово + ціле словосполучення», де словосполучення може складатися з іменника та прислівника (*avoir beaucoup de fièvre* [338, с. 40], *manger à ventre déboutonné* [340, с. 1085; 344], *tourner de l'œil en dedans* [344], *regarder bien en face* [340, с. 439; 344]).

Дієслівні фраземи з підрядно-сурядним зв'язком характеризуються тим, що підрядна частина в них виражена двома однорідними, граматично незалежними членами, які поєднані між собою сполучником *et* (*avalier la mer et les poissons* [344], *vivre au pain et à l'eau* [344], *se gorger de manger et de boire* [344], *manger rapidement et légèrement* [347, с. 102]), де однорідні компоненти означають видові поняття; парним сполучником *ni ... ni* (*ne voir ni ciel ni terre* [344], *n'entendre ni à dia ni à hue* [345, с. 346], *n'entendre ni à hue ni à dia* [345, с. 346]), де субстантивні компоненти мають схожу семантику.

Окрім цього, специфічним для французької мови є частковопродикативні дієслівні ФО, які складаються з дієслова-інфінітива та залежної частини, вираженої підрядним реченням з особовим дієсловом. Залежно від синтаксичної функції останнього виокремлюються ФО з підрядною означальною (*froid qui pèle* [344], *tapage à casser la tête* [340, с. 1030; 344]); обставинною (*bouffer à s'en faire péter la sous-ventrière* [344], *n'avoir pas de quoi se mettre sous la dent* [345, с. 331], *n'avoir rien à mettre sous sa dent* [344]); порівняльною (*regarder qn comme bête curieuse* [340, с. 919], *tirer la langue comme un pendu* [344]) частинами.

Найпоширенішою моделлю субстантивних одиниць у французькій мові є поєднання іменника та прикметника з прийменником. Залежний член у таких конструкціях може бути виражений будь-якою частиною мови, що і дає змогу виокремити їхні різновиди: а) «іменник + прийменник + (артикль) іменник», де залежний член виражений іменником з артиклем або без нього. Він приєднується до головного компонента за допомогою прийменників *de* (*jambes de coton* [340, с. 576;

344], *yeux de lynx* [344], *yeux d'aigle* [340, с. 755], *une faim de loup* [338, с. 44; 344; 347, с. 87], *coup de fatigue* [344], *les yeux de chats* [344]) та *en* (*œil en coin* [344; 345, с. 245], *casquette en plomb* [344]); 2) «(артикль) + прикметник + іменник» (*bonne bouche* [344; 345, с. 152], *mauvaise bouche* [344; 345, с.152], *la petite morte* [340, с. 713]).

Ад'єктивні ФО підрядного зв'язку побудовані за такими структурно-граматичними моделями: «прикметник + прийменник + (артикль) іменник», де залежний член виражений іменником і приєднується до головного за допомогою прийменника *de* (*dur d'oreille* [344]); «прислівник + прикметник», де залежний член виражений прислівником або адвербіалізованим словом у препозиції (*très tuope* [338, с. 33], *très sourd* [338, с. 32]). Проте, найпоширенішою ад'єктивною моделлю підрядних словосполучень є компаративні моделі, тобто поєднання прикметника з порівняльним зворотом: «прикметник + *comme* + (артикль) іменник» (*acide comme verjus* [344], *froid comme marbre* [340, с. 505; 344], *affamé comme un loup* [344], *doux comme le miel* [344]). Компаративні фрази домінують серед ад'єктивних одиниць, вони мають у своєму складі образ-еталон, виражений субстантивним компонентом, який і визначає семантику ФО.

Адвербіальні фразеологічні одиниці є малопоширеними і представлені такими моделями: «прийменник + іменник + прикметник» (*à gorge déployée* [344]); «прийменник + прикметник + іменник» (*à plein gosier* [344]; *à pleine gorge* [344]) залежно від того, яку позицію у цій схемі займає прикметник.

Фразеологізми, які поєднані сурядним типом зв'язку, репрезентовані субстантивними *à cor et à cri* [345, с. 265] та ад'єктивними сполуками *clair et net* [345, с. 232]; *haut et clair* [345, с. 232] на позначення відчуттів людини (див. додаток Е).

4.2 Фразеологічні одиниці із будовою речення

У фразеологічному корпусі української мови кількість ФО, які мають предикативну будову становить 42,9%. Домінують прості речення із незамкненою структурою, які можуть легко доповнюватися різними членами речення. Такі моделі

утворюються навколо іменника та узгодженого з ним дієслова. Л. Г. Скрипник називає їх бінарними утвореннями [208, с. 82]: *підламуються ноги* [321, с. 126–127], *дрижаки пробирають* [333, с. 51; 339, с. 268], *аж мороз подрав за плечі* [339, с. 506], *голова розвалюється* [333, с.33; 339, с. 183], *в очах замигтіли метелики* [339, с. 484]. Такі одиниці можуть бути як непоширеними – *роздають дрижаки* [339, с. 748], *зуби дзвонять* [339, с. 347], *живіт підводить* [316, с. 48], так і поширеними другорядними членами речення: *аж білий світ крутиться* [339, с.782], *аж вогні в очах блискотять* [339, с. 140], *холод пробирається до тіла* [339, с.508], *іскри з очей сиплються* [333, с. 67] тощо. За наявністю членів, необхідних для висловлення думки, ФО можуть бути як повними (*мороз іде по спині* [339, с. 507]), так і неповними – *голова кругом* [339, с. 181–182], *аж вогні в очах* [339, с. 140].

Замкнені стійкі фрази мають надзвичайно різноманітну структуру. З-поміж них можна виокремити такі типи: фразеологічні одиниці, які мають будову простого речення і фраземи, що мають будову складних речень. ФО, побудовані за моделлю простого речення представлені сполуками, які є двоскладними реченнями: *губи так бринять од холоду* [336, с. 68]; *циганський ніт проймає* [333, с. 148; 334, с. 53; 339, с. 642], *по животу мов коти лазять* [334, с. 57], *юшка кишки переїла* [335, с. 46], *голод усього науче* [334, с. 56], *голодний з'їсть і холодне* [335, с. 47]. Серед таких речень зафіксовано одиниці ускладнені присудками *голод і бреше, і краде* [334, с. 56], *пара парить, а кісток не варить* [316, с. 118].

Серед односкладних речень переважають узагальнено-особові, де головний член виражений дієсловом у другій особі однини: *голодному не попадайсь під руки* [334, с. 58], *голод києм не відженеш* [335, с. 47], *з голоду й собаку з'їси* [334, с. 58] та множини (*пальчики оближете* [316, с. 118]). Зафіксовані односкладні безособові речення із заперечним словом *нема* (*нема й ока запорошить* [335, с. 46]) та особовим дієсловом в безособовому значенні (*і рїски в роті не було!* [333, с. 88; 339, с. 63]).

З-поміж односкладних нами виявлено одне речення, яке є означено-особовим – *від кулешу і ніг не поколишу* [335, с. 46], де головний член виражений дієсловом у першій особі однини. Поодиноким є також функціонування неозначено-

особового речення – *духом святим живе* [334, с. 57], де головний член односкладного речення виражений дієсловом у третій особі однини.

В окрему групу ФО, утворених за моделлю речень, відносяться одиниці, які, включаючи до свого складу підрядні сполучники і відносні слова, нагадують підрядні речення і будуються за схемою «сполучник (*як, мов, наче, немов, хоч*) + іменник + дієслово»: *хоч вовків ганяй* [336, с. 68], *хоч око виколи* [339, с. 92], *хоч на собаку лий* [339, с. 423], *як з гармати викрикнути* [339, с. 170], *наче крізь сон бачити* [316, с. 209], *немов крізь сон чути* [316, с. 209].

Серед ФО із структурою складного речення домінують складнопідрядні. Вони представлені конструкціями з різними типами підрядних частин: з'ясувальної (*спасибі за полудень, що наївся та й голоден* [335, с. 48]); означальної (*така хата тепла, що спотієш дрижачи* [334, с. 25; 335, с. 52]) та різних типів обставинних підрядних частин: міри і ступеня (*так замерзло, що хоч тури гони* [336, с. 68], *холодно в хаті, що й собаку не вдержиш* [334, с. 25; 335, с. 52], *тепло, як Циганові під в'ятиринкою* [336, с. 68]); причини (*як хліба ні куска, то і в хаті тоска* [335, с. 45], *Їж ячне, так ніби смачне* [334, с. 59]; *як часто не доїси, то й святих продаси* [334, с. 56]), порівняння (*посинів, як той пуп* [336, с. 68], *так виголодався, як собака* [334, с. 58]; *тепло, як за лихим паном* [336, с. 68], *Холодно, неначе перед Різдом*) [336, с. 68], умови (*як хочеш їсти, то пий воду* [334, с. 62]).

Складні безсполучникові речення не характеризуються широким різноманіттям структурних моделей. Усі зафіксовані ФО поєднуються причиново-наслідковим типом зв'язку (*Не спиться – хліб сниться* [335, с. 47], *аж шпари зайшли – такий мороз* [336, с. 68], *їсти – хоч свої пальці гризти* [334, с. 57; 335, с. 47], *очі не сплять – їсти хочять* [334, с. 72], *їсти, аж шкура болить* [334, с. 57]). Такі фразеологізми-речення складаються з двох предикативних частин і не допускають свого поширення іншими членами.

Складносурядні ФО репрезентовані в нашому дослідженні поєднанням простих речень у складне за допомогою протиставних сполучників та (*їсти, та нічого* [334, с. 57]), а (*голод мучить, а нужда краде* [334, с. 56], *голодний поле перебіжить, а голий три* [336, с. 68], *голодний селом пройдеши, а голий – ні* [334,

с. 54]), які є лише двокомпонентними. Як зазначає А. П. Загнітко, у таких конструкціях зіставляються різні явища, при цьому вони за умови своєї нетотожності не заперечують одне одного, а ніби співіснують [99, с. 665].

Складні речення з різними типами синтаксичного зв'язку поєднуються сурядно-підрядно-безсполучниковим (*живеш, як у решеті: відки вітер не дме, то повна хата холоду* [334, с. 254; 335, с. 52], *Густенька каша, та не наша, а наш несолений куліш – як хочеш, так його і їж!* [335, с. 48]), безсполучниково-сурядним (*бідак живе обачно: раз на тиждень обідає, та й то не смачно* [335, с. 48]), безсполучниково-підрядним типом зв'язку (*нема що їсти, нема пити, нема й роду, щоб поговорити* [334, с. 58]). Також виявлені фразеологізми-речення, де частини простого речення поєднані безсполучниковим типом зв'язку, а частини складного – лише за допомогою інтонації (*не їв – зомлів, наївся – звалився* [335, с. 58], *обмок – як вовк, обкис – як лис, голоден – як собака* [335, с. 58]).

З-поміж англійських ФО з предикативною структурою переважають сполуки, які мають будову простого речення (*a hungry belly has no ears* [295, с. 6; 296, с. 117; 301, с. 155; 311, с. 62; 313, с. 14], *a hungry man smell smear far off* [300, с. 138; 304, с. 169], *heart breaks no bones* [297, с. 484], *hunger drives the wolf out of the wood* [304, с. 33], *hunger is the best sause* [297, с. 511]). Неповні речення представлені пропущеним дієсловом (*wolf at one's door* [297, с. 1022], *cup hand over one's eyes, to* [297, с. 250]).

У простих реченнях підмет виступає переважно іменником: *hunger breaks stone walls* [295, с. 16; 296, с. 1397; 297, с. 511; 300, с. 26; 301, с. 155; 304, с. 121; 313, с. 55]; *an army marches on its stomach* [349, с. 277]. Проте, зафіксовано випадок, де підмет виражений займенником (*I can feel it in my bones* [343, с. 44]). Більшість речень мають підмет, який обов'язково супроводжується означенням, як-от: *hungry bellies have no ears* [296; 300, с. 138; 304, с. 169; 311, с. 373; 312, с. 76], *hungry horse makes a clean manger* [297, с. 511].

Зустрічаються також прості речення, у яких другий іменник входить до складу присудка, має залежне означення у препозиції, на відміну від першого іменника, який виконує функцію підмета (*hunger is the best sauce* [296, с. 1399; 297, с. 511; 300, с. 26; 301, с. 155; 304, с. 33; 311, с. 372; 312, с. 405; 313, с. 14], *hunger is good kitchen* [297, с. 511]).

Серед односкладних простих речень нами зафіксовані неозначено-особові, де головний компонент виражений інфінітивом (*live from hand to mouth, to* [297, с. 617], *to feel a vacuum in the lower regions* [301, с. 101]) або дієсловом у Present Perfect (*one's foot has gone to sleep* [312, с. 293]).

Найчисельнішу групу складних речень становлять складнопідрядні. Вони репрезентовані сполуками з різними типами підрядної частини: з'ясувальної (*to have not a leg to stand on* [297, с. 705], *loud enough to wake the dead* [312, с. 203], *not be sure where one's next meal is coming from* [298, с. 317]); означальної (*he that has but one eye, sees better for it* [304, с. 124]) та різних типів обставинних (причини (*when the blind leads the blind, both shall fall into the ditch* [304, с. 157]); місця (*to watch as a cat watches a mouse* [297, с. 993])).

Складносурядні речення складаються з двох незалежних простих речень, які поєднуються сурядним сполучником *and* (*stuff today and starve tomorrow* [296; 311, с. 593], *feast today and fast tomorrow* [301, с. 101; 304, с. 166]). Проте, виявлено одне складносурядне речення, частини якого поєднуються за допомогою сполучника *than* (*better belly burst than good drink lost* [304, с. 13; 312, с. 76]).

У нашому дослідженні також зустрічаються складні речення із безсполучниковим диференційним синтаксичним зв'язком – *eat at pleasure, drink with measure* [296, с. 854; 313, с. 264], *glutton: one who digs his grave with his teeth* [296, с. 1107], *used to mean: a person in great need of a thing cannot stop dreaming and talking of it* [311, с. 263]. Серед ФО на позначення відчуттів людини виявлено одиницю з неоднорідною супідрядністю – *he whose belly is full, believes not him who is fasting* [304, с. 165].

З-поміж ФО французької мови з будовою речень домінують ті, які мають структуру простого речення. Всі двоскладні речення є поширеними (*à bonne faim il n'y a pas de mauvais pain* [340, с. 442; 344], *homme affamé ne pense qu'à pain* [340, с. 562; 344], *l'appétit est le meilleur cuisinier* [310, с. 8], *j'ai un pavé sur l'estomac* [344], *on n'entendrait pas Dieu tonner* [340, с. 351]).

З опрацьованого матеріалу помітно, що особливістю французьких фразеологізмів є наявність речень, де присудок виражений дієсловом умовного

способу: *il avalerait la marmite des Cordeliers* [340, с. 663], *il avalerait la mers et les poissons* [340, с. 677; 344], *il avalerait une charrette ferrée* [345, с.208], *il boirait les mer et les poissons* [340, с. 677; 344].

3-поміж складних речень на позначення відчуттів людини у французькій мові переважають складнопідрядні з різними залежними частинами. Найуживанішими є підрядні речення із залежною означальною частиною: *il a cervelle qui fait de la chaise longue* [344; 345, с. 197], *manger à la table qui recule* [344], *en avoir la langue qui pend sur le plancher* [344], *bequeter à la table qui recule* [344], *avoir un œil qui dit merde à l'autre* [340, с. 755]; менш поширені з'ясувальні (*tout pain est saint à qui a faim* [340, с. 781], *n'y voir qu'à travers un brouillard* [344]) і найменше зафіксовано ФО-речень з різними типами обставинних підрядних частин: причини (*être épuisé parce qu'on a trop marché* [338, с. 53], *mal à la tête parce qu'on a trop bu* [338, с. 48]); мети (*se donner un torticolis pour regarder* [340, с. 1048]); умови (*se frotter les yeux quand on a sommeil* [338, с. 53]); міри і ступеня (*manger à s'en faire péter la sous-ventrière* [344]). Для цього типу фразеологізмів-речень поширеною є модель, де підрядна частина стоїть у препозиції: *quand le loup a faim, il sort du bois* [340, с. 442; 344]. Поодиноким є випадок вживання складнопідрядного речення, де поєднано головну частину та дві підрядні – *avoir un châtse qui fait le tapin et l'autre qui guette les poulets* [344].

Безсполучникові складні речення репрезентовані сполуками, які означають одночасність дії і мають перелічувальну інтонацію: *c'est trop sucré, on dirait du sirop* [339, с. 981]; *à petit manger bien boire* [344].

Складносурядні речення представлені реченням із однотипною побудовою частин, які означають одночасність дії – *les sept vaches grasses et les sept vaches maigres* [339, с. 1076] (див. додаток Е).

4.3 Фразеологічні одиниці з одним повнозначним словом

Фразеологічний корпус української мови на позначення відчуттів людини має незначну кількість ФО, які мають будову з одним повнозначним словом. Це пов'язане з тим, що для вираження відчуттів людини, тобто дії, процесу

пізнання, недостатньо одного повнозначного компонента у складі ФО. У дослідженні виявлено модель, де повнозначним словом у цих «мінімальних одиницях фразеології» [134, с. 155] або, як їх називає П. І. Білоусенко «мінімальних фразеологічних конструкціях» [33, с. 114], є іменник (*у смак* [339, с. 832], *зі смаком* [339, с. 832]). Такі одиниці за частиномовною співвіднесеністю належать до адвербіальних. ФО з одним повнозначним словом мають у своєму складі стійкі вирази, повнозначні слова яких поєднуються зі сполучниками (*як, мов, наче*) [208, с. 99]. Вони репрезентовані поєднанням прикметника або дієприкметника зі сполучником – *мов чужі [ноги]* [339, с. 958], *як розварений* [339, с. 744], *наче поламаний* [339, с. 688] і належать до ад'єктивних ФО. Такі одиниці становлять найбільшу кількість з-поміж аналізованого класу фразеологізмів на позначення відчуттів людини.

Аналогічно до українських ФО в англійській мові частка фразеологізмів з одним повнозначним словом є незначною. Виокремлено одиниці, у складі яких зустрічається поєднання одного повнозначного та одного (*all in* [297, с. 24; 312, с. 39], *in a undertone* [297, с. 522]) або двох службових слів відповідно (*in sight of* [297, с. 539]). Наведені одиниці є утвореннями з переосмисленим повнозначним компонентом і відносяться до адвербіальних фразеологічних одиниць. Аналізовані ФО будуються переважно за допомогою прийменників *in, at* та *under (in (the) sound of* [297, с. 539]; *under one's eye(s)* [297, с. 84]; *at sight* [297, с. 51] або *at (on) sight* [297, с. 51]). Ці одиниці зафіксовані нами зі своїми граматичними або квантитативними варіантами.

До складу фразеологізмів французької мови з одним повнозначним компонентом входить переважно дієслово або іменник. Це субстантивні (*à la guimauve* [344], *sans haleine* [340, с. 545; 344], *sans vie* [344], *à la sourdine* [340, с. 994; 344]) та дієслівні ФО (*la crever* [344; 345, с. 303], *la péter* [344], *la piler* [344], *la sauter* [340, с. 959], *se la boucler* [345, с. 56], *se les geler* [344], *se les peler* [344]), які співвідносяться з певною частиною мови, тому і вважаються одновершинними фразеологізмами, на відміну від службових слів, які позбавлені таких властивостей.

Отже, одновершинні ФО на позначення відчуттів людини становлять у нашому дослідженні незначну частку (1,8% в українській; 1,4% в англійській та 3,1% у

французькій мові), проте репрезентовані різноманітними синтаксичними поєднаннями, де основним компонентом є як дієслово, так й іменник з прикметником (див. додаток Е).

4.4 Семантичні особливості фразеологізмів на позначення відчуттів людини в зіставлюваних мовах

Вивчення семантичних особливостей ФО на позначення відчуттів людини української, англійської та французької мов передбачає проведення цілого комплексу досліджень: з'ясування механізму формування фразеологічного значення і причин, які приводять до його виникнення, встановлення семантичної структури фразеологізмів. Спроби проаналізувати специфіку значення ФО на позначення відчуттів людини не можна вважати ефективним без визначення їхньої семантичної структури. Як зазначає В. М. Манакін [141, с. 234], подібно до того, як структура молекули відбиває структуру Всесвіту, так і семантична будова окремих слів, семантичних угруповань мовних одиниць має відбивати загальні принципи мови та смислової організації інформаційного поля планети.

Встановлено, що пріоритетну позицію займають фразеологізми на позначення інтероцептивних відчуттів, далі – екстероцептивних, змішаних та пропріоцептивних (див. розділ 3 та додаток Б). Розглянемо семантичні та лінгвокультурологічні особливості досліджуваних сполук у послідовності їхньої чисельної переваги.

4.4.1 Фразеологізми на позначення інтероцептивних відчуттів

До органічних належать відчуття людини, де подразнення рецепторів йде від внутрішніх органів. Це – голод, насичення, спрага, нудота, запаморочення, втома, оніміння. Інтероцептивні відчуття людини відображені у свідомості носіїв трьох зіставлюваних мов стійкими сполуками, компонентами яких переважно є соматизми, оскільки ці ФО описують процеси і стани внутрішніх органів людини.

4.4.1.1 Відчуття голоду передає процес «гострої потреби в їжі, сильного бажання їсти» [323, с. 113]; *hunger* – the feeling that you have when you not eating for some time; need for food [341, с.117]; *la faim* – ensemble des sensations provoquées par la privation de nourriture, qui incitent l’homme ou l’animal à rechercher des aliments, et que l’ingestion de nourriture fait disparaître; vif besoin de manger [346]. Потреба споживання їжі є необхідною умовою для життя. Тому, розглядаючи фразеологізми трьох мов, простежується тенденція гострої нестачі їжі в кожного з досліджуваних носіїв мови, яку вони репрезентують у мовній картині світу за допомогою різних асоціацій та спостережень.

Вагому частку у складі ФО на позначення відчуття голоду становлять образи зоосемізмів. Метафоричне перенесення «тварина, риба, яка співвідноситься з потребою в їжі → людина, яка відчуває голод» відбито у фразеологічній картині аналізованих мов. Спільним є образ вовка, що пояснюється його символічністю в мовних картинах світу, де він сприймається як хижак, образом життя якого є полювання на здобич і втамування відчуття голоду, наприклад: укр. *вовк кишки догризає* [339, с. 139], *вовчий апетит* [316, с. 30]; англ. *as hungry as a wolf* [312, с. 405]; фр. *affamé comme un loup* [344], *un appétit de loup* [344]. Окрім цього, українці асоціюють голод з такими тваринами, як собака (*Так виголодався, як собака* [334, с. 58], *З голоду й собаку з’їси* [334, с. 58], *Обмок – як вовк, обкис – як лис, голоден – як собака!* [335, с. 48], *Голодний, як цуцик* [334, с. 58], *Охляв, як щеня у дощ* [334, с. 57], кіт (*По животу мов коти лазять* [334, с. 57]). Зафіксовано прислів’я, де основним компонентом є лексема риба (*Риба – не хліб: ситий не будеш* [335, с. 44] та орнітонім горобець (*і горобець у роті не наслідив* [339, с. 190])). В англійській мові – це такі образи: яструб, тобто хижак, ((*as*) *hungry as a hawk* [312, с. 405]), ведмідь, який є символом ненаситності ((*as*) *hungry as a bear* [297, с. 511]), миша, що уособлює собою бідність, а отже, нестачу в їжі ((*as*) *hungry as a church mouse* [297, с. 511])). Серед фразеологічного корпусу французької мови нами виокремлене прислів’я, у якому голод асоціюється з їжею «оселедець», як-от: *vivre d’un hareng* [344]. Це пояснюється національно-культурною специфікою, де в носіїв мови виникають подібного роду асоціації з потребою в їжі.

Окрім цього, до складу ФО на позначення відчуття голоду входять компоненти, які співвідносяться не з твариною, а з людиною. В англійській мові – *(as) hunger as a hunter* [312, с. 405], у французькій – *affamé comme un chasseur* [344], *avoir un appétit d'ogre* [344], де мисливець співвідноситься з хижаком, якому для насичення необхідно вполювати здобич. Еквівалентами таких прислів'їв в українській мові є асоціація з представником тваринного світу, найчастіше вовком.

Процес пізнання людиною навколишньої дійсності починається з відчуттів, які виникають через органи чуття. Разом з тим різноманітні дії, починаючи з найпростіших, виконуються людиною за допомогою органів тіла. Використання соматизмів є важливим матеріалом для утворення ФО у будь-якій мові. О. П. Назаров відмічає, що частотність соматизмів у складі фразеологічних одиниць залежить від міри необхідності органів у трудовому процесі й від усвідомлення людиною необхідності органів для свого життя: чим вищою є необхідність (і міра її усвідомлення), тим вищою є можливість соматизму утворювати фразеологізми [158, с. 31]. Такі фразеологічні одиниці є дуже поширеними й побудовані на основі синекдохи «орган, частина тіла, яка страждає від голоду → людина, яка відчуває голод». Спільним для всіх зіставлюваних мов є соматизм «живіт / шлунок», який вживається в номінативному значення. В українській мові такі одиниці репрезентовані переважно прислів'ями (*На порожній шлунок і душа смутиться* [335, с. 48], *Їсти, аж живіт до спини притягло* [334, с. 57], *Голодний живіт і камінь змеле* [334, с. 58]) та переосмисленими фразеологічними одиницями (*живіт присох до спини (до хребта)* [339, с. 292], *підвело живіт (живота)* [339, с. 631]). В англійській мові зафіксована одна ФО, яка представлена лексичними варіантами зазначених компонентів (*have a hole in one's stomach (to)* [298, с. 459], *have a hole in one's tummy (to)* [298, с. 459]). У французькій мовній картині світу, на відміну від англійської, за допомогою лексеми «шлунок» утворені численні ФО (*avoir l'estomac creux* [340, с. 418], *avoir l'estomac dans les talons* [338, с. 44; 340, с. 418], *dans le creux de l'estomac* [344], *n'avoir rien dans le fusil* [344], *ouvrir l'estomac* [344]).

Зазначимо, що соматизм «рот» є ізоморфним компонентом ФО для зіставлюваних мов. В українській – утворені такі прислів'я на позначення відчуття

голоду: *І рiски в ротi не було!* [335, с. 47], *Коли мається роток, то буде і хлiба шматок* [334, с. 57], *Прийшласть ложка до рота, та їсти чортма чого!* [335, с. 48], *[Й] горобець у ротi не наслідив* [329, с. 886]. В англійській мові зазначений компонент є у складі ФО *hand-to-mouth existence* [312, с. 248], у французькій – *crever la gueule ouverte* [345, с. 303].

Окрім схожих компонентів у побудові фразеологізмів, існують і національно-специфічні засоби їхнього утворення в кожній мові. Так, в українському мовному середовищі відчуття голоду співвідноситься з такими частинами тіла, як око (*Нема й ока запорошить* [335, с. 46], *Очі не сплять – їсти хочять* [334, с. 72], *Голодне око не засне глибоко* [335, с. 47], *Нічим і ока запорошити* [334, с. 69]), печінка (*тягне за живіт (за печінки, за печінку)* [339, с. 905]), зуби (*Зуби на полицю (голодувати)* [334, с. 56], *Всім зубам треба їсти* [334, с. 57], *покласти зуби на полицю* [333, с. 65; 339, с. 380], *класти зуби на мисник* [339, с. 380]); пальці (*Їсти – хоч свої пальці гризти* [335, с. 47]), шкіра (*Їсти, аж шкура болить* [334, с. 57]), кишки (*кишки грають мари* [333, с. 74; 339, с. 374]). Основним компонентом французьких ФО є такі частини людського тіла: зуб (*avoir la faim aux dents* [345, с. 331], *n'avoir rien à mettre sous sa dent (n'avoir rien à mettre sous sa dent [à se mettre sous la dent, sous les molaires] [n'avoir pas de quoi se mettre sous la dent])* [344], *avoir les dents acérées* [345, с. 331], серце (*à cœur jeun* [345, с. 239]). Умотивованість частин людського тіла у складі фразеологізмів на позначення відчуття голоду пов'язується з їхньою безпосередньою участю в процесі споживання їжі. Окрім цього, участь соматизма око в утворенні ФО із семантикою голоду характеризується тим, що це відчуття не втамувати ні поглядом на їжу, ні сном; для того, щоб вдовольнити організм, необхідно прикласти зусилля, наприклад, попрацювати.

Голод є основним сигналом для прийому їжі, аби його втамувати, людині необхідно заповнити шлунок. Із зазначеною семантикою в українській мові функціонують фразеологізми, де основне лексичне навантаження лежить на дієсловах (*запхнути рот* [339, с. 316], *заморити черв'яка* [316, с. 55; 339, с. 313]), де *запхнути* – «годувати насильно, силуючи» [324, с. 257], *заморити* – «доводити до загибелі, смерті (голодом, роботою)» [324, с. 221]. У зазначених ФО дієслова вживаються в прямому

значенні. В англійській мові фразеологізми *stay one's stomach* [312, с. 724], *have a bite* [312, с. 86] вживаються зі значенням «насититися на деякий час» [328, с. 21] та «кусати, відділяти зубами частину від цілого» [328, с. 21]. У французькій мові для позначення цього стану використовуються такі ФО: *remplir le bide* ([347, с.134], *se coller dans le fusil* (*se coller [se mettre] dans le fusil*) [344], *casser la croûte* [344]).

4.4.1.2 В опозиційні відношення до фразеологізмів на позначення голоду вступають ФО із семантикою насичення. Під ситістю розуміється «відсутність відчуття голоду» [330, с. 206]; *saturate – make a thing very wet, make something take in as much as possible of a substance or goods* [341, с. 414]. Досліджувані стійкі сполуки функціонують із семантикою «обжерливість», тобто людина, яка багато і пожадливо їсть. Такі ФО мають зневажливе значення.

Аналізовані сполуки утворені на основі метафори «негативний вплив від споживання великої кількості їжі → людина, яка відчуває насичення організму їжею», як-от: укр. *об'їсти вуха* [339, с. 568], *як за себе кидати* [333, с. 65], тобто не відчуваючи міри, споживати дуже багато їжі, тим самим завдавати шкоди своєму організму; англ. *make a feast, to* [298, с. 636], *eat one's head off* [342, с. 60], *Gluttony kills more than the sword* [301, с. 119]; фр. *faire son jabot* [340, с. 575], *se remplir le ventre* [344], *manger à son appétit* [344], *crever comme un mousquet* (*crever comme un (canon de vieux) mousquet*) [344], *manger comme un crevé* [344], *se faire des boyaux comme des manches de minister* [344]. Фразеологізми на позначення відчуття ситості, а в нашому випадку перенасичення, представлені одиницями з негативним значенням «обжерливість», спрямована не на втамування голоду, а на переїдання, яке шкодить організму людини в цілому.

4.4.1.3 Спрага є фізіологічним відчуттям, що відноситься до розряду загальних почуттів і служить сигналом того, що організм потребує води; спрага – це сильне бажання пити [330, с. 595]; *thirst – a feeling of dryness in the mouth and throat, causing a desire to drink* [341, с. 497]; *la soif – besoin de boire et sensation que produit ce besoin* [346]. Відчуття спраги відіграє важливу роль у регулюванні балансу рідини в організмі людини. У національній картині кожного народу є місце переосмисленим одиницям із семантикою «бажання пити».

В англійській мові компонентом фразеологізму *come down in buckets* [342, с. 51] є лексема, яка вживається в прямому номінативному значенні – *відро*, де значення «металева або дерев'яна посудина з дужкою для носіння й зберігання води» [322, с. 631]. ФО *drink the sea dry* [312, с. 663] побудована на поєднанні несполучених компонентів «сухе» і «море», які разом дають нове уявлення. Фразеологізми французької мови із семантикою «пити» характеризуються наявністю компонентів, безпосередньо пов'язаних зі спрагою. Вони репрезентовані такими сполуками: *une soif du perdu* [340, с. 982], *être déshydraté* [344], *tirer la langue comme un pendu* [344].

На позначення відчуття спраги від вживання алкоголю в англійській мові використовується ФО *hot coppers* [312, с. 174], у французькій – *avoir la gueule de bois* [345, с. 137], *descente de gosier* [345, с. 337], де останні побудовані на синекдосі «орган, який страждає від зневоднення → людина, яка відчуває спрагу».

4.4.1.4 Втома – це «послаблення сил, викликане напруженою фізичною або розумовою працею, тривалим рухом» [331, с. 515]; *fatigue* – *tiredness, weakness in metals, caused by stress* [341, с. 171]; *la fatigue* – *diminution des forces de l'organisme, généralement provoquée par un travail excessif ou trop prolongé, ou liée à un état fonctionnel défectueux* [346].

Фразеологізми на позначення відчуття втоми репрезентовані одиницями з різними відтінками значення. На позначення стану знесилення, тобто позбавлення сил, виснаження [324, с. 658], в українській мові вживаються ФО *як (мов, наче) з хреста знятий* [321, с. 196], *валитися від вимру* [322, с. 284]; в англійській – *off one's leg's* [298, с. 713], *worse for wear* [298, с. 1027–1028], *down and out* [312, с. 224]; у французькій – *être à ramasser à la cuiller (être à ramasser à la (petite) cuiller)* [344], *rentrent dans le corps* [344], *être à bloc* [344], *être hachesse* [344].

Окрім цього, в англійській мові на позначення стану знесилення використовуються компаративні ФО, компонентами яких є тварини. Вони утворюються на основі метафоричного перенесення «тварина, яка відчуває втрату сил → людина, яка відчуває знесилення»: *(as) tired as a dog* [312, с. 221], *(as) weak as a cat* [312, с. 135]. У цьому випадку порівняння з собакою не є випадковим. Стан

втоми в собаки має яскраве вираження – висунутий язик. Так і людина, яка дуже втомилася, має ознаки слабкості на обличчі.

Вища міра вираження втоми – перевтома. Фразеологізми з такою семантикою мають у своєму складі соматизми, які першими в організмі відчувають цей стан, і утворені на основі синекдохи «орган людини, який першим страждає від втоми → людина, яка відчуває перевтому». В українській мові компонентами таких сполук є очі, руки, ноги/коліна (*аж очі рогом лізуть* [321, с. 14], *очі обараніли* [339, с. 594], *туман в очах* [339, с. 903], *і рук, і ніг не відчувати* [333, с. 174; 339, с. 959], *на ногах не стояти* [316, с. 19], (*валитися (надати) / звалитися з ніг* [333, с. 124; 339, с. 66]); в англійській – *pore one's eyes out* [312, с. 255], *have lead en feet (to)* [298, с. 469], *be (run) off one's legs* [312, с. 445]; у французькій – *tirer les yeux* [340, с. 760; 344], *yeux battus* [344], *ne pas tenir sur ses guiboles* [344], *être sur les genoux* [340, с. 520], *pâle des genoux* [344], *jambes de coton (jambes de [en] coton [de laine, en pâté de foie])* [344], *tomber sur ses pieds* [347, с. 111], *avoir les bras rompus* [345, с. 168]). Культурно-специфічним для французької є наявність стійких сполук із соматизмами обличчя, спина та узагальнено – тіло (*avoir le visage défait* [340, с. 1098], *rester sur le dos* [344], *avoir le corps tout moulu* [340, с. 724]). Окрім цього, в англійській мові такі сполуки асоціюються у свідомості людини з поняттям «мертвий», тобто «позбавлений ознак життя» [325, с. 679] (*be dead on one's feet* [312, с. 291], *dead to the world* [312, с. 839–840], *more dead than alive* [312, с. 203]).

4.4.1.5 Нудота є неприємним відчуттям для людини. Вона передає процес неприємного, м'ясного відчуття у шлунку й горлі, після якого часто настає блювота [326, с. 452]; *nausea* – a feeling of sickness or disgust [341, с. 307]; *le haut-le-cœur* – spasme, soulèvement de l'estomac qui accompagne l'envie de vomir, la nausée [346]. У трьох зіставлюваних мовах зафіксовані фразеологічні одиниці, які описують цей стан людського організму.

В українській мові на позначення стану, коли людину нудить, застосовується фразеологізм *нудоту розводити* [326, с. 452], де компоненти вживаються в своєму номінативному значенні. Синекдоха «органи людини, які беруть участь у процесі нудоти → людина, яка відчуває нудоту» знайшла своє місце в лексичних варіантах

ФО *вивертати печінки* [339, с. 81], *вивернути нутроці* [339, с. 81], які описують неприємний стан людини, яку мутить, нудить. В англійській мові це такі одиниці: *turn one's stomach, to* [298, с. 970], *feel sick to stomach* [343, с. 350]; у французькій – *casser l'estomac* [340, с. 418], *lever le cœur* [344; 345, с. 240], *avoir des haut-le-cœur* [340, с. 551].

Англійські фразеологізми на позначення цього стану мають компаративну структуру. ФО *(as) sick as a dog* [297, с. 407], *(as) sick as a cat* [297, с. 685] описують людину, яка сильно хворіє, і її хвороба супроводжується нудотою або блювотою. Не випадково до складу зазначених сполук входять зоосемізми собака, кіт. Адже ці тварини люблять харчуватися всім, що знайдуть на вулиці. І не завжди те, що вони їдять, є придатним для споживання. Тому часто в собак та котів виникає серйозне нездужання, яке супроводжується нудотою та блювотою.

Нудота є передчуттям блювоти. Для позначення цього стану існує французька ФО *cracher un renard* [344], яка пояснюється тим, що білування лисиці викликало в людини рвоту [159, с. 245].

4.4.1.6 Запаморочення – це відчуття обертання голови або навколишніх предметів; стан падіння, нестійкості підлоги, що йде з-під ніг. Запаморочення – це неможливість людини ясно сприймати дійсність, розуміти, мислити [324, с. 244]; *giddy* – feeling that everything is spinning round and that you might fall [341, с. 198]; *le vertige* – peur, malaise ressentis au-dessus du vide, se traduisant par la sensation d'être attiré par celui-ci et par des pertes d'équilibre [346].

В українській мові цей стан асоціюється із соматизмом голова, адже саме вона відповідає за ясне, чітке сприймання навколишнього світу. ФО із семантикою «наближення стану запаморочення» репрезентовані такими одиницями: *запаморочити голову* [324, с. 244], *аж у голові морочиться* [339, с.510], *джмелі гудуть у голові* [333, с. 42], *помутилося в голові* [339, с. 672]. Окрім цього, вживається фразема *(аж [червоні] вогні в очах [мигтять (блискотять)])* [339, с. 140], яка характеризує стан близький до запаморочення. Стійка сполука *як (мов, наче) п'яний* [339, с. 724] ототожнює стан запаморочення із сп'янінням, оскільки в обох випадках людина відчуває себе приблизно однаково.

У свідомості носіїв англійської мови запаморочення співвідноситься також із головою (*be (feel) quick about the head, to* [298, с. 119], *smb's head goes round (spins)* [305, с. 101]), де остання вживається в своєму номінативному значенні. Фразема *go swim, to* [298, с. 430] вживається на позначення стану, коли все перед очима пливе і людина близька до втрати свідомості.

Схожі тенденції до утворення фразеологізмів має і французька мова. Основними компонентами зазначених сполук є органи людського тіла, які безпосередньо беруть участь у цьому процесі (*donner dans la tête (donner à la tête, porter à la tête)* [344], *monter au cerveau* [345, с. 197]), а саме: голова, мозок.

Результатом стану запаморочення є втрата свідомості. Фразеологізми із семантикою «знепритомніти», тобто «зомліти» [326, с. 370] зафіксовані нами в англійському (*be out like a light* [312, с. 455], *fall into oblivion (to)* [298, с. 318], *like a log* [312, с. 467], *lose one's sense (to)* [298, с. 629]) та французькому мовному просторі (*partir dans les choux (partir [tomber] dans les choux)* [344], *être dans les pommes (être [tomber, partir] dans les pommes [s'en aller aux pommes])* [344], *perdre le sentiment* [344]). Особливістю англійських ФО є асоціація стану непритомності із забуттям, тобто втратою відчуття навколишньої дійсності. Спільним для зазначених мов є ототожнення стану непритомності з втратою відчуттів.

Культурно-специфічною особливістю українських ФО зі значенням запаморочення внаслідок фізичного болю (*[аж] іскри з очей посипалися (полетіли); [аж] зірничі засвітили (засвітилися) [в очах] і [аж] каганці (свічки) в очах засвітилися* [316, с. 70] є метафоричне перенесення «дія, удар, спрямований на організм людини → людина, яка відчуває запаморочення» (відношення «причина-наслідок»).

Відчуття запаморочення від втоми характерне для англійської (*smth makes smb dizzy (giddy)* [305, с. 101] та французької мов (*être encore tout étourdie du bateau* [344; 345, с. 107]), де складниками ФО є однойменна лексема, яка виконує свою номінативну функцію.

4.4.1.7 Відчуття оніміння або поколювання в кінцівках виникає внаслідок розміщення людського тіла в незручному положенні або при замерзанні;

insensitive – not sensitive or thinking about, other people's feelings [341, с. 242]; le engourdissement – sensation générale, ou d'une partie du corps, de diminution de la sensibilité et de la mobilité [346].

Оніміння зникає, як тільки людина змінить положення свого тіла. У нашому дослідженні зафіксовані фразеологічні одиниці на позначення цього стану. Оніміння під час замерзання буде розглянуто нами далі (див. п. 4.4.3.2 Температурні відчуття), а оніміння внаслідок незручного положення тіла розглянемо в групі ФО на позначення стану оніміння, яке слідом за Ч. Шеррінгтоном (див. 1.1) виокремлюємо в окремий вид відчуттів людини.

Відчуття оніміння, або втрата на деякий час чутливості, гнучкості, здатності рухатися (про частини тіла); затерпнути [326, с. 697], в англійській мові репрезентоване ФО, складниками яких є лексеми *шпильки, голки*, які є засобами для миттєвого знімання судоми, викликаної онімінням частин тіла людини (*pins and needles* [298, с. 758]; *have pins and needles (in one's arm (leg) (to)* [298, с. 477]). Для французької мови характерна співвіднесеність втрати чутливості в кінцівках на певний час з мурахами, яких людина відчуває, коли відсидить собі ногу (*avoir (donner) des fourmis dans la jambe* [340]).

Для позбавлення стану оніміння суглобів в українській мові вживається фразеологічна одиниця *розминати кості* [339, с. 753–754] або *розім'яти кістки* [339, с. 753–754]. Стан, коли зводить якусь частину тіла і в ній з'являються мурахи, можна передати за допомогою ФО *мишка тіпає* [339, с. 490]. Окрім цього, нами зафіксовано варіанти фразеологізму *як (мов, ніби) параліч ударив* [339, с. 607] на позначення стану оціпеніння, при якому людина втрачає здатність рухатися.

Отже, фразеологізми на позначення органічних відчуттів характеризуються переосмисленими образами зоосемізмів, які лежать в їхній основі. Окрім спільних ознак, кожна мова має свої особливі образи-еталони, пов'язані з національно-культурною специфікою (так, на позначення відчуття голоду укр. горобець; англ. миша; фр. оселедці). За своєю природою фразеологізми є одиницями вторинної номінації, а часткове переосмислення значення соматизма як компонента ФО переважає в усіх аналізованих мовах. Такі сполуки реалізовані за допомогою

синекходи, тобто вживання назви частини тіла людини замість функції, яку вона виконує.

4.4.2 Фразеологізми на позначення екстероцептивних відчуттів

4.4.2.1 Вивчення фразеологізмів, що позначають екстероцептивні відчуття людини, показує, що пріоритетну позицію в досліджуваних мовах займають ФО на позначення зору. Зір є одним з п'яти органів чуття людини [324, с. 573]; vision – the ability to see [341, с. 533]; vue – action de voir [346, с. 6493–6494]. ФО на позначення зорових відчуттів людини передають процес «сприймання за допомогою зору» [327, с. 129]. Очі є основним органом зорового сприйняття навколишньої дійсності, тому не дивно, що головним компонентом, який лежить в основі досліджуваних ФО є соматизм око (очі). Завдяки метонімічному переносу (точніше – синекдосі), де частина вживається замість цілого, тобто «орган, що виконує функцію зорового сприймання → людина, яка має хороший зір» побутують такі ФО, як-от: укр. *гостре око* [339, с. 583]; фр. *avoir l'œil américain* [340, с. 755]; *avoir bon œil (de bons yeux)* [340, с. 755].

В англійській мові метафоричне перенесення «птаха, який має гострий зір → людина з хорошим зором» передається через образ птаха (яструба), наприклад: *have (got) eyes like a hawk* [312, с. 252]; у французькій – еталоном відмінного зору є орел (*yeux d'aigle* [344]) та рись (*avoir des yeux de lynx* [338, с. 32]). Зоосемізми не випадково є компонентами ФО на позначення гарного зору. Адже ці тварини, птахи відносяться до хижих, основною умовою виживання в дикій природі яких є гарний зір. Тому не випадково у свідомості людей відчуття гарного зору асоціюється з хижаками.

Спостереження українців за природою, тваринами, птахами, знайшло своє відображення у визначенні фразеологізму із семантикою «людина, яка погано бачить». Для цього вживається ФО «сліпа курка» [339, с. 406]. Не випадково до складу цієї ФО входить орнітонім курка. Це пов'язано з тим, що після заходу сонця курка починає погано бачити і стає безпорадною.

У всіх порівнюваних мовах зафіксовані фразеологізми на позначення дисфункції зору, як набутої, так і вродженої. Метафора «фізична вада зору → людина, яка має проблеми з органами зору» представлена такими ФО: укр. *дивитися зашморгом* [339, с. 236], *дивитися зизом (зизим оком)* [339, с. 236], де для підсилення значення застосовується архаїзм зизий; англ. *look two ways for (to find) Sunday, to* [298, с. 625]; фр. *yeux bridés* [344], *boiteux d'un chasse* [345, с. 209], *à courte vue* [344], *vue longue* [344].

На відміну від вад зору, повна його відсутність негативно впливає на діяльність організму. Втрата каналів зв'язку людини зі світом знайшла своє відображення в метонімічному перенесенні «сліпота → людина, яка нічого не розрізняє органом зору», як-от: *згубити очі* [339, с. 330], *носити ніч за собою* [339, с. 558]. Однак, ФО *продивитися всі очі* [316, с. 22] означає не повну втрату зору, а лише його послаблення через втому. У французькій мові за допомогою метонімії побудовані ФО *vivre dans la nuit* [344], *perdre la lumière du jour (perdre [être privé de] la lumière du jour)* [344].

Окрему групу фразеологізмів на позначення зорових відчуттів, точніше їхньої відсутності, становлять компаративні одиниці, в основі яких лежить образ-еталон, який і визначає семантику ФО. Завдяки метафорі відбувається перенесення «птах, тварина, яка має поганий зір → людина, яка погано бачить», наприклад: укр. *сліпий як кріт* [339, с. 322]. В англійців сліпота асоціюється з *кажаном, жуком, кротом, совою*, які повністю, або частково позбавлені зору. Нічні тварини (кажан, кріт, сова) не настільки сліпі, як їх звикли уявляти. Кажанам при нічному полюванні допомагає добре розвинена акустична система, за допомогою якої вони безперешкодно знаходять здобич і уникають перешкоди. У кротів, насправді, досить гострий, хоча й обмежений, зір, а побачене світло служить для нього знаком небезпеки. Що стосується сови, то вона має гарний зір як удень, так і вночі, але нічний спосіб життя – це її особливість. Тому сови вдень переважно сплять, а вночі полюють на здобич. У зв'язку з цим, у свідомості англійського народу ці птахи та тварини є символами темряви, сліпоти, і є актуалізаторами лексико-квантитативних варіантів фраземи (*as*) *blind as a bat (as a beetle, as a mole, as an owl, as a brickbat, as a cot)* [298, с. 144], або абстраговані

предмети, які на лексичному рівні ніяк не асоціюються у свідомості з відчуттям зору загалом, і його відсутністю, зокрема. З-поміж зазначених фразеологічних варіацій компонентом ФО є рослина «буряк», яка росте в землі, у повній темряві і не розрізняє зовнішнє світло (*as*) *blind as a beet* [312, с. 89]. У французькій мові компаративна група ФО із семантикою сліпоти репрезентована варіантами стійкої сполуки *être muore comme une taupe (une chauffette, une théière)* [344], де основним елементом, так само як і в українській та англійській мовах, є кріт. Окрім живої природи, до складу варіантів цієї ФО входять абстрактні предмети (нагрівач, чайник).

Метафорична модель «сприйняття органами зору ахроматичних відтінків → людина, яка розрізняє чорно-білу гамму кольорів» репрезентована в українській, англійській та французькій мовах такими сполуками: укр. *хоч око (очі) виколи* [339, с. 92], *світу (світа) [білого (божого)] не видно (видко)* [339, с. 87]; англ. *it is [as] black as pitch* [305, с.80], *darkness visible* [301, с. 74], *(as) dark as night* [298, с. 260]; фр. *n'y voir que du blanc et du noir* [345, с. 132], *les yeux de chats* [344], не випадково в останній ФО сприймання темряви пов'язане із зоосемізмом «кішка», яка, як відомо, дуже добре бачить у темряві.

В антонімічні відношення до зазначених стійких одиниць вступають ФО, які позначають хроматичне сприймання відтінків. Ураження органів зору дуже яскравими кольорами викликає в людини тимчасове мерехтіння в очах. Для передачі цього стану в українській мові використовуються ФО *вдарити в очі* [339, с. 71], *[аж] в очах рябіє* [339, с. 776]. Коли відбувається сильне подразнення органів зору яскравими відтінками, носії англійської мови використовують ФО *cup hand over one's eyes, to* [298, с. 250], де значення компонентів пов'язують з виставлянням будь-якого предмета (зокрема, чашки) перед очима, аби мати змогу сховати очі від яскравих фарб. У французькій мові на позначення стану засліплення використовується фразема *n'y voir que du feu* [340, с. 474].

Подразнення органів зору зовнішніми факторами призводить до нечіткого сприймання очима навколишньої дійсності. Метафоричне перенесення «негативний вплив на органи зору → людина, яка відчуває дискомфорт в зоровому сприйманні навколишньої дійсності» знаходить своє вираження в таких фразеологізмах:

укр. [аж] в очах міниться [339, с.491], різати око [очі] [339, с. 737], свічки (сто свічок) в очах засвічуються (стають) / засвітилися (засвітилося, стали) [339, с. 788], туман застилає / застелив очі [339, с. 903], [аж] в очах мерехтить (мигтить, миготить) [339, с. 483], в очах замигтіли (замиготіли) метелики [339, с. 484]; англ. *pore one's eyes out* [312, с. 255], *see spots, to* [298, с. 843], *see stars, to* [298, с. 843]; фр. *mouches volantes* [340, с. 721], *tirer les yeux* [344], *voir des chandelles* [345, с. 202].

4.4.2.2 Не менш важливим органом чуття є слух. Він дає можливість сприймати звуки за допомогою спеціального органа – вуха [330, с. 381]; hearing – the ability to hear [341, с. 216]; ouïe – sens par lequel on perçoit les sons [346]. ФО на позначення слухових відчуттів передають процес «сприймання за допомогою органів слуху яких-небудь звуків» [326, с. 278] і мають різні засоби вираження. Оскільки основним органом зазначеного виду відчуттів є вухо, то не дивно, що ця лексема буде основною в побудові цих сполук. Для позначення гарного слуху в українській мові вживається фразема *тонке вухо* [328, с. 311], в англійській – *quick ear (ears)* [298, с. 804].

У свідомості українського народу глухота асоціюється з тетерею. Цей птах сприймається ними як глухий, позбавлений слуху. Люди давно помітили властивість тетерева втрачати на час токування слух. І саме в цей момент, будучи тимчасово глухим, птах стає незахищеним від мисливців. Помітивши цю особливість птаха, люди почали з ним асоціювати людину, позбавлену слуху, яка може легко потрапити в неприємність. На основі цього утворена метафора «тварина, птах, що має поганий слух → людина, яка погано чує», як-от: *глуха тетеря* [339, с. 881]. В англійській та французькій мові відбувається перенос «абстрактний предмет, який створює пустий звук → людина, яка погано чує»: англ. *(as) deaf as an adder (as a post)* [312, с. 203]; фр. *sourd comme un pot (un tambour, une bécasse, une borne, une bûche, une calebasse, une cruche, une enclume, une mule, une pioche)* [344], де відсутність слуху співвідноситься зі звуком пустого горщика.

Основна функція вуха – це сприймання інформації, звуків зовнішнього світу. Окрім того, що людина має / не має слуху, для неї характерне сприймання приємних / неприємних слухових відчуттів. Метонімічне перенесення «вплив

зовнішніх факторів на орган слуху → людина, яка сприймає приємні/неприємні звуки» мають у своєму складі компоненти-дієслова, які, навіть не входячи до складу ФО, мають відтінок ніжності, приємності (укр. *пестити вухо* [339, с. 625]; англ. *tickle the ear (ears) (to)* [298, с. 949]; фр. *flatter l'oreille* [344]). Різко протилежне значення мають фразеологізми, які позначають неприємні слухові відчуття. До складу українських фразем входять дієслова (*в'януть, рвати, роздирати, ляцить*), що на лексичному рівні викликають негативні, неприємні асоціації, а в складі ФО – неприємні відчуття для органів слуху (*вуха в'януть* [316, с. 32], *рвати слух (вуха)* [339, с. 733], *роздирати вуха* [339, с. 748], *аж у вухах ляцить* [328, с. 314]). В англійській мові це такі сполуки: *make the ears tingle (to)* [298, с. 657], *grate upon smb.'s ear* [312, с. 233]. У французькій мові, подібно до української, компонентами зазначеного ряду є дієслова *écorcher, blesser, choquer, déchirer, rompre*, що несуть різко негативну семантику (завдання дій, шкідливих для вух, слуху), як-от: *écorcher (blesser, choquer, déchirer) l'oreille (les oreilles) de qn* [340, с. 771], *déchirer l'oreille de qn* [344], *rompre les oreilles* [347, с. 147].

Різновидом неприємних слухових відчуттів є дзвін у вухах. Метафора «звук, дзвін, що подразнює орган слуху → людина, яка має сторонні звуки у вухах» зафіксована нами в двох мовах: англ. *make one's head sing, to* [298, с. 653], *ears are ringing, once* [298, с. 296]; фр. *avoir des cloches aux oreilles* [345, с. 234], *entrer dans les oreilles* [340, с. 771], де компоненти вживаються у своєму номінативному значенні.

Одним з різновидів слухових відчуттів людини є музичний слух. Для його позначення в англійському мовному просторі вживається ФО *have an ear for music, to [to have a musical ear]* [298, с. 297]; у французькому – *avoir de l'oreille* [340, с. 770]. Такі відчуття передбачають можливість естетичного насолодження музикою, що закладена в тому емоційному тоні, який пов'язаний зі звуком. Однак, не всім людям притаманний музичний слух. Нами виокремлено фразеологізми, які вступають в антонімічні відношення із зазначеними вище ФО. В українській мові це такі фразеологічні варіанти – *віл на вуха настоптав* [333, с. 14], *ведмідь (слон, рідко бик) на вухо наступив* [339, с. 72]. Відсутність музичного слуху в українського народу асоціюється з чимось важким, що діє на органи слуху. Помітно, що

головною лексемою наведених одиниць є не просто зоосемізми, а дуже великі та важкі представники фауни (*віл, ведмідь, слон, бик*). В англійській мові вживається ФО *at in ear* [342, с. 25], тобто відсутність музичного слуху пов'язують з абстрактним предметом, який діє на вухо.

Одним із видів слухових відчуттів є шуми, які можуть викликати певний емоційний стан. У більшості випадків шум супроводжується негативним настроєм. Це знайшло відображення в метонімічному переносі «шум, який впливає на орган слуху → людина, яка зазнає приємного/неприємного впливу на вуха». В англійській мові виокремлені фразеологізми, поєднані спільною семантикою «мертва тиша», що означає повну відсутність шуму (*silence blanc* [344], *you can hear a pin drop* [342, с. 172]. У французькій мові – це ФО з інтегральною семою «шум», які означають небажані звукові сигнали для органів слуху, як-от: *baisser le diapason* [345, с. 349], *briser le tympan à qn (briser [crever, rompre] le(s) tympan(s) à qn)* [344], *casser la tête à qn (casser [fendre, rompre] la tête [la cervelle] à qn)* [344], *sonner creux* [338, с. 303].

4.4.2.3 Смак у фізіології – відчуття, що виникає в ротовій порожнині під дією різних речовин, переважно на рецептори смаку; *taste* – the feeling caused in the tongue by something placed on it; the ability to taste things [341, с. 489]; *goût* – un des cinq sens, renseignant sur les saveurs et la composition des aliments [346]. Для опису цього різновиду відчуттів у мові кожного народу існують одиниці з переосмисленим значенням.

На позначення смакових відчуттів у зіставлюваних мовах використовуються соматизми, як-от: *язик, рот, губи*. Це знайшло своє вираження в синекдосі «частина тіла людини, яка відповідає за смакові властивості → людина, яка відчуває насолоду від смачної їжі», наприклад: укр. *так і проситься в рот (на губу)* [339, с. 712], *язик (язика) проковтнеш* [339, с. 707]; англ. *melt in one's (the) mouth* [312, с. 518]; фр. *flatter le palais* [340, с. 782]. Так, фразеологізм *пальці (пальчики) оближеш* [316, с. 118] походить ще з тих часів, коли люди не мали можливості скористатися столовими приборами під час приймання їжі й використовували для цього свої руки, де з пальців капав жир від м'яса і не залишалося нічого іншого, як облизувати їх. Це було справжньою насолодою і тому зазначена ФО означає не лише смак, а й справжню насолоду від вживання їжі.

На противагу зазначеним вище ФО вживання несмачної їжі призводить до утворення такої моделі, побудованої на основі синекдохи, «частина тіла людини (тварини), яка відповідає за смакові властивості → людина, яка відчуває огиду від несмачної їжі». В українській мові це такі ФО: *хоч на собаку (на хвіст собаці) лий (вилий)* [339, с. 423], що за стилістичною приналежністю відноситься до вульгаризмів. Окрім цього, ФО *колом стати в горлі* [316, с. 75], *в рот не візьмеш* [339, с. 128] описують стан людини під час вживання несмачної їжі. У першому випадку, вона застряє в горлі, у другому – її взагалі неможливо скуштувати. У свідомості французів огидні, неприємні смакові відчуття співвідносяться з лисицею (*goût de queue de renard* [340, с.903]). Із схожою семантикою є ФО *ne sentir que l'eau* [340, с. 380].

Відповідно до чотирьох основних якостей смакових подразників (1) кисле; 2) солодке; 3 гірке; 4 солоне), виокремлених у психології, нами зафіксовані ФО із відповідною семантикою.

В англійській та французькій мовах на позначення кислого смаку фразеологізми утворюються на основі метафори «предмет, який подразнює орган смаку → людина, яка відчуває кислий смак»: англ. ((*as*) *sour as vinegar* [(*as*) *tart as verjuice*] [298, с. 877]); фр. *acide comme verjus* [344], *aigre comme du verjus* [344], компонентами таких сполук є лексеми *оцет, кислота*, що й визначають значення цих ФО.

Різновидом стійких сполук на позначення кислого смаку є одиниці із семантикою «оскома», тобто в'язкості в роті, а також неприємних больових відчуттів на зубах від споживання чого-небудь кислого, терпкого. В англійській мові на позначення цього стану вживається ФО на основі метонімічного перенесення (конкретніше – синекдохи), вплив частини (тобто зубів) тіла на весь організм людини *to set somebody's teeth on edge* [301, с. 256], у французькій – *agacer les dents* [344]. Основним компонентом зазначених стійких сполук є соматизм «зуби», оскільки дія кислого подразника на цей орган викликає такі неприємні відчуття.

Фразеологізми на позначення солодкого смаку утворені шляхом метафоричного перенесення «предмет, який подразнює орган смаку → людина, яка відчуває солодкий смак». Для визначення семантики ФО в англійській та французькій мовах використовуються лексеми, що означають солодкі на смак інгредієнти, наприклад:

англ. (*as*) *sweet as a nut (as honey, as molasses, as sugar)* [298, с. 906]; фр. *doux comme le miel* [344], *à l'eau de rose* [340, с. 377].

У свідомості англійців гіркий смак асоціюється з рослинами (алое, полин), жовцю (секретом клітин печінки), лексичне значення яких визначається як щось «гірке». Тому не випадково компонентами ФО на позначення гіркого смаку ((*as*) *bitter as aloes (gall, wormwood)* [312, с. 86]) є ці лексеми. Окрім цього, зафіксована ФО, де гіркота співвідноситься зі смертю, як-от: (*as*) *bitter as death* [298, с. 138]. Умотивованість цього компонента зумовлена почуттями, які людина відчуває в момент втрати близької людини. У французів для передачі гіркого смаку функціонують ФО *avoir du mordant l'esprit* [340, с. 713], *emporter la bouche* [344], *emporter la gueule*, які вживаються на позначення відчуття, яке виникає від споживання дуже гострої, іноді з прянощами їжі.

З опрацьованого матеріалу не виявлено фразеологічних одиниць із семантикою «солоний смак».

4.4.2.4 Не менш важливим органом чуття є нюх, тобто здатність людини й тварини сприймати та розрізняти різні запахи [327, с. 364]. Запах є властивістю предметів, речовин діяти на органи нюху [324, с. 247]; *scent – a pleasant smell; a liquid parfum* [341, с. 416]; *parfum – odeur agréable et pénétrante d'origine naturelle ou artificielle* [346].

Стійкі сполуки зі значенням «нюхати / пахнути», тобто «вдихати через ніс який-небудь запах; видавати, виділяти будь-який запах» [327, с. 360] репрезентована численними сполуками з різними способами творення. Оскільки орган, який відповідає за нюх – ніс, він і буде основним компонентом аналізованих сполук.

Фразеологізми цієї СГ утворені на метонімічному перетворенні, точніше на синекдосі «орган, що виконує функцію нюхового сприймання → людина, яка має хороший/ поганий нюх», як-от: англ. *have a (good) nose for smth* [297, с. 205], *have a bad nose (for), to* [298, с. 454]; фр. (*avoir du nez* [347, с. 164], *avoir le nez creux* [347, с. 77], *avoir le nez dur* [340, с. 736]. На позначення тимчасової або повної відсутності нюху в англійській мові вживається ФО *a cold in the head* [312, с. 160], тобто коли людина нездужає і в неї закладений ніс, вона взагалі не розрізняє запахи та смаки.

Ізоморфним для трьох мов є те, що на позначення нюхових / запахових відчуттів вживаються фразеологічні одиниці, які мають негативне емоційне забарвлення. В українській мові визначальними елементами таких одиниць є дієслова (*бити, вдаряти, заколоту*), які несуть негативну оцінку (*вдаряти (бити) / вдарити в ніс* [333, с. 121; 339, с. 71], *у ніс заколоту* [339, с. 308]; в англійській – *smell (stink) to (hit) heaven* [312, с. 378], у французькій – *avoir une haleine à faire pâlir un cure-dent* [344], *tuer les mouches au vol* [344], *sentir le lapin* [340, с. 605]. Окрім цього, лише у французькій мові зафіксовані ФО, які мають позитивне емоційне забарвлення, як-от: *fleurer comme baume* [340, с. 485], *sentir comme baume* [344]. Як ми бачимо, актуалізатором названого вище значення є складник «бальзам», тобто напіврідка запашна, з домішкою ефірних масел смола деяких рослин [322, с. 98].

4.4.2.5 Дотик – це відчуття, що виникає при стиканні шкіри з навколишнім середовищем [323, с. 393]; touch – the action of touching [341, с. 505]. Орган дотику сприймає тактильні подразнення, що виникають у результаті дотику або тиску предметів на шкіру. Фразеологізмів на позначення такого різновиду відчуттів найменше серед усього загалу досліджуваних одиниць. Вони зустрічається лише в англійському мовному просторі. У свідомості носіїв англійської мови м'якість, легкість асоціюється з такими видами тканин, як *шовк, оксамит*, а також з лексемою *пух*, що означає м'яке пташине пір'я, що знаходиться під жорсткішим зовнішнім пір'яним покривом. Зазначені ФО утворені на основі метафоричного перенесення і репрезентовані лексичними варіантами зі значенням «м'який», тобто «який угинається, подається при дотику, натискуванні» (*(as) soft as down* [312, с. 700], *(as) soft as silk* [312, с. 700], *(as) soft as velvet* [312, с. 700]).

Отже, в основі фразеологізмів на позначення зовнішніх відчуттів людини лежать різного роду асоціації та паралелі, що знаходить своє відображення у метафоричних, метонімічних, а також побудованих на синекдосі, моделях ФО. Найчастіше аналізовані фразеологізми утворені шляхом переосмислення компаративних сполук, де в основі – еталони (тварини, птахи, комахи, рослини), що безпосередньо визначають внутрішню форму фразеологізму. У свідомості носіїв української, англійської та французької мов ці образи усвідомлюються як такі, що визначають гострий/поганий зір, слух; приємний/неприємний смак; відмінний/поганий нюх.

4.4.3 Фразеологізми на позначення змішаних відчуттів

Фразеологізми на позначення змішаних відчуттів людини вживаються для передачі стану, коли організм піддається впливу як зовнішніх, так і внутрішніх подразників, під час якого виникають такі відчуття: вібраційні, больові та температурні (холоду та тепла).

4.4.3.1 Вібраційні відчуття нерозривно пов'язані зі слуховими. Вони відображають коливання пружного середовища. Ученими не знайдено спеціальних рецепторів в організмі людини, які б відповідали за вібрацію, тому цей процес можуть забезпечувати всі органи та тканини людського організму. Вібрація – це механічне коливання якого-небудь тіла, що відбувається з великою частотністю та невеликою амплітудою дрижання [322, с. 549]; *vibrate – shake very quickly to and fro; make a throbbing sound* [341, с. 531]; *la vibration – mouvement, état d'un corps qui vibre; effet sonore qui en résulte* [346].

Фразеологізми, семантика яких пов'язана з тремтінням, дрижанням частин людського тіла, утворені на основі метафоричного переносу «частина дерева, речовина, яка тремтить від впливу вітру → людина, яка дрижить, тремтить». Такі ФО репрезентовані компаративними стійкими сполуками, які функційно спрямовані на пізнання об'єктивного світу за допомогою зіставлення предметів/явищ/процесів та є внутрішньо-організованою системою поняттєвих, емоційних, фоносемантичних структур, взаємодія яких сприяє творенню фразеологічної картини світу [135, с. 91]. В українській мові *дрижати як осиковий лист* [333, с. 89], в англійській – *tremble like a leaf* [342, с. 163], *quiver like a jelly* [297, с. 373], у французькій – *trembler comme la feuille* [340, с. 1064]. Зазначимо, що проаналізовані ФО із семантикою «тремтіти» мають різні передумови виникнення стану: переляк, страх, переживання, зміна температури навколишнього середовища.

Схожу семантику, але іншу структуру мають ФО зі значенням «тремтіти від холоду». Метафора «частина тіла, яка зазнає тремтіння від холоду → людина, яка тремтить від низької температури навколишнього середовища» виражається в таких одиницях: укр. *аж кувати вухналі зубами* [333, с. 26], *вбивати (бити) дрижаки*

(дроб) [339, с. 78], [аж] мороз іде (подирає, пробирає) / подер (подрав, пробрав) по шкірі (по спині, за плечі, поза спиною, поза шкурою) [339, с. 507], дзвонити зубами [339, с. 234], зуб на зуб не попадає [339, с. 347]; фр. *frissonner de froid* [338, с. 166], *avoir la tremblote* [340, с.1064], *le petite mort* [340, с. 713]. Спільною ознакою зіставлюваних фразеологізмів є компонент, який передає процес вібрації. В англійській мові не виявлено ФО на позначення тремтіння від холоду.

4.4.3.2 Температурні відчуття сигналізують про зміни температурного середовища, про небезпеку охолодження організму чи його перегрівання, допомагають регулювати тепловий обмін між організмом і середовищем. Вони поділяються на відчуття холоду і тепла.

Різновидом ФО на позначення температурних відчуттів є одиниці зі значенням холоду. Холод – це низька температура навколишнього середовища (повітря, води тощо) [331, с. 113], або *cold* – having a temperature notably below an accustomed norm; lacking in warmth... [350, с. 442], або *le froid* – dont la température est basse, en particulier par rapport à celle du corps humain [346].

На позначення відчуття холоду нами виявлено значний масив фразеологічних одиниць у всіх досліджуваних мовах. Оскільки фразеологізми із семантикою «мерзнути» означають дискомфорт, приховану/явну небезпеку для життя людини, то актуальним є метафоричне переосмислення ФО з негативним відчуттям низької температури «частина тіла, предмет, який впливає на організм людини і викликає в неї дискомфорт від низької температури навколишнього середовища → людина, яка відчуває холод». В українській мові це такі одиниці: *мороз бере з-за плечей* [316, с. 88], *мурашки поповзли по спині* [333, с. 115], *змерзти на качан* [339, с. 338]. Як ми бачимо, актуалізатором названих вище значень є такі складники: «мороз» – «холод, коли температура повітря спадає нижче нуля» [325, с. 804] та дієслово «змерзнути», тобто «відчувати холод, страждати від холоду; мерзнути» [324, с. 615]. З наведеного зрозуміло, що складники фразеологічної одиниці вживаються у своєму номінативному значенні, де на лексичному рівні означають холод. Таку ж тенденцію до утворення мають і англійські ФО. Компонентами стійких сполук на позначення пониженої температури навколишнього середовища виступають лексеми *озноб*,

охолодження, лід, холод (*send chills down/up sb's spine* [343, с. 66], *be chilled to the marrow (bones)* [298, с. 213; 312, с. 491], *be on ice* [343, с. 203], *be dead with cold* [312, с. 160]). Не є винятком і французькі ФО, обов'язковими компонентами яких є лексеми із семантикою холоду (лід, холод): *tourner au glaçon* [344], *avoir très froid* [338, с. 167], *le froid gratte le dos* [347, с. 134], *claquer de froid* [344], *être vert de froid* [344].

Вагому частку у складі фразеологізмів на позначення відчуття холоду становлять переосмислені образи зоосемізмів. Метафоричне перенесення «тварина, риба, яка зазнає впливу зниженої температури повітря → людина, яка відчуває холод». У свідомості українського народу відчуття холоду асоціюється з такими тваринами, як собака (*змерз, як собака* [336, с. 68], *хоч псів гони* [339, с. 188], *собачий холод* [316, с. 161], *измерз, як пес* [337, с. 66-68]); вовк (*хоч вовків ганяй* [333, с. 19-20; 339, с. 188]); тур (*Так замерзло, що хоч тури гони* [336, с. 68]); в англійській – з мавпою (*brass monkey weather* [342, с. 44]); борсуком (*as blue as a badger* [298, с. 148]); а також іхтіонімом риба (*as cold as a fish* [298, с. 222]); у французькій – з вовком (*froid de loup* [344], *il fait un froid de loup* [338, с. 166], *faire froid de loup* [344]); собакою (*faire froid de chien* [344; 347, с. 72]); качкою (*il fait un froid de canard* [338, с. 166]); куркою (*avoir la chair de poule* [338, с. 166; 345, с. 199]). Окрім цього, компонентом ФО є іхтіонім риба (*froid comme un poisson* [344]). У трьох мовах спостерігається тенденція до асоціації відчуття холоду з однаковими представниками тваринного світу: в українській та французькій мовах – це *собака, вовк, курка*; в англійській та французькій – *риба*.

Також в основі переосмислення можуть бути абстраговані предмети (*ключ, глина, мрамур*): англ. *cold as a key* [349, с. 132], *cold (pole) as clay* [349, с. 132], (*as cold as marble* [312, с. 487]); фр. *froid comme du marbre* [340, с. 505; 344].

Соматизми є невід'ємним компонентом при утворенні ФО на позначення відчуттів людини, не є винятком і відчуття холоду. На основі метонімічного перенесення, тобто синекхоні, «орган, який зазнає впливу низької температури → людина, яка відчуває холод» утворені ізоморфні ФО з компонентом *зуби* (укр. *цокотіти (цокотати, цокати, ляскати) зубами* [339, с. 941–942], *аж кувати вухналі зубами* [332, с. 26], *вибивати зубами чечітку (третяка)* [339, с. 79], *дзвонити зубами* [339, с. 234], *зуб з*

зубом не зведе [316, с. 67; 339, с. 325], ляскати зубами [333, с. 66; 339, с. 941–942]; англ. *smb's teeth chatter [from cold (frigth)]* [305, с. 167]; фр. *claquer des dents* [345, с. 332], *se taper sur la lanterne* [340, с. 604]); кістки (укр. *пронизувати до [самих] кісток* [339, с. 703], *мороз пробирається до [самих] кісток* [340, с. 508]; англ. *be chilled to the bone (to the marrow of one's bones)* [312, с. 147], *chilled to the bone* [342, с. 49]. Окрім цього, в англійській мові зафіксовані ФО з такими соматизмами, як мозок (*be frozen to the marrow* [312, с. 491]), ноги (*cold feet* [349, с. 58], *get cold feet* [343, с. 76]); у французькій – шкіра (*avoir la chair de poule* [345, с.199]), сідниці (*se geler le cul* [344], *se geler les couilles* [344]), які характеризуються аломорфністю.

Специфічним для української мови є функціонування метафори на позначення стану поколювання в кінцівках від холоду: *зашпори заходять / зайшли* [333, с. 61; 339, с. 322], *Оце зашпари зайшли* [336, с. 68]), де «шпари», тобто «гострий біль від морозу, холоду» [324, с. 417].

В опозиційні відношення до проаналізованих вище ФО вступають стійкі сполуки із значенням «Відчуття тепла». Тепло – це нагрів чого-небудь, підвищена температура чогось [302, с. 968]. Спека – гаряче, дуже нагріте сонцем повітря; або гаряча літня пора; жара [302, с. 1001]. В англійському тлумачному словнику знаходимо таке визначення: *hot – having heat in a degree exceeding normal body heat; having a relatively high temperature; giving or capable of giving a sensation of heat* [350, с. 1094], у французькому – *la chaleur – qualité de ce qui est chaud; température élevée; sensation que donne un corps* [346]. Зазначена група фразеологізмів характеризується наявністю у своєму складі інтегральних сем «спека», «жар».

Коли в навколишньому середовищі гаряче, дуже нагріте сонячними променями повітря, у людини починає виникати дискомфорт. Для передачі стану людського тіла в таких умовах в українській мові функціонують фразеологізми (*залитися (заллятися) потом* [316, с. 53]), *як (мов, ніби) скупали в окропі* [339, с. 822], *гаряче, як у лазні (як у кузні)* [337, с. 609]. Актуалізаторами в наведених ФО є *піт, окріп, лазня, кузня*, номінативне значення яких співвідносяться з високою температурою. В англійській мові основними лексемами виступають *піч, вогонь, полум'я, вугілля, пекло*, що мають семантику речовин або місця, де дуже висока температура повітря

(as) hot as a furnace (as fire, as flame) [298, с. 506], (as) hot as coals [349, с. 388], hot as blazes (hell) [349, с. 311]. У французькій мові зі значенням спеки вживається ФО (*cuire dans son jus (baigner dans son jus)*) [344].

Із семантикою «жар», або підвищена температура тіла при захворюванні [323, с. 508], в українській мові побутують фразеологізми, утворені шляхом метафоричного перенесення «вплив джерела високої температури на організм людини → людина, яка відчуває жар». Актуалізаторами є «вогонь», «полум'я», «жар», пряме значення яких повнісю відповідає семантиці ФО (*вогнем (полум'ям) горіти*) [339, с. 189–190], *обсипає (осипає) / обсипало (осипало) жаром [гарячим] приском*) [339, с. 574], *як (мов, ніби, наче) приском (жаром) обсипати (осипати) / обсипати (осипати)*) [339, с. 575], *палити вогнем* [339, с. 604]). Схожу модель утворення мають як англійські фразеологізми, основними компонентами яких є *саяво, ніт, вогонь, піч (be of a glow* [298, с. 67], *bring out the sweat on one's body, to* [298, с. 166], *burn like fire* [312, с. 277], *a hot as a furnace* [297, с. 229]), так і французькі (*brûler comme un charbon* [345, с. 175], *son corps est un brasier* [344]). У свідомості людей незалежно від їхньої національної приналежності відчуття підвищення температури навколишнього середовища або тіла людини пов'язане з лексемами, номінативне значення яких нерозривно пов'язане з цим явищем (*вогонь, полум'я, піч, вугілля, пекло* та ін.).

4.4.3.3 У всіх представників тваринного світу, ураховуючи людину, нервова система при всій своїй видовій специфіці має загальну властивість сигналізувати про загрозу пошкодження і реагувати рівнем захисту для збереження життя. Нейрофізіологічне поняття, яке означає сприймання, проведення і центральну обробку сигналів про загрозливі процеси, називається ноцицепцією, а система, яка реалізує передачу таких сигналів – ноцицептивною. Важливим компонентом цих сигналів є біль [163, с.9]. На відміну від інших різновидів відчуттів людини, за допомогою яких людина отримує інформацію про навколишній світ, біль надає мало відомостей про нього. Його функція – повідомляти про внутрішні та зовнішні небезпеки, які загрожують людському організму.

Біль – це неприємне сенсорне та емоційне переживання, пов’язане з істинним або потенційним пошкодженням тканин... [278, с. 248–252]; pain – an unpleasant feeling caused by injury or disease [341, с. 330]; la douleur – sensation pénible, désagréable, ressentie dans une partie du corps [346].

Фразеологізми на позначення больових відчуттів мають свою специфіку. Біль може супроводжуватися в усьому тілі, або лише в окремих органах. Для опису головного болю найчастіше використовуються ФО з однойменним компонентом-соматизм, як-от: укр. *як (мов, ніби) сови ночували в голові* [339, с. 841]; фр. *Mal de tête* [347, с. 33].

Аналізовані ФО утворюються на основі метонімії «орган, який викликає неприємні (больові) відчуття в людини → людина, яка відчуває головний (зубний) біль» (укр. *голова розвалюється (розривається, розлітається, тріщить* [333, с. 33; 339, с. 183]; англ. *splitting headache* [298, с. 882]; фр. *avoir la tête (fendue) en quatre* [340, с. 900] або *mal de dents* [340, с. 644; 344], *rage de dents* [339, с. 908; 344], *craquer des dents* [345, с. 332]).

На основі метафори «дія на організм людини, яка викликає біль → людина, яка відчуває біль у різних частинах організму» утворені сполуки із семантикою болю між ребрами (укр. *ссати (смоктати) під ложечкою* [316, с. 164]), у боку (англ. *give (one) a stitch, to* [298, с. 395]), в очах (фр. *Tomber sur le coin de l'œil* [344]).

На позначення болю в усьому тілі в українській мові вживаються фразеологізми *як (ніби, наче) поламаний* [339, с. 668], *брало на корчі* [321, с. 40], *вивело очі на лоб (на лоба)* [339, с. 81], *дух запирає* [316, с. 47], *нило тіло* [321, с. 250], що сигналізують про погіршення загального стану організму, відчуття слабості і млявості. У французькій – для опису цього відчуття використовується ФО *avoir mal* [340, с. 644], де компоненти виконують номінативну функцію.

Наслідком реакції на біль є спазм, тобто стійке мимовільне скорочення м’язів або окремих їх волокон (стравоходу, кишечника, шлунка, горла) [329, с. 483]. Для його позначення у свідомості людей сформувалися асоціативні уявлення з частинами тіла, які безпосередньо беруть участь у цьому процесі. В українській та французькій мовах використовується метафора «дія на організм людини, яка

викликає спазм → людина, яка відчуває спазм» *клубок підступив до горла* [316, с. 75], *клубком підступати (підступити, підкочуватися, підкотитися) до горла* [325, с. 190]); *avoir une barre* [344], *tordre les boyaux* [344]. Аломорфним є вживання французьких фразеологізмів, які характеризують біль людини під час хвороби (*pisser des lames de rasoir* [344], *pisser entre parentheses* [344]).

Отже, фразеологізми на позначення змішаних відчуттів характеризуються не пізнанням навколишньої дійсності, а впливом на організм людини факторів, які можуть завдати як користі, так і шкоди. Образну основу аналізованих ФО часто формують порівняння з тваринами на основі метафоричного та метонімічного переносу; не менш важливу роль у формування фразеологізмів становить синекдоха.

4.4.4 Фразеологізми на позначення пропріоцептивних відчуттів

Фразеологізми на позначення пропріоцептивних відчуттів людини репрезентовані стійкими сполуками на позначення статичних відчуттів, які характеризують положення тіла людини в просторі, тобто регулюють рівновагу людського тіла. Окрім цього, до складу зазначених ФО входять одиниці, які відображають та описують рухи та стани окремих частин людського тіла. З проаналізованого фразео- та лексикографічного матеріалу помітно, що ФО на позначення пропріоцептивних відчуттів є малочисельними в нашому дослідженні.

Статичні, або гравітаційні відчуття, відображають статику тіла, його рівновагу, положення тіла в просторі, їхні рецептори розташовані у вестибулярному апараті внутрішнього вуха. *Equilibrium – a balance between different forces, influences; a balanced state of mind* [341, с. 158]; *équilibre – attitude ou position stable (généralement verticale pour le corps humain) d'un corps ou d'un objet dont le poids est partagé également des deux côtés d'un point d'appui, de sorte que ce corps ou cet objet ne bascule ni d'un côté ni de l'autre* [346]. Спостереження над семантикою ФО дозволило виокремити одиниці зі спільним чи близьким значенням. На позначення стану рівноваги, тобто стану нерухомості, спокою, в якому перебуває тіло під дією рівних, протилежно направлених сил [328, с. 550] в українській мові функціонують ФО

сидіти каменем [339, с. 801], *стояти як неживий* [333, с. 108]. Основне навантаження в цих одиницях мають дієслова (*стояти, сидіти*), тобто перебувати в нерухомому стані. Такі одиниці утворені на основі метафори «фізичний стан, при якому людина знаходиться в нерухомому стані → людина, яка перебуває в стані рівноваги». В англійській мові вживаються фразеологізми *lie possum, to* [298, с. 607], *keep one's balance* [312, с. 61], аналогом останньої ФО є французька стійка сполука *mettre d'aplomb* [345, с. 59], де вмотивованість фразеологізму пов'язана з іменником *баланс / d'aplomb*, тобто рівновага, урівноваженість.

Опозиційну семантику мають фразеологізми на позначення втрати рівноваги. В українській мові фраземотворчістю відзначаються соматизми, які безпосередньо беруть участь як у збереженні рівноваги, так і її втраті, як-от: *голова (голова [іде (ходить)]) / [пішла (заходила) обертом (кругом, ходором]* [339, с. 181–182], *голова крутиться (морочиться, паморочиться, макітриться) / закрутилася (запаморочилась, замакітрилася* [339, с. 182], *помутилося (помутніло) в голові (в очах)* [339, с. 672]), *рідше ноги (земля тікає з-під ніг* [339, с. 333]. Зазначимо, що до складу цього ряду входять ФО із семантикою «діями і вчинками виводити когось із рівноваги» (*утратити рівновагу* [316, с. 189], *дратувати нерви* [339, с. 268]). В англійській мові зі значенням «втрата стійкої позиції» застосовуються фразеологізми, компонентами яких є лексема *баланс* (*be off one's balance* [312, с. 61], *lose one's balance, to* [297, с. 628]). У свідомості англійців хитке положення тіла людини асоціюється з маятником, тобто «стрижнем, який верхнім кінцем прикріплений до нерухомої точки й рівномірно коливається» [325, с. 659]. Звідси і фразеологізм *play pendulum, to* [298, с. 765] на позначення втрати рівноваги. У французькій мові на позначення хиткого стану тіла вживаються фразеологізми, пов'язані з лексемою *тарілка* (*perdre assiette* [345, с. 70], *sortir de son assiette* [344]). Сюди відноситься ФО із семантикою «відсутність міцного ґрунту під ногами» (*château branlant* [344]).

Кінестетичні відчуття передають процес положення окремих частин власного тіла у просторі. Їхні рухові рецептори розташовані в пальцях рук, язика, губах, оскільки цими органами необхідно здійснювати точні й тонкі робочі й мовні рухи.

Нами зафіксовані ФО із семантикою «положення рук людського тіла при ходьбі», що репрезентовані поодинокими сполуками англійської (*saw for the air* [312, с. 36]) та французької мов (*aller les bras ballants* [345, с. 167]). В українській мові на позначення кінестетичних відчуттів вживається фразеологічна одиниця *ходити ходою* [339, с.930], тобто посилено рухатися, смикатися; то підніматися, то опускатися (про м'язи, частини тіла).

Отже, ФО на позначення пропріоцептивних відчуттів людини характеризуються метафоричним утворенням «фізичний стан, при якому людина знаходиться в нерухомому стані → людина, яка перебуває в стані рівноваги», де основне функційне навантаження лежить на дієсловах. Культурно-специфічним для англійської та французької мови є вживання сполук на позначення положення рук тіла людини під час ходьби, що відсутнє в аналізованому українському мовному просторі (див. додаток Г).

4.5 Варіювання в межах фразеологізмів на позначення відчуттів людини

Емпіричний матеріал дозволяє стверджувати, що серед фразеологізмів на позначення відчуттів людини, залежно від того, яких рівнів мови торкається варіювання, виділяються такі типи: лексичні, граматичні (морфологічні, синтаксичні), квантитативні, словотвірні та комбіновані.

Варіантність українських фразеологізмів на позначення відчуттів людини становить 13,8 % від усього загалу зазначених одиниць. Найбільшу кількість таких сполук утворено за допомогою складного типу варіювання, тобто змішаного, в утворенні якого можуть брати участь кілька факторів, як-от, лексичний і граматичний. Їхня частка в українській мові найбільша – 58,6 % від аналізованої кількості ФО-варіантів. Розглянемо детальніше, які види змішаного варіювання виявлені в нашому дослідженні.

Так, лексико-граматичне варіювання характеризуються лексичними змінами як іменних, так і дієслівних компонентів: *хоч вовків (собак, псів) гони (ганяй)* [339, с. 188], *вибивати (бити) дрижаки (дроб)* [339, с. 78], *тьмариться (тьмитьсья) в очах*

(в голові) [339, с. 908]. Граматичні варіації виявляються у вживанні паралельних формах дієслова, лексичні – різновидами лексичних сполук зі схожою семантикою.

Граматики-квантитативне варіювання характеризується кількісними змінами компонентів ФО, а граматичні – видом дієслова, як-от: *[аж] очі розбігаються / розбіглися* [339, с. 595], *[і] в рот не брати / не взяти* [339, с. 57], *хоч на собаку (на хвіст собаці) лий (вилий)* [339, с. 423]; лексико-квантитативному притаманна заміна близьких за семантикою як субстантивного (*[і] крихти (ріски, росинки, дрібки) в роті не було* [339, с. 63]), так і дієслівного компонента (*[аж] в очах мерехтить (мигтить, миготить)* [339, с. 483]).

Окрім цього, лексико-граматики-квантитативне репрезентоване такими ФО: *[і] ріски (крихти) в рот не брати / не взяти* [339, с. 57], *[аж] мороз дере (подирає, пробирає / подер (подрав, пробрав) по шкурі (по спині, за плечі, поза спиною, поза шкурою)* [339, с. 506], *пробирати (пронизувати) до [самих] кісток (до костей)* [339, с. 703], де лексичні варіанти з'являються шляхом схожих за семантикою субстантивних та дієслівних компонентів; граматичні – змін часових та видових форм дієслова; квантитативні – факультативністю повнозначних або службових слів, які суттєво не змінюють семантику ФО.

Здійснений аналіз показує, що, крім зазначених вище змішаних трансформацій, для української мови характерні одиниці, де варіюються граматичні форми іменника, лексико-квантитативні – прикметника, суфіксальні – прислівника, як-от: *світу (світа) [білого (божого) не видно (видко)* [339, с. 87]. Також, серед українських ФО виявлено акцентно-граматики-лексичну варіантність, яка відбувається лише за допомогою наголосу: *як (мов, ніби, наче) приском (жаром) обсіпати (осіпати) / обсіпати (осіпати)* [339, с. 575]; словотвірно-квантитативну: *[тільки] пальчики (пальці) оближеш* [339, с. 570], *[і] ріски (рісочки, рісоньки) в роті не було* [316, с. 145]. Зазначені види варіантів є малочисельними, проте виражають специфіку фразеологічного фонду української мови, де практично всі компоненти ФО варіюються на різних мовних рівнях.

Лексичні та граматичні варіанти ФО, що утворилися на основі будь-якого одного типу варіювання, належать до простої. До граматичних зараховуються

фразеологізми з морфологічними та синтаксичними змінами окремих конститuentів. Частка таких одиниць становить 22,5 %. Морфологічні варіанти фразеологізмів зустрічаються у змінах граматичних категорій відмінка, числа, роду, часу, виду. Вона може виражатися у варіюванні:

а) однини і множини субстантивного компонента: *хоч око (очі) виколи* [339, с. 92], *різати око (очі)* [339, с. 737], *наводити / навести очі (око, оком)* [339, с. 520], де іменники виступають взаємозамінними компонентами;

б) паралельних форм іменника: *ледве совати ногами (ноги)* [339, с. 841], *бити в очі (у вічі)* [316, с. 13];

в) відмінкових закінчень: *вивело очі на лоб (на лоба)* [339, с.81], *підвело живіт (живота)* [339, с. 631], *аж мороз поза шкурою (шкуру) пішов* [333, с. 13];

г) прийменників, що веде до зміни форми субстантивного компонента: *туман в (на) очах* [339, с. 903];

д) часової форми дієслова: *шумить (шуміло) у вухах* [316, с. 203], *зашпори заходять / зайшли* [333, с. 55], *туман застилає / застелив очі* [339, с. 903];

е) виду дієслова: *запхнути / запихати рот* [339, с. 316], *утрачати (утратити) рівновагу* [316, с. 189], *кишки грають / заграють мари* [339, с. 374], *мороз пробігає / пробіг* [339, с. 508], *валити (звалювати, звалити) з ніг* [316, с. 19], *заливатися (залитися, заллятися) потом* [316, с. 53];

є) паралельних форм дієслова: *у голові туманіє (туманиться)* [339, с. 904],

ж) службових частин мови: *як (мов, ніби) параліч ударив* [339, с. 607], *як (наче, ніби) поламаний* [339, с. 668], *як (мов, ніби) розварений* [339, с. 744], *як (мов, ніби) сови ночували в голові* [339, с. 841].

Синтаксичні варіації відбуваються значно рідше, порівняно із зазначеними вище трансформаціями. В українській мові поширені варіації на рівні пунктуації (окличні/неокличні речення), що пов'язане з вираженням і передачею емоцій у конкретній комунікативній ситуації: *ріски в роті не було* [333, с. 88; 339, с. 63] – *І risks в роті не було!* [334, с. 56; 335, с. 47]; *Обмок – як вовк, обкис – як лис, голоден – як собака* [334, с. 58] – *Обмок – як вовк, обкис – як лис, голоден – як собака!* [335, с. 48].

Лексичні варіанти в українській мові становлять 16,7%. Це видозміни, які відбуваються в межах тієї ж самої синтаксичної конструкції і не вносять будь-яких смислових відтінків у зміст фразеологізму [94, с. 103].

Найбільш продуктивними взаємозамінними компонентами досліджуваних одиниць є дієслова. Для них характерними є два взаємозамінних дієслівних компонента: *ніг під собою не чути (не відчувати)* [316, с. 109], *вуха в'януть (сверблять)* [339, с. 162], *держати (тримати) на голодному столі* [339, с. 229], *душа держиться (тримається) в тілі* [339, с. 278], *ноги не слухають (не несуть)* [339, с. 555]. Проте зафіксовано випадок, де варіюються три (*дрож проймає (обгортає, пронизує)*) [316, с. 46]) та чотири дієслівних компоненти (*голова розвалюється (розривається, розлітається, тріщить)*) [339, с. 183]. Така варіативність характеризується синонімічною заміною дієслівного компонента, що вносить до складу ФО інший відтінок значення, але суттєво не змінює його.

З-поміж лексичних субстантивних варіантів ФО нами виявлені такі, де варіюються два (*вибивати зубами чечітку (третяка)*) [339, с. 79], *живіт присох до спини (до хребта)* [339, с. 292], *так і проситься в рот (на губу)* [339, с. 712], три (*втопити очі (зір, погляд)*) [339, с. 159], *ведмідь (слон, бик) на вухо наступив* [339, с. 72]) і навіть чотири субстантивних компоненти (*окидати оком (очима, поглядом, зором)*) [339, с. 582]). З наведених вище ФО помітно, що взаємозамінюються компоненти, асоціативно близькі за семантикою.

Лакунарністю характеризується лексичне варіювання двох числівників в українській мові, наприклад: *до сьомого (десятого) поту* [321, с. 104].

У складі фразеологізмів на позначення відчуттів людини існують так звані квантитативні варіанти, тобто повні й скорочені різновиди того ж самого фразеологізму (*як сорока в (на голу) кістку*) [339, с. 844], *аж [червоні] вогні в очах мигтять* [339, с. 140], *краєм вуха [почути]* [321, с. 174]). Переважна більшість таких одиниць будується за допомогою підсилювальної частки аж (*[аж] кувати вухналі зубами*) [321, с. 24], *[аж] іскри з очей сиплються* [321, с. 60–61], *[аж] з душі верне* [339, с. 73], *у животі [аж] пищики грають* [339, с. 629], *[аж] в очах рябіє*

[339, с. 776], *аж очі рогом [на лоба] лізуть* [321, с. 14]). Кількість таких одиниць становить 5 % від усього загалу українських варіантів.

Лакунарністю характеризуються українські словотвірні варіанти – 2,2 %. Такі види трансформацій представлені утворенням фразеологічного варіанта за допомогою суфіксів: *ковтати слинку (слину)* [316, с. 75], *холод (холодок) пробігає за плечима* [316, с. 194].

Префіксація у варіантах властива фразеологізмам на позначення відчуттів людини, як-от: *губити / згубити з очей* [339, с. 201], *бити в очі (у вічі)* [316, с. 13]. Вказаний вид варіювання становить 1,1 % і відповідно є рівнозначним суфіксації, які разом служать для утворення фразеологічних варіантів, вносячи до складу ФО новий відтінок значення.

В англійському досліджуваному корпусі ФО кількість варіативних сполук близька до українських (13,7 %), де найбільшу частку становлять змішані варіанти (33,6 %.) Нами виявлено такі їхні різновиди: лексико-граматичні (*have (got) a film over one's (the) eyes* [312, с. 274], *have a bone in one's (the) arm (leg), to* [298, с.455], *lie (sit) heavy on one's (the) stomach* [312, с. 724]; лексико-квантитативні (*(as) bitter as aloes (gall, worm-wood)* [312, с. 86], *(as) bitter as gall (verjuice, worm-wood)* [298, с. 138]; *(as) dark as midnight (night, pitch)* [298, с. 260]. Змішана варіантність репрезентована синонімічною заміною дієслівних та субстантивних компонентів; на граматичному рівні спостерігається заміна присвійного займенника артиклем, що вказує на приналежність субстантива конкретному суб'єкту.

До квантитативних фразеологізмів відносяться одиниці зі змінною кількістю компонентів (29,1%.) Найбільшу частку таких одиниць в англійській мові становлять компаративні фраземи, які мають у своєму складі парну порівняльну частку *as...as*, перша частина якої може як використовуватися, так і опускатися, утворюючи тим самим кількісний варіант фразеологізму: *(as) blind as a bat* [297, с. 69], *(as) dry as a chip* [312, с. 148], *(as) hungry as a hunter* [297, с. 233], *(as) sweet as sugar* [312, с. 739].

Для англійських квантитативних ФО притаманним є прийом вклинювання, що уточнює значення стійкої сполуки внаслідок включення одного або кількох компонентів до складу фразеологізму [128]: *a bag of (skin and) bones* [297, с. 39–40], *feel*

like death (warmes up) [312, с. 205], *look two ways for (to find) Sunday, to* [298, с. 625], *turn one's stomach, to (to turn the stomach of one)* [298, с. 970], *have pins and needles (in one's arm або leg), to* [298, с. 477].

На лексичному рівні (20 %) ФО характеризуються подвійною взаємозамінністю компонентів-дієслів зі схожою семантикою: *be (feel) quick about the head, to* [298, с. 119], *be (run) off one's legs* [312, с. 445], *eat (take) one's fill, to* [298, с. 300], *have (got) eyes like a hawk* [312, с. 252], *have (take) one's fill of, to* [298, с. 473]. Рідше, але зустрічаються фразеологізми, які мають три взаємозамінних компоненти: *quiver (shake, tremble) like a jelly* [297, с. 373], *be (go, pass) out like a light* [297, с. 455], *slave (sweat, work) one's guts* [312, с. 340].

З-поміж лексичних субстантивних варіантів фразеологізмів зафіксовано одиниці з двома взаємозамінними лексемами: *a sore point (spot)* [343, с. 363], *watch smb. like a hawk (lynx)* [312, с. 798], *frozen to the bone (to the marrow)* [297, с. 157], *have a hole in one's stomach (tummy), to* [298, с. 459]. Окрім дієслівних та субстантивних лексичних варіантів, виокремлена ФО, де варіюються два ад'єктивних компоненти, виражені дієприкметниками: *be chilled (frozen) to the marrow* [312, с. 491].

Лексична варіантність характеризується зміною не лише зазначених вище компонентів, а й комбінованою взаємозаміною дієслівних та субстантивних, наприклад: *cast (throw) an eye (a glance, a glimpse, a look), to* [298, с. 198].

Граматичні варіанти становлять 17,3 %. Морфологічна змінність може виражатися у вживанні однини та множини субстантивного компонента: *before one's eye (eyes)* [298, с. 84], *chilled to the bone (bones)* [297, с. 89; 298, с. 213], *quick ear (ears)* [298, с. 804], *tickle the ear (ears), to* [298, с. 949]; використанні різних прийменників: *din in (into) smb.'s ears* [312, с. 232], *bring out the sweat on (upon) one's body, to* [298, с. 166], *pull in (tighten) one's belt* [297, с. 359]; наявності/ відсутності артикля: *in (the) sound of* [298, с. 539], *lie heavy on one's (the) stomach* [312, с. 724], *have a wolf in one's (the) stomach, to* [298, с. 465], *melt in one's (the) mouth* [312, с. 518], *in a undertone (in undertones)* [298, с. 522]. Такі зміни вносять до складу ФО формальні відмінності, які ніяким чином не впливають на його семантику.

Однією із суттєвих ознак ФО є чітко фіксоване розташування компонентів, проте, як виняток, в англійському досліджуваному матеріалі виявлені лакуни зі зміною порядку компонентів (інверсія): *pale and wan – wan and pale* [298, с. 746], *not to have a leg to stand on [to have not a leg to stand on (upon)]* [298, с. 705]. Як зазначає Т. О. Козлова, модифікація форми мовних одиниць за рахунок позиційної зміни її складників унаочнює усвідомлення мовцями внутрішніх модифікацій явищ, різних і протилежних виявів первісного цілого [111, с. 101].

Окрім цього, зафіксовані випадки різного написання ФО (окремо або через дефіс): *dead-beat (dead beat)* [298, с. 262], *goose flesh (goos-flesh)* [298, с. 428], *cup and come again (cup-and-come-again)* [298, с. 253].

Варіативність ФО на позначення відчуттів найпродуктивніша у французькій мові (23,2%). Численними є фразеологічні зміни, пов'язані з лексичною зміною компонентів (52,6%), де взаємозамінюються схожі за семантикою дієслова. Це двокомпонентна варіантність (*donner (foutre) la gerbe à qn* [344], *se caler (se remplir) une dent creuse* [344], *s'en mettre (foutre) plein la lampe* [344], *avoir faim (se sentir faim)* [340, с. 441], *sentir (fouetter) le renard* [344]); трикомпонентна (*manger (s'empiffrer, bouffer) à s'en faire péter la sous-ventrière* [344], *faire (cracher, épiquer) un renard* [340, с. 923], *s'attacher (se mettre, se serrer) la ceinture* [344]); чотирикомпонентна (*affadir (barbouiller, faire, lever) le coeur* [345, с. 240], *manger (béqueter, être, élevé) à la table qui recule* [344]).

Лексичні варіанти, де взаємозаміняються субстантивні складники зі схожою семантикою, репрезентовані такими одиницями: *pâle des jambes (des genoux)* [344], *avoir la chair (la peau) de poule* [345, с. 199], *être sur les genoux (les dents)* [338, с. 53], *faire froid de canard (de chien, de loup, d'attaque)* [344].

В окрему групу виокремимо компаративні фразеологізми, де варіюється порівняльна частина. Такі одиниці мають у своєму складі один змінний компонент (*affamé comme un loup (un chasseur)* [344]), два (*être myope comme une taupe (une chaufferette, une théière)* [344]) та більше (*sourd comme un pot (une bécasse, une borne, une bûche, une enclume, une pioche, un tambour, une crouche)* [340, с.994]). У таких ФО варіюється компонент-еталон, який лежить в основі фразеологізму. Він є

специфічним і унікальним для кожного етносу, оскільки виникає на підсвідомому рівні і асоціюється з певними явищами навколишньої дійсності, які притаманні конкретному народу.

Для ФО французької мови характерні зміни ад'єктивних складників, що призводять до певного підсилення експресивності фразеологізму в цілому: *être broyé (écrasé) de fatigue* [340, с. 463], *faire maigne (piteuse) chère* [345, с. 217], *avoir le palais fin (délicat)* [340, с. 782], *vue basse (courte)* [340, с. 1109], *les jambes cassées (coupées, rompues)* [340, с. 576].

Квантитативні варіації французьких ФО представляють собою розширення, доповнення фразеологічної одиниці (17,7%). Це такі фраземи: *avoir la dent – avoir la faim aux dents* [345, с. 331]; *avoir un mal de diable – avoir un mal cinq cents diables* [340, с. 644]; *n'y voir que du blanc – n'y voir que du blanc et du noir* [345, с. 132]; *la faim chasse le loup du bois* [340, с.442] – *la faim chasse le loup hors du bois* [340, с. 442; 344]. Такі елементи використовуються для доповнення значення фразеологізму, внесення додаткової інформації до його складу.

Формальні зміни ФО, які проявляються на рівні морфологічних та синтаксичних варіацій становлять 17,2%. Як показує вказаний вище аналіз, французькі ФО так само зазнають змін на рівні вживання однини і множини субстантивного компонента: *déchirer l'oreille (les oreilles) de qn* [340, с. 771], *avoir le grelot (les grelots)* [340, с. 536], *à réveiller un mort (les morts)* [с.801], *avoir l'œil (les yeux) sur qn* [340, с. 755]; різних прийменників: *avoir un brouillard sur (devant) les yeux* [344], *donner (à) la tête* [344]; *à la (en) sourdine* [340, с. 994], *jambes de (en) coton* [340, с. 576], *mal de (aux) dents* [340, с. 644], *à la (de) guimauve* [344] або їхня наявність/відсутність (*se faire (du) mal* [340, с. 645], *aigre comme (du) verjus* [344]); означених / неозначених артиклів (*trembler comme la (une) feuille* [340, с. 1064], *casser la (une) croûte* [347, с. 179]), або наявність/ відсутність його (*se faire (du) mal* [340, с. 645]); а також заміною артикля присвійним займенником: *crier la (sa) faim* [340, с. 441; 344], *tomber sur les (ses) bottes* [344; 347, с. 152], *remplir son (le) ventre* [с. 38129], що вказують на приналежність до суб'єкта.

Синтаксичні трансформації репрезентовані зміною порядку компонентів ФО (*n'entendre ni à dia ni à hue – n'entendre ni à hue ni à dia* [347, с. 346]; *avoir bon nez – avoir le nez bon (creux, fin)* [340с.736]; *mauvaise bouche – bouche mauvaise* [344]).

Змішана варіативність (12 %) представлена такими видами: лексико-граматичне: *briser (crever, rompre) le(s) tympan(s) à qn* [344], *écorcher (blesser, choquer, déchirer) l'oreille (les oreilles) de qn* [340, с. 771] – зміна дієслівного компонента з подібним значенням, одиниця/множина субстантива; лексико-квантитативне: *avoir les dents (bien) acérées (aiguësées, longues)* [340, с. 331], *bouffer des briques (manger, croûter, se caler, s'envoyer) des briques (à la sauce aux cailloux)* [344] – варіантність дієслівних та ад'єктивних складників, вклинювання компонентів для більш повної характеристики ФО.

Отже, фразеологічна варіантність є продуктивним мовним явищем, зафіксованим на матеріалі зіставлюваних мов. Вона характеризується тим, що вносить до складу ФО додаткові смислові відтінки і свідчить про можливість їхнього подальшого функціонування в мові. Фразеологічна варіантність є важливою для лексико- та фразеографії. Адже, якщо зміна компонентів вносить суттєві корективи до значення фразеологізму, то він втрачає ознаки варіанту й переходить у розряд фразеологічних синонімів, а це значить, що утворюється нова стійка сполука зі своїм власним значенням, яка має право розглядатися укладачами словників як повноправна, самостійна одиниця (див. додаток Ж).

4.6 Типи системних відношень у сфері фразеологічних одиниць на позначення відчуттів людини

Синонімічні відношення у сфері зіставлюваних ФО розвинені найбільше (на відміну від полісемії, омонімії, антонімії). В українській мові частка таких сполук становить 18%, в англійській – 9%, у французькій – 14% від усього загалу досліджуваних фразеологізмів.

Проаналізований нами матеріал дозволяє встановити випадки як внутрішньомовної, так і міжмовної синонімії. В українській мові зафіксовані синонімічні ряди зі значеннями:

- втоми: *ледве (насилу) ноги волочити (тягти, тягнути, пересувати, пересовувати, переставляти* [316, с. 80], *ледве триматися (держатися, стояти) на ногах* [316, с. 80–81];

- холоду: *змерз, як собака* [336, с. 68], *зуб з зубом не зведе* [316, с. 67], *мороз хапає за плечі* [339, с. 508], *хапати дрижаки* [321, с. 377; 333, с. 51; 339, с. 357];

В англійській мові синоніми репрезентовані одиницями із семантикою:

- втоми: *be all in* [342, с. 37], *washed out* [342, с. 168];

- голоду: *to feel a vacuum in the lower regions* [301, с. 101], *get butterflies (in one's stomach)* [342, с. 67–68];

- спраги: *drink the sea dry* [297, с. 663], *have a spark in one's throat* [297, с. 705], *comme down in buckets* [342, с. 51];

- холоду: *be chilled to the marrow* [297, с. 491], *be dead with cold* [297, с. 160] тощо.

Французькі фразеологічні синоніми мають такі значення:

- тепла, жару: *avoir une fièvre de cheval* [338, с. 40], *en avoir la langue qui pend sur le plancher* [344];

- втоми, виснаження: *être un linge mouillé* [344], *être à ramasser à la cuiller* [344], *presser qn comme un citron* [344];

- нудоти: *engloutir le cœur* [344], *scier le boudin* [344], *se sentir fade* [344], *tourner l'estomac* [344].

Наведені одиниці засвідчують наявність синонімічних відношень між ними, оскільки незалежно від своєї структури вони співвідносяться з тією частиною мови, з тим самим поняттям, що і слово-домінанта. Окрім цього, якщо заміна одного компонента іншим істотним чином змінює внутрішню форму ФО, то маємо справу з фразеологічним синонімом.

Міжмовна синонімія представлена такими фразеологізмами:

- сліпоти (укр. *згубити очі* [339, с. 330], *носити ніч за собою* [339, с. 558]; фр. *être myope comme une chaufferette* [344], *vivre dans la nuit* [344], *être privé de la lumière du jour* [344]);

- втамування голоду (укр. *заморити черв'яка* [316, с. 55; 339, с. 313], *запихати рот* [339, с. 316]; англ. *have a bite* [296, с. 1210; 298, с. 86; 312, с. 201], *stay one's stomach, to* [297, с. 889], *refresh one's inner man, to* [297, с. 889]).

Отже, міжмовна синонімія, як і внутрішньомовна, охоплює різні структурно-семантичні типи фразеологічних одиниць на позначення відчуттів людини у трьох зіставлюваних мовах.

Ураховуючи синтаксичну будову синоніма, розподіляємо аналізований матеріал, слідом за В. П. Жуковим [94, с. 193], на одноструктурні, різноструктурні та схожі за структурою.

Одноструктурні ФО мають однакову синтаксичну будову, наприклад: на позначення холоду: укр. *дзвонити зубами* [339, с. 234], *ляскати зубами* [333, с. 66; 339, с. 941–942], *ніти морозом* [339, с. 643] – «дієслово + іменник в орудному відмінку»; втоми: англ. *have feet of clay, to* [349, с. 54], *have leaden feet, to* [297, с. 292] – «дієслово + іменник + прийменник + іменник»; нудоти: фр. *engloutir le cœur* [344], *scier le boudin* [344], *se sentir fade* [344], *tourner l'estomac* [344] – «дієслово + (артикль) іменник». Найчастіше одноструктурні синоніми утворюються за допомогою поєднання дієслівних та субстантивних компонентів.

Різноструктурні синоніми домінують у всіх досліджуваних мовах: на позначення сильного голоду (укр. *росинки в роті не було* [339, с. 63] «іменник + прийменник + іменник + частка + дієслово»; *як з голодного краю* [333, с. 86] «частка + прийменники + прикметник + іменник» та *живіт присох до стини* [339, с. 292] «іменник + дієслово + прийменник + іменник»); спраги (англ. *drink the sea dry* [297, с. 663] «дієслово + (артикль) іменник + прислівник» та *come down in buckets* [342, с. 51]); гарного зору (фр. *avoir l'œil américain* [340, с. 755] «дієслово + (артикль) іменник» та *avoir des yeux de lynx* [338, с. 32] «дієслово + (артикль) іменник + прийменник + іменник»).

Переважно всі ФО мають бінарну структуру. Проте, виявлені одиниці, які є тричленними: укр. *мов розварений* [339, с. 744], *від вітру точиться* [339, с. 893], *ноги не несуть* [339, с. 555] – на позначення вищої міри вияву втоми; фр. *inquiète l'esprit* [347, с. 33], *mal de tête* [347, с. 33], *couronne de fer* [344] – болю; чотиричленними: англ. *feel sick to stomach* [343, с. 350], *(as) sick as a dog* [312, с. 407], *gorge stomach at (one,*

something) one's [298, с. 429], *turn one's stomach, to* [298, с. 970]; фр. *à double carillon* [340, с. 186], *à gorge déployée* [с. 250], *à réveiller les morts* [с. 801], *à triple carillon* [340, с. 186] – дуже голосно (про шум); п'ятичленими: укр. *мороз поза шкірою (поза шкурою, по шкірі, поза спиною) йде (проходить, подирає* [316, с. 88], *морозом обдає (проймає)* [316, с. 88], *морозом сипнуло за (поза) спиною* [316, с. 88], *мороз бере з-за плечей* [316, с. 88], *мурашки (мурахи) бігають (забігали, лазять, полізли, пішли) за (поза) спиною (по спині, по тілі, по шкірі)* [316, с. 89] – на позначення відчуття холоду; англ. *all in played out* [298, с. 24], *be all in* [342, с. 37; 343, с. 6], *be dead on one's feet* [297, с. 291], *more dead than a live* [297, с. 203; 312, с.306], *worse for wear* [298, с. 1027–1028] – із семантикою «втома».

Антонімічні відношення в межах ФО на позначення відчуттів людини представлені значно менше, на відміну від синонімії. Такі одиниці в українській мові становлять 15%, в англійській – 10%, у французькій – 5%. Зазначені ФО розділяємо на ті, які частково збігаються за складом, але мають компоненти, протилежні за значенням, і ті, що повністю різняться за своїм складом і, відповідно, внутрішньою формою з властивим їй образом.

Антонімічність першого типу засновується на значимості конститuentів ФО, які не втратили своїх семантичних зв'язків з лексемами в їхньому вільному вживанні. Такі сполуки відрізняються ідентичністю синтаксичної структури й лексичного складу за винятком одного антонімічного компонента. До цього типу віднесені такі фразеологізми: англ. *have a good nose* [312, с. 205] – *have a bad nose, to* «хороший / поганий нюх» [297, с. 454]; фр. *bonne bouche* [340, с. 152] – *mauvaise bouche* [340, с. 152] «приємний / неприємний смак»; *avoir le nez creux (fin)* [347, с. 77] – *avoir le nez dur* [340, с. 736] «хороший / поганий нюх»; *vue courte* [340] – *vue longue* [340] – «близорукість / далекозорість». Особливістю зазначених одиниць є те, що маючи однакову будову, вони вступають в антонімічні відношення завдяки одному змінному компоненту. Ці складники на лексичному рівні мають полярні значення.

До другого типу фразеологічних антонімів, які практично не збігаються за компонентним складом і, відповідно, образною внутрішньою формою, в українській мові належать ФО із семантикою: хороший/поганий зір: *гостре око* [339, с. 583] – *сліпа*

курка [339, с. 406]; смачний/несмачний: *язик проковтнеш* [339, с. 707] – *в рот не візьмеш* [339, с. 128]; в англійській мові – зі значенням «холодний / гарячий»: *(as) cold as (a) stone* – *(as) hot as flame* [298, с. 506]; голодувати / обжиратися: *stay one's stomach* [297, с. 724], – *make a feast, to* [298, с. 636]; холод / спека: *be chilled to the bone* [297, с. 147] – *be roaster alive* [297, с. 637]; у французькій – «тихо / голосно»: *à la (en) sourdine* [340, с. 994] – *à triple carillon* [338, с. 186].

Міжмовна антонімія притаманна ФО із семантикою гарний / поганий зір, як-от: англ. *have eyes like hawk* [297, с. 252] – *see through a glass darkly, to* [298, с. 844] та фр. *avoir des yeux d'aigle* [340, с. 755] – *avoir comme un brouillard sur les yeux* [344].

Полісемантичні відношення в межах фразеології розвинені значно менше, ніж у лексикології. Це пов'язане з тим, що ФО, будучи знаками вторинної номінації, характеризуються складністю смислової структури. По-перше, вони, як знаки вторинного утворення, уже є результатом переосмислення; по-друге, фразеологізми порівнянно зі словом мають меншу контекстуальну рухливість, тобто вони позбавлені можливості більш-менш вільно вступати в смисловий і граматичний зв'язок з іншими словами; по-третє, у багатьох ФО втрачена внутрішня форма, яка здебільшого визначає і разом з тим стримує сполучуваність [96, с. 193–194].

Фразеологи [94, с. 124; 258, с. 72; 208, с. 194] розрізняють у смисловій структурі полісемантичних ФО первинно-образне і вторинно-образне значення, які виникають унаслідок метафоризації. Перший тип значення виникає внаслідок метафоризації вільного словосполучення, на основі якого виникає вторинно-образне. В. П. Жуков зазначає, скільки розрізняється значень ФО, стільки й стадій переосмислення в кожному зі своїх значень він і проходить [96, с. 199–201].

За характером залежності лексико-семантичних варіантів у багатозначній одиниці виокремлюємо три основні різновиди полісемії: радіальну, ланцюжкову й радіально-ланцюжкову.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що українським фразеологізмам притаманна мінімальна кількість багатозначних одиниць (0,1%). Усі вони є двозначними: *аж мороз поза шкурою пішов* [333, с. 13], одне з яких означає відчуття холоду, інше – емоції; *аж у ніт кинуло* [333, с. 14-15], де перше значення виражає

страх, друге – відчуття втоми; *бачити не далі власного носа* – 1) розумові здібності людини; 2) відчуття зору [333, с. 18]. Зазначені сполуки відносяться до радіальної полісемії, де всі похідні значення утворюються від прямого, тобто вмотивовані ним.

Схожу тенденцію мають і англійські ФО (2,5 %). Домінують двозначні сполуки з компаративною будовою: *as blind as a bat* [297, с. 89; 298, с. 144; 312, с. 69; 349, с. 28], де первинно-образне значення фразеологізму сліпий, вторинно-образне – неуважна людина; *as cold as charity* [297, с. 142; 298, с. 222; 349, с. 58] – 1) відчуття холоду, 2) байдужість. Такі сполуки належать до ланцюжкової багатозначності, де кожне наступне значення утворюється від найближчого попереднього, умотивовується ним і вмотивовує наступне.

Дієслівну будову має двозначна ФО *turn smb.'s stomach* [297, с. 724–725], де 1) відчуття нудоти, 2) відраза. Наявність різних значень зумовлена семантикою дієслова-компонента, який на лексичному рівні є полісемантичним. Наведений ФО є яскравим прикладом виявлення ланцюжкової багатозначності.

Шляхом третинного перетворення утворилася фразема *dead to the world* [297, с. 839–840], де 1) відсутність чутливості, 2) свідомості, 3) відчуття втоми; *as sweet as honey* [297, с. 393] – у цьому випадку перші два значення означають відчуття смаку, третє – характер людини. Кожне наступне значення вказаного фразеологізму мотивується попереднім і мотивує подальші значення.

У французькій мові зафіксовано найбільше багатозначних фразеологічних одиниць – 3%. Двозначними є такі ФО: *affadir le cœur* [340], що означає 1) відчуття нудоти, 2) огиду; *smell to heaven* [297, с. 378], де обидва значення ФО – відчуття нюху; *être [aller] sur le dos* [344], де 1) відчуття втоми, 2) професія (проституція). Субстантивну будову має ФО *château branlant* [344], де 1) хитка споруда, 2) людина, яка не твердо тримається на ногах; тризначну будову – *bête épaulée* [344], де перші два значення означають відчуття втоми, третє – фізичний процес; компаративну – *acide comme verjus* [344], де 1) кислий як лимон, 2) характер людини. Наведені французькі одиниці утворені за принципом ланцюжкової полісемії, де кожне попереднє значення є мотивуючим для утворення наступного. У структурному плані вказані одиниці об'єднує те, що належать

вони до словосполучень. Це свідчить про те, що ФО з такою будовою легше піддаються переосмисленню й слугують для утворення інших відтінків значення.

Здійснений нами аналіз показує, що більшість полісемантичних ФО зіставлюваних мов не мають семантичних відповідників. Проте в англійській та французькій мові виявлено дві ФО, які є двозначними й за семантикою повністю збігаються в цих мовах: англ. *turn smb.'s stomach* [297, с. 724–725] та фр. *affadir le cœur* [344], що означають 1) відчуття нудоти; 2) огиду.

Аналіз полісемантичних фразеологізмів дає змогу стверджувати, що в трьох мовах переважають ФО зі структурою словосполучення. Не можемо не погодитися із думкою І. І. Чернишової, яка пояснює це тим, що фразеологічні єдності мають широкі валентні зв'язки, а як наслідок і ширшу потенційну здатність ситуативного переосмислення [243, с. 134].

Омонімічні відношення у сфері фразеологізмів утворюються тоді, коли вихідні форми ФО збігаються за структурою й не мають нічого спільного в семантиці. Вони незафіксовані в українській мові, в англійській – їх мінімальна кількість 0,1% (від загальної кількості досліджуваних ФО), у французькій – 0,5%.

Вважаємо, що омонімічними є такі англійські звороти: *all in* [297, с. 39], що означає втомлений; охоче бере участь; *down and out* [297, с. 224], у першому випадку – відчуття втоми, у другому – бідність. У французькій мові вони мають дієслівну структуру: *pisser entre parentheses*, тобто 1) бути кривоногим, 2) відчувати біль при сечовипусканні [344], *prendre un acompte*, де перше значення – перекусити, заморити черв'ячка; друге – переспати до весілля [345]; *faire un triste repas* [344] 1) сумувати, 2) відчуття голоду.

Нами вже виявлено, що фразеологічна одиниця *bête épaulée* є полісемантичною: 1) заїжджений кінь, 2) виснажений, проте ця стійка сполука є ще омонімічною зі значенням «дівчина, позбавлена цноти» [344].

Отже, аналіз фразеологічних одиниць на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах, доводить, що всі ФО знаходяться між собою в системних відношеннях, найпоширенішим різновидом яких є синонімічні. Вони представлені в усіх зіставлюваних мовах як на семантичному, так

і на структурному рівнях. Антонімія охоплює зіставлявані мови й становить 15 %, 10% та 5 % відповідно. Полісемія є малопродуктивною (0,1%, 2,5% та 3 %; відповідно), омонімія в українській мові нами не зафіксована, в англійській – 0,1 %, у французькій – 0,5 % (див. додаток Ж).

4.7 Узагальнення зіставних спостережень щодо структурної та семантичної організації ФО на позначення відчуттів людини в зіставляваних мовах

4.7.1 Аналіз ФО на позначення відчуттів людини з точки зору їхньої структури показує, що в усіх досліджуваних мовах домінують фразеологічні словосполучення (укр. 492 ФО / 55,3 %, англ. 367 ФО / 63,4 %, фр. 420 ФО / 54,9 %). З-поміж фразеологізмів із будовою підрядних словосполучень в усіх досліджуваних мовах домінує дієслівна фразеологія, де спостерігається вживання дієслова препозитивно до залежних слів. В українській мові такі сполуки мають переважно у своєму складі один залежний компонент (найчастіше – іменник), або ціле словосполучення. Англійські ФО мають подібну структуру й характеризуються продуктивністю моделі «дієслово + іменник». Аналогічну будову мають і французькі дієслівні стійкі сполуки «дієслово + прямий додаток». Аломорфним для французької мови є функціонування дієслівних фразем на позначення відчуттів людини з підрядно-сурядним зв'язком, а також вживання частковопрдикативних дієслівних ФО.

4.7.2 Фразеологізми-речення становлять 382 ФО / 42,9 % в українській, 203 ФО / 35,2 % в англійській та 321 ФО / 42% у французькій мовах. Переважають прості речення в зіставляваних мовах (укр. 355 ФО / 93 %, англ. 159 ФО / 78,5 %, фр. 190 ФО / 59,3 %), які представлені двоскладними та односкладними конструкціями. Частка складних речень становить в українській мові 27 ФО / 7%, в англійській – 44 ФО / 21,5% та у французькій – 131 ФО / 40,7%. Вони характеризуються усіма видами складних речень: складнопідрядними, складносурядними та безсполучниковими. Специфічним для української мови є наявність структурної моделі «сполучник + іменник + дієслово» (5,4 %). Також лише в українській мові нами зафіксовані складні речення з різними типами зв'язку

(10 %). Особливістю французьких та англійських фразеологізмів-речень є вживання складнопідрядного речення з кількома підрядними частинами (однорідна /неоднорідна супідрядність).

4.7.3 ФО з одним повнозначним словом є утвореннями з переосмисленим повнозначним компонентом і в кожній зіставляюваній мові має різне граматичне вираження: ад'єктивні ФО (укр. *як розварений*), адвербіальні ФО (англ. *in undertones* 'напівголосно'), субстантивні ФО (фр. *sans haleine* 'падає з ніг віт втоми') та дієслівні ФО (фр. *se les geler* 'сильно змерзнути').

4.7.4. Особливістю ФО на позначення органічних відчуттів людини є домінування в їхньому складі компонентів-соматизмів, оскільки ці сполуки описують процеси й стани внутрішніх органів людини. Вони характеризуються переважно ізоморфністю, а також поодиноким функціонуванням лакун.

4.7.4.1 Фразеологічні одиниці із семантикою «відчуття голоду» (62,6% укр.; 52,4% англ.; 56,5% фр.) утворені на основі метафоричного перенесення «тварина → людина», які у свідомості людей асоціюються з потребою втамування голоду, а також синекдохи «орган, частина тіла → людина». Ізоморфізм аналізованої групи ФО репрезентований соматичною лексикою, одиницями на позначення назв тварин (32%, 34%, 28%) у складі зіставляваних мовних одиниць.

Аломорфним для англійської та французької мов є метафора «людина → людина» на позначення відчуття голоду. У центрі уваги таких ФО є людина, як головний представник природи, якому для втамування фізіологічної потреби необхідно вполювати здобич. Такі сполуки характеризуються антропоцентричністю, де людина уподібнюється до хижака і є найголовнішою у Всесвіті.

4.7.1.2 В опозиційні відношення до голоду вступає СГ із семантикою насичення. ФО характеризуються метафоричним утворенням «негативний вплив від споживання великої кількості їжі → людина, яка відчуває насичення організму їжею» і функціонують в українській та англійській мовах. ФО на позначення відчуття ситості, а в нашому випадку перенасичення, представлені одиницями з негативним значенням «обжерливість», що спрямована не на втамування голоду, а на переїдання, яке шкодить організму людини в цілому.

4.7.1.3 Відчуття спраги відіграє важливу роль у регулюванні балансу рідини в організмі людини. У національній картині англійського та французького народів є місце переосмисленим одиницям із семантикою «бажання пити» (англ. *drink the sea dry* ‘відчувати сильну спрагу’; фр. *une soif du perdu* ‘болісна, пекельна спрага’). Ізоморфним для двох зіставляваних мов є синекдоха «орган, який страждає від зневоднення → людина, яка відчуває спрагу» (англ. *hot coppers* ‘горло пересохло’; фр. *avoir la gueule de bois* ‘відчувати себе як з похмілля’).

4.7.1.4 Фразеологізми на позначення відчуття втоми репрезентовані одиницями з різними відтінками значення (знесилення, виснаження, перевтома). Було виявлено як подібності в зіставляваних мовах, так і відмінності. Аналізовані ФО характеризуються метафоричним перенесенням ознак «тварина → людина»: укр. *і рук, і ніг не відчувати*; англ. *have lead en feet (to)* ‘свинцем налиті ноги’; фр. *tomber sur ses pieds* ‘валитися з ніг’); метонімічним перенесенням (синекдоха) «орган, частина тіла → людина»: укр. *аж очі рогом лізуть*; фр. *avoir les bras rompus* ‘бути втомленим, розбитим’. Аломорфним для англійської мови є порівняння втомленої людини з мертвою людиною (*dead to the world* ‘бути втомленим’).

4.7.1.5 Ізоморфним є метонімічне переосмислення (синекдоха) ФО на позначення нудоти («орган, частина тіла → людина») укр. *вивертати печінки (вивернути нутроці)*; англ. *turn one's stomach, to* ‘викликати нудоту’; фр. *casser l'estomac* ‘викликати нудоту’. Лакунарними є англійські ФО з компаративною структурою: (*as*) *sick as a dog* ‘відчувати приступ (нудоти) блювоти’, (*as*) *sick as a cat* ‘відчувати приступ нудоти (блювоти)’. Специфічним для французької мови є функціонування ФО на позначення стану блювоти (як результату нудоти) *cracher un renard*, яка пояснюється тим, що білування лисиці викликало в людини рвоту.

4.7.1.6 ФО на позначення відчуття запаморочення характеризуються ізоморфним утворенням метонімічного переосмислення «органи людини, які беруть участь у процесі запаморочення → людина, яка відчуває запаморочення»: укр. *помутилося в голові*; англ. *be (feel) quick about the head, to* ‘почувати запаморочення’; фр. *donner dans la tête* ‘ударяти в голову, викликати запаморочення’. Особливістю аналізованих ФО є домінування соматичної лексики в їхньому складі. Аломорфним для

українських мовних одиниць є утворення на основі метафоричного уподібнення «дія → людина» ([аж] іскри з очей посипалися (полетіли); [аж] зірничі засвітили (засвітилися) [в очах] і [аж] каганці (свічки) в очах засвітилися).

4.7.1.7 ФО на позначення відчуття оніміння не дають можливості виокремити спільні властивості в зіставлюваних мовах: англ. *pins and needles* ‘мати шпильки і голки у своїй руці’, складниками яких є лексеми шпильки, голки, які є засобами для миттєвого знімання судоми, викликаної онімінням частин тіла людини; фр. *avoir (donner) des fourmis dans la jambe* ‘мати мурахи в нозі’, для яких характерна співвіднесеність втрати чутливості в кінцівках на певний час з мурахами, які людина відчуває, коли відсидить собі ногу. В українській мові стан, коли зводить якусь частину тіла і в ній з’являються мурахи, можна передати за допомогою ФО *мишка тіпає*. Окрім цього, нами зафіксовано варіанти фразеологізму *як (мов, ніби) параліч ударив* на позначення стану оціпеніння, при якому людина втрачає здатність рухатися.

4.7.2 Фразеологічні одиниці на позначення зовнішніх відчуттів людини характеризуються стійкими сполуками, які відображають властивості предметів і явищ зовнішнього середовища та мають рецептори на поверхні тіла. У межах аналізованих ФО функціонують лакуни.

4.7.2.1 ФО на позначення зорових відчуттів характеризуються спільними ознаками в зіставлюваних мовах (переносне значення утворене на основі метафори («тварина (птах) → людина»); зоосемізми є основними компонентами у структурі ФО; вагому частку аналізованих сполук становлять компаративні одиниці, в основі яких лежать образ-еталони (*кріт, кажан, жук, крот, сова* тощо). Окрім спільних ознак, ФО досліджуваних мов мають і свої відмінності. Статистичні дані показують, що такі сполуки домінують в українській та англійській мовах в межах тематичної групи; у французькій мові навпаки – переважають сполуки із семантикою слуху. Для українських та французьких одиниць спільним є утворення на основі синекдохи («орган → людина»), де соматизм «око» є основним компонентом. Англійська мова характеризується різноманітними синонімами у складі компаративних ФО, які визначають їхню внутрішню форму.

4.7.2.2 Метафоричні моделі, за якими утворюються ФО на позначення відчуття слуху, містять у своєму складі абстрактні предмети «абстрактний предмет, який

створює пустий звук → людина, яка погано чує»: англ. *(as) deaf as an adder (as a post)* ‘глуха тетеря’; фр. *sourd comme un pot* ‘глуха тетеря’. Лакунарним для українських ФО є метафоричне перенесення «тварина, птах, що має поганий слух → людина, яка погано чує»: *глуха тетеря*. Для англійської та французької мови характерні одиниці на позначення шуму, вплив якого на організм людини викликає різного роду емоції. Такі ФО утворені за допомогою метонімічного перенесення «шум, який впливає на орган слуху → людина, яка зазнає приємного/неприємного впливу на вуха». В англійській мові виокремлені фразеологізми поєднані спільною семантикою «мертва тиша», що означає повну відсутність шуму (*silence blanc* ‘мертва тиша’; *you can hear a pin drop* ‘можна почути, як муха пролетить’). У французькій мові – це ФО з інтегральною семою «шум», які означають небажані звукові сигнали для органів слуху (*casser la tête à qn* ‘оглушливий шум’).

4.7.2.3 Ізоморфним для аналізованих сполук на позначення смаку є наявність компонента-соматизма в їхньому складі. Статистичні дані підтверджують, що вказані ФО малопоширені в українській мові. Емпіричний матеріал англійської та французької мов більш насичений такими сполуками, які утворюються за допомогою метафори «предмет → людина» (англ. *(as) sour as vinegar* ‘кислий як оцет’; фр. *acide comme verjus* ‘кислий як лимон’), синекдохи «частина тіла → людина» (укр. *так і проситься в рот (на губу)*; англ. *melt in one's (the) mouth* ‘танути в роті’; фр. *flatter le palais* ‘бути приємним на смак’).

Лакунарністю характеризуються сполуки із семантикою «оскома» в англійському та французькому фразеологічному корпусі (англ. *to set somebody's teeth on edge* ‘набити оскому’, у французькій – *agacer les dents* ‘набити оскому’).

4.7.2.4 Серед ФО на позначення нюхових відчуттів в зіставлюваних мовах визначальною є роль компонентів-дієслів, які вносять до їхньої семантики оцінне значення (як негативне, так і позитивне): укр. *у ніс заколоту*; англ. *smell (stink) to (higt) heaven* ‘пахнути/смердіти’; фр. *sentir le lapin* ‘смердіти’. Лакунарними для французької мови є ФО, які мають позитивне емоційне забарвлення (*fleurer comme baume* ‘мати приємний аромат’).

4.7.2.5 Англійським ФО на позначення дотикових відчуттів, які мають модель «предмет → людина» ((*as*) *soft as silk* ‘м’який як шовк’), властива лакунарність.

4.7.3 Особливістю ФО на позначення змішаних відчуттів людини є не пізнання навколишнього світу за допомогою органів чуття, а виявлення факторів, загроз, які можуть завдати як користі, так і школи людському організму.

4.7.3.1 Вібраційні відчуття характеризують ФО, де основне змістове навантаження лежить на дієсловах (*дрижати, тремтіти*) у трьох мовах. На виникнення таких ФО впливають різні чинники: страх, переляк переживання, а також знижена температура навколишнього середовища.

4.7.3.2 Одними з найпродуктивніших типів змішаних відчуттів є ФО на позначення відчуття холоду. Аналізовані сполуки утворюються за допомогою метафори «предмет → людина» в усіх мовах та характеризуються негативною конотацією, тобто завдають загрози організму людини. Не є винятком і метафоричне перенесення «тварина → людина», де в кожній мові зафіксовані свої образи-символи для вираження відповідного значення (укр. (*собака, вовк, тур*); англ. (*мавна, борсук, риба*); фр. (*вовк, собака, качка*)). Окрім українських ФО, зіставлявані одиниці характеризуються компаративними сполуками, де порівнювана частка виражається лексемами, які викликають у носіїв мови асоціації з холодом. Утворені на основі синекдохи «орган → людина» ФО характеризуються соматичною лексикою (*зуби, кістки, ноги*). Не випадково ці лексеми є основними, оскільки ці частини тіла перші відчувають і страждають від впливу зниженої температури навколишнього середовища.

Протилежну семантику мають ФО зі значенням тепла. Спільним для аналізованих одиниць є компоненти-актуалізатори (*окріп, лазня, кузня, полум’я, вугілля, пекло*), номінативне значення яких визначає семантику ФО. Ураховуючи структурно-граматичну організацію мовних одиниць, для українських та англійських ФО характерні компаративні моделі.

4.7.3.3 Біль – єдиний з відчуттів людини, який сигналізує й попереджає організм про небезпеку. Фразеологізми аналізованої групи характеризуються використанням соматизмів, які безпосередньо беруть участь у процесі створення відповідного виду

відчуття і страждають від цього. Такі одиниці побудовані на основі синекдохи, де частина тіла, яка зазнає болю, викликає його в усьому тілі, а також метафоричного перенесення дії, фактору, який негативно впливає на організм і завдає йому пошкодження (укр. *клубок підступив до горла*; англ. *give (one) a stitch, to* ‘викликати гострий біль’; фр. *tomber sur le coin de l'œil* ‘почати боліти (про очі)’).

4.7.4 Фразеологізми на позначення пропріоцептивних відчуттів людини характеризуються метафоричним утворенням «фізичний стан, при якому людина знаходиться в нерухомому стані → людина, яка перебуває в стані рівноваги», де основне функційне навантаження лежить на дієсловах: укр. *стояти як неживий*; англ. *lie possum, to* ‘лежати як мертвий’; фр. *perdre assiette* ‘втратити рівновагу’. Специфічним для англійської та французької мови є вживання фразеологізмів на позначення положення рук тіла людини під час ходіння (англ. *saw the air* ‘розмахувати руками’; фр. *aller les bras ballants* ‘ходити, розмахуючи руками’).

Загалом, аналізуючи ФО за семантикою й беручи за основу увесь загал досліджуваних одиниць як 100%, можемо констатувати, що домінують французькі фразеологізми на позначення відчуттів людини (41,3%), на другому місці за кількістю – українські (30,6%), на третьому – англійські (28,1%).

Висновки до розділу 4

1. Аналіз фразеологічних одиниць на позначення відчуттів людини з точки зору їхньої структури показує, що в усіх зіставляваних мовах домінують дієслівні фразеологічні словосполучення, де спостерігається вживання дієслова препозитивно до залежних слів. Ізоморфізмом характеризуються сполуки, які мають у своєму складі переважно один залежний компонент (найчастіше – іменник), рідше – ціле словосполучення. Аноморфним для французької мови є функціонування дієслівних фразем на позначення відчуттів людини з підрядно-сурядним зв'язком, а також вживання частковопрдикативних дієслівних фразеологізмів.

2. З-поміж ФО із будовою речень у зіставляваних мовах домінують прості (93%, 78,5% та 59,3% відповідно). Такі одиниці представлені двоскладними (86,7%,

95,6% та 87,5%) та односкладними конструкціями (7,9%, 4,4% та 12,5%). Частка складних речень становить в українській мові 7%, в англійській – 21,5% та у французькій – 40,7%, які представлені складнопідрядними, складносурядними та безсполучниковими конструкціями. Аломорфним для української мови є наявність структурної моделі «сполучник + іменник + дієслово» (5,4 %). Також лише в українській мові нами зафіксовані складні речення з різними типами зв'язку (10 %). Особливістю французьких та англійських фразеологізмів-речень є вживання складнопідрядного речення з кількома підрядними частинами (однорідна /неоднорідна супідрядність).

3. ФО з одним повнозначним словом функціонують у всіх зіставляваних мовах (українська – 1,3 %, англійська – 1,4 % та французька – 3.0 %). Вони є утвореннями з переосмисленим повнозначним компонентом і в кожній мові мають різне граматичне вираження.

4. У процесі детального семантичного аналізу фразеологізмів на позначення відчуттів людини з'ясовано, що в основу більшості зіставляваних ФО покладено метафоричні моделі та образи, рідше – метонімічні. Особливістю ФО на позначення органічних відчуттів є позначення станів і процесів, викликаних впливом рецепторів на внутрішні органи людини. Їхня особливість полягає в метафоричному перенесенні ознак тварин, птахів на людину. Окрім цього, вагому частку становлять стійкі сполуки, побудовані на основі синекдохи, основна функція якої полягає у вживанні назви частини тіла людини замість функції, яку вона виконує. Англійські та французькі ФО характеризуються більшим різноманіттям семантичних моделей на позначення органічних відчуттів людини.

5. Фразеологічні одиниці на позначення зовнішніх відчуттів людини характеризуються ізоморфними метафоричними моделями «тварина (птах) → людина». Окрім цього, особливістю ФО на позначення екстероцептивних відчуттів є компаративні сполуки, де в основі – еталони (тварини, птахи, комахи, рослини), що в свідомості носіїв певної мови співвідносяться з процесами пізнання навколишньої дійсності під дією зовнішніх подразників. У межах аналізованих сполук функціонують лакуни: англійські та французькі ФО із семантикою «оскома»; на

позначення дотикових відчуттів. Окрім цього, у французькій мові зафіксовані ФО на позначення нюхових відчуттів, які мають позитивне емоційне забарвлення.

6. Особливістю ФО на позначення змішаних відчуттів людини є виявлення факторів і небезпек, які можуть завдати шкоди організму людини. Ізоморфізмом характеризуються ФО на позначення вібраційних відчуттів. Їм притаманні різні передумови виникнення цього стану: холод або страх. Специфікою ФО на позначення температурних відчуттів є наявність мовних сполук з протилежною семантикою «холод/спека», останні з яких містять у своєму складі компоненти-актуалізатори, номінативне значення яких визначає семантику ФО. Культурно-специфічним для аналізованої групи є функціонування українських фразеологізмів із семантикою болю, які вживаються на позначення запаморочення внаслідок сильного болю; французької – характеризують біль людини під час хвороби. У межах аналізованих сполук відзначаються продуктивністю компаративні моделі.

7. Фразеологізмам на позначення пропріоцептивних відчуттів людини притаманне метафоричне утворення «фізичний стан, при якому людина знаходиться в нерухомому стані → людина, яка перебуває в стані рівноваги», де основне функційне навантаження лежить на дієсловах. Лакунарними для української мови є ФО із семантикою кінестетичних відчуттів людини.

8. Структурні компоненти ТГ «Відчуття людини» знаходяться в синонімічних, антонімічних, омонімічних, полісемантичних та варіантних відношеннях. Фразеологічна варіантність належить до найбільш характерних виявів системності ФО (французькі (23,2%), рідше українські (13,8%) та англійські (13,7%). Залежно від варіювання плану вираження виокремлено лексичні (допускається заміна одного (кількох) компонентів ФО), граматичні (морфологічні та синтаксичні трансформації), квантитативні (розширення або доповнення ФО) та змішані види варіацій зіставляваних стійких сполук. Ізоморфним є чотири типи варіантів: лексичні, граматичні, квантитативні та змішані. Для української мови притаманні лакунарні словотвірні варіанти ФО.

У результаті аналізу з'ясовано, що фразеологічні синоніми в українській, англійській та французькій мовах на позначення відчуттів людини характеризуються

продуктивністю (18 %, 9 % та 14 % відповідно). Виявлено синонімічні ряди з кількістю членів від 2 до 5 в межах однієї мови (українські та англійські ФО); в усіх зіставлюваних мовах зафіксовано внутрішньомовну та міжмовну синонімію.

Фразеологічна антонімія є поширеною в українській, англійській та французькій мовах (15 %, 10 % та 5 % відповідно). З'ясовано, що в протиставні відношення вступають одиниці з однаковою будовою, але полярною семантикою завдяки одному змінному компоненту, та ФО, які практично не збігаються за компонентним складом і, відповідно, образною внутрішньою формою. Аналогічно до синонімії, антонімія представлена на внутрішньомовному та міжмовному (англійська та французька мова) рівнях.

Багатозначні фразеологізми функціонують у трьох зіставлюваних мовах (0,1% в українській, 2,5 % в англійській та 3 % у французькій мові). За кількістю значень полісемічні фразеологізми на позначення відчуття людини можуть бути двозначними та тризначними. Фразеологічна омонімія притаманна досліджуваним сполукам лише англійської та французької мов (0,1 % та 0,5 % відповідно), які мають у своєму складі по два значення.

Основні положення розділу висвітлено в окремих публікаціях автора [70; 75; 76; 77; 78; 79; 80; 81; 82; 83; 84; 263; 251; 264].

ВИСНОВКИ

У дисертації шляхом зіставного та лінгвокультурологічного підходу проаналізовано фразеологічні одиниці на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах з точки зору їхніх структурно-граматичних та семантичних властивостей; класифіковано їх за ідеографічним принципом. За результатами проведеного дослідження зроблено такі висновки:

1. З'ясовано, що ФО на позначення відчуттів людини мають яскраво виражений антропоцентричний характер (889 українських, 579 англійських та 764 французьких) і містять у своєму складі утворення, загальна семантика яких означає відчуття людини (зору, слуху, нюху, смаку, дотику, голоду, холоду, втоми тощо). Досліджувані ФО характеризують внутрішні та зовнішні процеси пізнання людиною навколишньої дійсності, описують своє ставлення до неї.

2. Фразеологізми на позначення відчуттів людини характеризуються такими властивостями: стійкість, цілісність, відтворюваність, нарізнооформленість, часткове або повне переосмислення компонентів. Семантика зіставлюваних ФО передається мовними одиницями, які вербалізують пізнання людиною навколишнього світу за допомогою органів чуття.

3. У результаті поєднання 1) ідеографічного (ієрархічна побудова ТП «Відчуття людини»); 2) структурно-граматичного (виявлення найбільш продуктивних структурних моделей) та 3) семантичного (описано найбільш вживані метафоричні та метонімічні моделі; з'ясовано, які типи системних відношень домінують) аналізу в доповненні із зіставним та лінгвокультурологічним методом вдалося виявити ізоморфні та аломорфні особливості ФО, визначити їхнє місце у фразеологічних фондах зіставлюваних мов.

4. Тематичне поле «Відчуття людини» утворюється 4 тематичними групами («Екстероцептивні відчуття», «Інтероцептивні відчуття», «Пропріоцептивні відчуття» та «Змішані відчуття»), які характеризуються ізоморфізмом. В англійській мові в межах ТГ «Екстероцептивні відчуття» функціонує лакуна СГ «Дотикові відчуття»; в межах ТГ «Інтероцептивні відчуття» в англійській та французькій мовах – лакуна СГ «Спрага»; в українській та англійській лакунарною

є СГ «Онiмiння». Iзоморфнiстю та найбільшою продуктивнiстю вiдзначається ТГ «Iнтероцептивнi вiдчуття», у складi якої функцiонує СГ «Голод».

5. Вiдносно структури ФО виокремлено три типи: 1) ФО зi структурою словосполучення (укр. 492 ФО / 55,3 %, англ. 367 ФО / 63,4 %, фр. 420 ФО / 54,9 %); 2) ФО зi структурою речення (укр. 382 ФО / 42,9 %, англ. 203 ФО / 35,2 %, фр. 321 ФО / 42%) та 3) ФО з одним повнозначним словом (укр. 15 ФО / 1,8 %, англ. 8 ФО / 1,4 %, фр. 23 ФО / 3,1 %). Домiнують ФО-словосполучення в зiставлюваних мовах, що мають узагальнену семантику процесуальної ознаки, об'єктивовану в дiєслiвних граматичних категорiях. Аломорфiзм характерний для ад'єктивних ФО англiйської та французької мов, у яких переважають компаративнi моделi, що мiстять у своєму складi образ-еталон, притаманний певнiй нацiональнiй спiльнотi. ФО-реченням переважно характерний iзоморфiзм. Проте, лакунарними є українські ФО-речення зi структурною моделлю «сполучник (*як, мов, наче, немов, хоч*) + iменник + дiєслово». Аломорфiзмом характеризуються численнi складнi структурнi моделi з рiзними типами синтаксичного зв'язку в українському фразеологiчному середовищi.

6. У результатi семантичного аналізу виявлено, що в основу бiльшостi зiставлюваних ФО покладено метафоричнi моделi та образи, рiдше – метонiмiчнi. Iзоморфiзм виявляється на рiвнi метафоричного переосмислення «тварина → людина», рiдше – «людина → людина», «предмет → людина», «дiя → людина». Метонiмiчне перенесення (синекдоха) «орган, частина тiла → людина» є спiльним у досліджуваних мовах. Англiйські та французькi ФО характеризуються бiльшим рiзноманiттям семантичних моделей на позначення органiчних вiдчуттiв людини. Лакунарними для української мови є ФО з семантикою кiнестетичних вiдчуттiв людини.

7. Системнi вiдношення, зафiксованi як на внутрiшньомовному, так i мiжмовному рiвнях, свiдчать про нацiонально-культурну подiбнiсть, пов'язану з однаковим сприйняттям свiту людиною, закладену у фiзiологiї. Окрiм цього, виявлено синонiмiю та антонiмiю не тiльки в межах ФО, а й у межах семантичних груп. Варiантнiсть є найбільш продуктивним виявом вираження системних вiдношень i характеризується наявнiстю словотвiрних лакун серед українських ФО.

8. У результаті поєднання зіставного та лінгвокультурологічного методів виявлено, що особливості ФО на позначення відчуттів людини нерозривно пов'язані з національно-культурною специфікою носіїв мови і відображають у своїй семантиці історію, спосіб життя і мислення, побут та національні цінності кожного етносу.

Перспективним видається подальше дослідження фразеологізмів української, англійської та французької мов на позначення відчуттів людини, де об'єктом будуть не лише фразеологізми, прислів'я та приказки, а й сталі вирази, примовки, крилаті вислови, кліше та цитати. Продуктивним стане й функційний аспект дослідження зазначених сполук на матеріалі художніх, публіцистичних, інтернет-текстів з метою встановлення стилістичних функцій, структурно-семантичних трансформацій, частотності вживання носіями мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авалиани Ю. Ю., Ройзензон Л. И. Современные аспекты изучения фразеологии. *Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе*. Вологда, 1967. С. 68–81
2. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова : Фразеологія. Вид. 2-е, доп. і перероб. Х. : Вища школа, 1988. 134 с.
3. Ажнюк Б. М. Англійська фразеологія у культурно-етнічному висвітленні. К. : Наукова думка, 1989. 136 с.
4. Алексахіна Т. О. Парадигматика фразеологічних одиниць із компонентом “назва квітки” у різносистемних мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15. К., 2016. 20 с.
5. Алексеенко М. А., Смерчко А. К. Фразеология современного русского языка (методические материалы к факультативному курсу для учащихся гуманитарного лица). *Русский язык : вопросы функционирования и методики преподавания*. Л., 1992. С. 165–182.
6. Алефиренко Н. Ф. Методологические проблемы теории взаимодействия сознания, значения и смысла. *Языковая личность: проблемы значения и смысла*: сб. науч. тр. / под ред. И. В. Сентенберг, В. И. Карасика. Волгоград, 1994. С. 3–13.
7. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке. М. : URSS, 2014. 416 с.
8. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики : монография. М. : Гнозис, 2005. 326 с.
9. Алефиренко Н. Ф. Теория языка. Вводный курс. М., 2004. 368 с.
10. Алефиренко Н. Ф., Семененко Н. Н. Фразеология и паремиология : учебное пособие для бакалаврского уровня филологического образования. М. : Флинта : Наука, 2009. 344 с.
11. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Х. : Вища школа, 1987. 135 с.
12. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии. 3-е изд. М. : URSS, 2013. 216 с.
13. Ананьев Б. Г. Теория ощущений. СПб. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1961. 456 с.

14. Аничков И. Е. Идиоматика в ряду лингвистических наук. *Труды по языкознанию*. СПб. : Наука, 1997. С. 101–145.
15. Аничков И. Е. Омонимия и полисемия. *Труды по языкознанию*. СПб. : Наука, 1997. С. 269–358.
16. Антонюк М. О. Метафора та її роль в мовній картині світу. *Мовні і концептуальні картини світу: Збірник наукових праць*. К., 2002. № 7. С. 15–19.
17. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка : попытка системного описания. *Вопросы языкознания*. М., 1995. № 1. С. 37–67.
18. Арделян О. В. Семантична класифікація фразеологічних одиниць з ономастичним компонентом. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2017. № 9. Т. 2. С. 52–56.
19. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка : учебное пособие. 2-е изд. М. : URSS, 2014. 376 с.
20. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике. М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. 144 с.
21. Артеменко Г. С. Особливості фіксації логічного пізнання фразеологічними варіантами. *Лексикографічний бюлетень : збірник наукових праць*. К. : Ін-т української мови НАН України, 2011. Вип. 20. С. 39–45.
22. Артемова А. Ф. Культурно-национальная специфика английских фразеологических единиц и ее сохранение при переводе. *Университетские чтения*. Пятигорск : Пглу, 2002. С. 79–80.
23. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. Изд. 2-е, испр. М. : Языки русской культуры, 1999. 896 с.
24. Архангельский В. Л. Устойчивые фразы в современном русском языке. *Основы теории устойчивых фраз и проблемы общей фразеологии*. Ростов на Дону : Изд-во Ростовского университета, 1964. 316 с.
25. Бабич Н. Д. Фразеологія української мови : навчальний посібник. Ч. I. Чернівці, 1970. 64 с.; Ч. II. Чернівці, 1971. 90 с.
26. Бабкин А. М. Русская фразеология, ее развитие и источники. Л. : Наука, 1970. 263 с.

27. Бабкин А. М. Лексикографическая разработка русской фразеологии. М., 1964. С. 30-31.
28. Бабкин А. М. Фразеология и лексикология. *Проблемы фразеологии*. М.-Л., 1964. 318 с.
29. Багаутдинова Г. А. Человек во фразеологии: антропоцентрический и аксиологический аспекты : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.20 / Казанский государственный университет им. В. И. Ульянова-Ленина. Казань, 2007. 333 с.
30. Балацька Ю. Ю. Фразеологічна мікросистема «Увага як позитивні відносини (ставлення) людини». *Лінгвістичні дослідження* : збірник наукових праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2014. Вип. 38. С. 3–9.
31. Баранов А. Н., Добровольский Д. О. Аспекты теории фразеологии. М. : Знак, 2008. 656 с.
32. Баранов А. Н. Михайлова О. В., Шипова Е. А. Некоторые константы русского политического дискурса сквозь призму политической метафорики («взаимоотношения бизнеса и власти», «коррупция»). М. : Фонд ИНДЕМ, 2006. 84 с.
33. Белоусенко П. И. О происхождении и сущности некоторых фразеологизмов в русском и украинском языках. *Филологические науки*. 2003. № 3. С. 113–118.
34. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. К. : Наукова думка, 1989. 156 с.
35. Бобков В. О. Основні теоретичні засади контекстологічного, описового та варіаційного методів дослідження фразеології. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». 2016. Вип. 62. С. 368–371.
36. Бодуэн де Куртенэ И. А. Значение языка как предмет изучения. Избранные труды по общему языкознанию. М. : Издательство АН СССР, 1963. Т. 2. 391 с.
37. Булатова А. М. Лексико-фразеологические средства репрезентации эмоционального концепта страх в немецком и русском языках : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : 10.02.20. Казань, 2015. 20 с.
38. Булаховский Л. А. Курс русского литературного языка. Изд. 4-е испр. и доп. К. : Радянська школа, 1953. Т. 2. 437 с.

39. Буслаев Ф. И. Исторические очерки народной словесности и искусства. СПб., 1861. Т. 1–2. С. 131.
40. Василенко А. П. Аспекты семантики фразеологизмов (на материале русского и французского языков) : дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01. Орел, 2011. 360 с.
41. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика. 3-е изд. М. : URSS, 2012. 192 с.
42. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / пер. с англ., отв. ред. М. А. Кронгауз, вступ. ст. Е. В. Падучевой. М. : Русские словари, 1996. 416 с.
43. Веретенников А. А. Очерки глагольной фразеологии персидского языка. М., 1993. 255 с.
44. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. Изд. 3-е, перераб. и доп. М. : Русский язык, 1990. 246 с.
45. Виноградов В. В. Избранные труды : Лексикология и лексикография. М. : Наука, 1977. 308 с.
46. Воробьев В. В. Лингвокультурология : монография. М. : РУДН, 2008. 336 с.
47. Ворожбитова А. А. Актуализация философско-лингвистического наследия как отражения «антропоцентрического сдвига» в филологии конца XX века. *Антропоцентрическая парадигма в филологии*. Ставрополь, 2003. Ч. 2 : Филология. С. 43–48.
48. Гаврин С. Г. Заметки по теории фразеологии. *Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц*. Тула, 1972. С. 129.
49. Гаврин С. Г. К вопросу об отличии пословицы от поговорки в современном русском литературном языке. Ученые записки Пермского государственного педагогического института. Вып. 17. Пермь, 1958. С. 28–46.
50. Гаврин С. Г. Проблема систематизации устойчивых сочетаний современного русского языка в функциональном аспекте. *Ученые записки Московского областного педагогического института им. Н. К. Крупской*. Вып. 11. М. : Русский язык, 1966. Т. 160. С. 263.

51. Гаврин С. Г. Фразеология современного русского языка (В аспекте теории отражения). Пермь, 1974.
52. Гарбера І. В. Концепт людина у фразеології східностепових українських говірок : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Вінниця, 2018. 22 с.
53. Герпер Ю. Р. Фразеология в системе русского литературного языка. *Вопросы фразеологии*. Ташкент, 1965. С. 28–40.
54. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура. *Мовознавство*. 2010. № 6. С. 32–44.
55. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. К. : Логос, 2004. 284 с.
56. Горохова І. В. Проблема фразеосемантичного поля в мовознавстві. *Філологічні науки. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мови*. URL: http://www.rusnauka.com/8._NPE_2007/Philologia/21123.doc.htm (дата звернення: 03.06.2019).
57. Грозян Н. Ф. Фразеологічна мікросистема «Поведінка людини» в українській мові (ідеографічний і аксіологічний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2003. 20 с.
58. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. М. : Прогресс, 1985. 349 с.
59. Гурбанська С. О. Лінгвокультурологічний аспект вивчення інтертекстуальних фразеологізмів. *Структура і семантика мовних одиниць. Філологічні студії*. 2012. Вип. 8. С. 31–37.
60. Гурычева М. С. Очерки по синтаксису новофранцузского языка. М., 1965. 401 с.
61. Гусев А. Н. Общая психология : в 7 т. : учебник для студентов высших учебных заведений / под ред. Б. С. Братуся. М. : Академия, 2007. Т. 2. 416 с.
62. Дем'яненко Н. Б. Фразеологічні одиниці на позначення інтелектуальних рис людини у польській мові. *Мовні та концептуальні картини світу* : збірник наукових праць. К., 2002. Вип. 7. С. 134–141.
63. Демський М. Т. Українська фраземіка (дериваційна база, семантико-граматичні особливості) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Ужгород, 1994. 46 с.

64. Денисова А. С. Антонімічні відношення у фразеології. *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 24–25 березня 2016 року / [редактори-упорядники: І. Зимомря, В. Ільницький]. Ченстохова – Ужгород – Дрогобич : Посвіт, 2016. С. 124–125.

65. Денисова А. С. Вариантность фразеологических единиц, обозначающих ощущения человека (на материале украинского языка). *Международный научно-практический журнал «Авангард науки»*. Казахстан, 2017. № 9 (10). С. 9–13.

66. Денисова А. С. Вивчення фразеології в широкому та вузькому значенні. *Мова і соціум: етнокультурний аспект* : матеріали V Міжнародної наукової конференції молодих учених (м. Бердянськ, 17–18 вересня 2015 р.) : [збірник тез] / [гол. ред. О. П. Колінько]. Бердянськ : БДПУ, 2015. С. 9–11.

67. Денисова А. С. Ідеографічна класифікація фразеологізмів на позначення органічних відчуттів людини (голод / ситість) на матеріалі української, англійської та французької мов. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки* : [збірник наукових праць] / [гол. ред. В. А. Зарва]. Бердянськ : БДПУ, 2017. Вип. XIII. С. 15–20.

68. Денисова А. С. Лінгвістичні методи дослідження фразеологічних одиниць на позначення відчуттів людини. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології* : зб. наук. праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глуценка]. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2016. Вип. 3. С. 76–81.

69. Денисова А. С. Методи дослідження фразеологізмів на позначення відчуттів людини. *Актуальні проблеми методології та історіографії мовознавства* : матеріали науково-практичної Інтернет-конференції (Слов'янськ, 19–20 жовтня 2016 року). Слов'янськ : ДДПУ, 2016. С. 47–50.

70. Денисова А. С. Одновершинні фразеологізми на позначення відчуттів людини. *Гуманітарні науки: нові вирішення* : матеріали III міжнародної науково-практичної конференції (22 лютого 2017, Краматорськ). Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 162–164.

71. Денисова А. С. Определение идиомы в зарубежном языкознании. *Человек, психология, экономика, право, управление: проблемы и перспективы* : материалы XIX Международной научной конференции аспирантов, магистрантов и студентов, г. Минск, 13 мая 2016 г. / под ред. канд. пед. наук В. В. Гедранович. Минск : Минский инновационный университет, 2016. С. 114.

72. Денисова А. С. Полісемія та омонімія фразеологічних одиниць. *Сучасні технології навчання іноземних мов і культур у загальноосвітніх і вищих навчальних закладах* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Збірник наукових праць. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2016. С. 39–41.

73. Денисова А. С. Полісемія фразеологізмів на позначення відчуттів людини. *Нові шляхи у наукових дослідженнях* : матеріали XI міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених (13 жовтня 2017 року) : збірник тез. Вінниця : ТОВ “НіланЛТД”, 2017. С. 139–141.

74. Денисова А. С. Проблема дослідження класифікацій фразеологічних одиниць у лінгвістиці. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки* : [збірник наукових праць] / [гол. ред. В. А. Зарва]. Бердянськ : ФО-П Ткачук О. В., 2015. Вип. VI. С. 13–21.

75. Денисова А. С. Семантика та структура фразеологізмів на позначення відчуттів людини. *Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Філологічні науки*. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2015. № 1. С. 364–370.

76. Денисова А. С. Семантичні особливості французьких фразеологізмів на позначення відчуття голоду. *Людина в мовному просторі: історична спадщина, проблеми, перспективи розвитку* : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (19-20 травня 2016 року) : збірник тез / упор. І. Я. Глазкова, В. В. Богдан. Бердянськ, 2016. С. 83–84.

77. Денисова А. С. Сравнительная характеристика фразеологизмов со структурой предложений, обозначающих ощущения человека (на материале украинского и французского языка). *Ученые записки УО «ВГУ им. П. М. Машерова»* : сборник научных трудов. Витебск : ВГУ имени П. М. Машерова, 2017. Т. 23. С. 180–184.

78. Денисова А. С. Українські та французькі фразеологізми на позначення відчуття холоду. *Людина в мовному просторі : історична спадщина, проблеми, перспективи розвитку* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (17–18 травня 2018 р.) : збірник тез / упорядники : І. Я. Глазкова, В. В. Богдан. Мелітополь : Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2018. С. 54–57.

79. Денисова А. С. Українські фразеологізми на позначення відчуттів людини із будовою складного речення. *Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку* : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (20-21 квітня 2017 року) : збірник тез. Бердянськ : БДПУ, 2017. Ч. 2. С. 254–255.

80. Денисова А. С. Фразеологізми на позначення відчуттів людини із будовою сурядних словосполучень у різносистемних мовах. *Інновації в сучасному світі* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих учених (17 лютого 2017, Краматорськ). Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 57–59.

81. Денисова А. С. Фразеологізми на позначення відчуття болю. *Наука III тисячоліття : пошуки, проблеми, перспективи розвитку* : матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (25-26 квітня 2018 року) : збірник тез. Бердянськ : БДПУ, 2018. С. 138–139.

82. Денисова А. С. Фразеологізми на позначення відчуття втоми в українській, англійській та французькій мовах. *Україністика: нові імена в науці* : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих науковців (Бахмут, 22-23 березня 2018 року) / Горлівський інститут іноземних мов. Бахмут : ГІМ, 2018. С. 44–47.

83. Денисова А. С. Фразеологізми-речення на позначення відчуттів людини у французькій мові. *Маріупольський молодіжний науковий форум: традиційні й новітні аспекти дослідження і викладання іноземних мов і літератури* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції студентів, аспірантів і молодих учених (29 березня 2017 р.) / за заг. ред. к.пед.н., доцента Ю. М. Кажан. Маріуполь : МДУ, 2017. С. 103–104.

84. Денисова А. С. Фразеологічні словосполучення на позначення відчуттів людини в українській та англійській мовах (структурний аспект). *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Кіровоград, 2016. Вип. 146. С. 281–285.

85. Денисова А. С. Явище варіантності та синонімії у фразеології. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету: Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. Випуск 40. С. 65–68.

86. Денисюк В. В. Варіантність фразеологічних одиниць (на матеріалі східнослов'янської середньовічної історіографії). *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету* : збірник наукових праць. Вип. 16 / [редкол. : Ж. В. Колоїз (відп. ред.), П. І. Білоусенко, А. З. Брацкі та ін.]. Кривий Ріг : ФОП Маринченко С. В., 2017. С. 87–96.

87. Диброва Е. И. Вариантность фразеологических единиц в современном русском языке. Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. ун-та, 1979. 192 с.

88. Дідун Л. І. Фразеологізми із семантикою інтенсивності в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. К., 2016. 20 с.

89. Дорофеев Ю. В. Антропоцентризм в лингвистике и предмет когнитивной грамматики. *Актуальные проблемы современной когнитивной лингвистики* : материалы XV Международной лингвистической конференции «Язык и мир». К. : Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского, 2008.

90. Дроботенко В. Ю. Фразеологічні утворення в різноструктурних мовах (на матеріалі української, англійської та іспанської мов). *Філологічні студії* : збірник наукових праць. 2017. Вип. 8. С. 36–41.

91. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. К. : Довіра, 2006. 703 с.

92. Жарікова Ю. В. Румейська фразеологія у її відношеннях з українською та новогрецькою фразеологіями: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15. Донецьк, 2013. 20 с.

93. Жмаєва Н. С., Корольова Т. М., Савченко Е. Ю. Комунікативні стратегії та тактики англійського джентльмена в конфліктному дискурсі. *Науковий вісник*

Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки. 2013. № 17. С. 56–63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvripu_2013_17_10 (дата звернення: 04.06.2019).

94. Жуков В. П. Об устойчивости и вариантности фразеологизмов на семантиче-ском уровне. *Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц* : материалы межвузовского симпозиума (1968). Тула, 1972. Вып. 2. С. 20–29.

95. Жуков В. П. Русская фразеология : учебное пособие. М. : Высшая школа, 1986. 310 с.

96. Жуков В. П. Семантика фразеологических оборотов. М. : Просвещение, 1978. 160 с.

97. Журкова О. Л. Мотивованість конотативного значення фразеологічних одиниць англійської та української мов: зіставний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. К., 2018. 22 с.

98. Забуранна О. В. Антропоцентризм фразеологічної семантики (на матеріалі фразеологічних одиниць української, перської, японської мов зі значенням відносного часу) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. К., 2003. 18 с.

99. Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с.

100. Зимин В. И. К вопросу о вариантности фразеологических единиц. *Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц*. Тула, 1972. С. 70–83.

101. Иванов В. В., Топоров В. Н. Исследования в области славянских древностей. М., 1974. 342 с.

102. Иванова С. В. Лингвокультурологический аспект исследования языковых единиц : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Башкирский государственный университет. Уфа, 2003. 364 с.

103. Івченко А. О. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія. Х., 1996. 58 с.

104. Каракуця О. М. Фразеологізми української мови з компонентом «душа» (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Х., 2002. 19 с.

105. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. М., 2004. 477 с.

106. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики : монографія. Одеса : Астропринт, 2006. 377 с.

107. Картамишев О. О. Структура і склад фразеологічної мікросистеми «Здібності людини». *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2012. Вип. 29 (1). С. 29–32.

108. Картамишев О. О. Структурно-семантичні моделі фразеологізмів на позначення інтелектуальних здібностей людини. *Лінгвістичні дослідження : збірник наукових праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2012. Вип. 34. С. 14–17.

109. Князь Т. М. Фразеологізми української мови на позначення заможності: структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Х., 2013. 19 с.

110. Ковшова М. Л. Анализ фразологизмов и коды культуры. *Известия РАН. Серия Литературы и языка : сборник научных трудов*. М. : Наука, 2008. Т. 67. № 2. С. 60–65.

111. Козлова Т. О. Принцип іконічності та його реалізація в лексиці індоєвропейської прамови : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.15 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Інститут філології. К., 2017. 501 с.

112. Колеснікова І. Є. Фразеологічна мікросистема «Риси характеру людини» в українській та англійській мовах (ідеографічний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.17. Сімферополь, 2010. 20 с.

113. Комар Л. Фразеологія як наука та предмет її дослідження. *Молодь і ринок*. 2011. Вип. 3 (74). С. 129–130.

114. Комарова З. И. Методология, метод, методика и технология научных исследований в лингвистике : учебное пособие. Екатеринбург : Изд-во УрФУ, 2012. 818 с.

115. Копыленко М. М., Попова З. Д. Очерки по общей фразеологии. Воронеж, 1972. 124 с.

116. Копыленко М. М., Попова З. Д. Очерки по общей фразеологии. Фразеосочетания в системе языка. М. : Высшая школа, 2006. 310 с.

117. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. К. : Видавничий центр «Академія», 2003. 464 с.
118. Кравець Л. В. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. К. : ВЦ «Академія», 2012. 416 с.
119. Кравцова І. І. Фразеологізми в сучасній англійській мові: визначення, підходи, класифікації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2016. № 20. Том 2. С. 29–32.
120. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць у Словнику фразеологічних термінів сучасної української мови. *Лінгвістичні студії* : збірник наукових праць. Донецьк, 2011. Вип. 22. С. 289–297.
121. Краснобаєва-Чорна Ж. Фраземіка та фраземографія в сучасній лінгвопарадигмі : підручник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів / [за ред. А. П. Загнітка]. Вінниця, 2018. 200 с.
122. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Квантитативні методи в лінгвістиці: новітні тенденції. *Науковий вісник ДДПУ імені І.Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство*. 2018. №9. С. 93–97.
123. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Роль зоосемізмів і флоризмів у формуванні ціннісної картини світу (на матеріалі фраземіки одно- та різносистемних мов). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць*. К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 13. С. 27–33.
124. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения. М. : Институт языкознания РАН, 1997. 331 с.
125. Кубрякова Е. С., Шахнарович А. М., Сахарный Л. В. Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи / отв. ред. Е. С. Кубрякова. М. : Наука, 1991. 238 с.
126. Кузьменко А. Основні проблеми фразеології та поняття мотивації фразеологізмів у сучасній німецькій мові. *European Modern Studies Journal*. 2017. Vol. 1. № 2. P. 1–9.
127. Кунин А. В. Английская фразеология (теоретический курс). М. : Высшая школа, 1970. 343 с.

128. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. М. : Высшая школа, 1996. 381 с.
129. Кунин А. В. Фразеология современного английского языка. М. : Международные отношения, 1972. 288 с.
130. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем. М. : Едиториал УРСС, 2004. 256 с.
131. Лалаян Н. С. Фразеологічні одиниці з ономастичним компонентом у сучасній німецькій мові: структурно-семантичний та функціональний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. К., 2007. 20 с.
132. Ларин Б. А. История русского языка и общее языкознание. М. : Просвещение, 1977. 223 с.
133. Лебедеко Ю. М. Фразеосемантична група з компонентом «Хата» в українській мові: структурно-семантичний та етнокультурний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Х., 2006. 22 с.
134. Лекант П. А. К вопросу о минимальной единице фразеологии. *Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе*. Вологда, 1967. С. 153–160.
135. Лисенко Л. Структурні типи порівняльних фразеологічних одиниць (на матеріалі англійської, німецької та української мов). *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Філологічні науки*. Кіровоград, 2010. Вип. 89 (3). С. 90–97.
136. Літвінова М. М. Семантичні властивості фразеологічних одиниць зі значенням рис характеру людини (на матеріалі німецької мови ХІХ – ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Х., 2004. 20 с.
137. Логический анализ языка. Семантика начала и конца / под ред. Н. Д. Арутюновой, Т. Е. Янко и Н. Ф. Спиридоновой. М. : Индрик, 2002. 648 с.
138. Лурия А. Р. Ощущения и восприятие. М. : Издательство МГУ, 1975. 112 с.
139. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навчальний посібник. 3-тє вид., випр. К. : Вища школа, 2004. 487 с.
140. Максименко С. Д. Загальна психологія : навчальний посібник. 2-ге вид. перероб. та доп. К. : Центр навчальної літератури, 2004. 272 с.

141. Манакін В. М. Універсальні смисли мови та ноосфера. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2016. № 7. С. 231–235.
142. Маркітантов Ю. О., Маркітантова В. Ю. Лексична субституція фразеологізмів у білоруському поетичному мовленні. *Система і структура східнослов'янських мов*. 2012. Вип. 5. С. 192–200.
143. Мартине А. Основы общей лингвистики. *Новое в лингвистике*. М., 1963. Вып. 3. С. 347–566.
144. Маслова В. А. Лингвокультурология : учебное пособие для вузов. Изд. 4-е, стер. М. : Академия, 2001. 208 с.
145. Матвієнко А. М. Фразеологічні синоніми і варіанти. *Українська мова і література в школі*. 1965. № 8. С. 16–20.
146. Маховик О. Ю. Типи варіантів у фразеологічному словнику української мови (1993). *Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Т. Шевченка. Філологічні науки*. 1998. № 9. С. 93–96.
147. Мелерович А. М. О принципах семантического анализа фразеологических единиц. Теоретические проблемы семантики и ее отражение в одноязычных словарях. Кишинев : Штиница, 1982. С. 180–184.
148. Мелерович А. М., Мокиенко В. М. Фразеологизмы в русской речи. М. : Русская словесность, 2001. 860 с.
149. Мирошниченко І. М. Фразеосемантичне поле «працьовитість / неробство» в польській мові : [монографія]. К. : Наукова думка, 2014. 247 с.
150. Мирошниченко І. М. Концептуалізація працьовитості та неробства в польській фразеології (на прикладі фразеологізмів із компонентами – назвами продуктів харчування). Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». 2012. Випуск 24. С. 204–206.
151. Мізін К. І. Компаративні фразеологічні одиниці сучасної німецької мови: шляхи утворення та ідеографія : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. К., 2004. 21 с.
152. Мізін К. І. Порівняння у фразеології. Вінниця : Нова Книга, 2009. 240 с

153. Мокиенко В. М. Славянская фразеология : учебное пособие для студентов. М., 1989. 207 с.
154. Молотков А. И. Основы фразеологии русского языка. Л. : Наука, 1977. 284 с.
155. Молчкова Л. В. Моделированность и идиоматичность фразеологизмов. *Вестник Челябинского государственного университета. Серия Филология. Искусствоведение*. 2013. Вып. 76. № 10. С. 63–67.
156. Мордвилко А. П. Очерки по русской фразеологии (Именные и глагольные фразеологические обороты). М. : Просвещение, 1964. 132 с.
157. Морошкіна Г. Ф. Вербальна репрезентація сенсорної концептосфери у мистецтвознавчому дискурсі. *Нова філологія* : збірник наукових праць. Запоріжжя : ЗНУ, 2014. № 60. С. 109–113.
158. Назаров О. П. Сопоставительный анализ соматических фразеологизмов в русском и туркменском языках : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Ашхабад, 1973. 26 с.
159. Назарян А. Г. Почему так говорят по-французски. Происхождение и толкование идиоматических выражений. М. : Наука, 1968. 352 с.
160. Назарян А. Г. Фразеология современного французского языка : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Высшая школа, 1987. 288 с.
161. Неровня Н. Н. Вариантность и синонимия в украинской фразеологии : автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02. Киев, 1990. 16 с.
162. Новиков Л. А. Антонимия и словари антонимов. *Словарь антонимов русского языка*. М., 1978. С. 13.
163. Ноцицепция и антиноцицепция : теория и практика / Владыка А. С., Шандра А. А., Хома Р. Е., Воронцов В. М. Винница : ФОП «Каштелянов А. И.», 2012. 176 с.
164. Обіход І. В. Німецькі фразеологізми з компонентом на позначення фізичного стану людини: ідеографічна характеристика. *WORLD SCIENCE*. 2018. № 1 (29), Vol.6, January. С. 38–46.
165. Общее языкознание. Методы лингвистических исследований / отв. ред. Б. А. Серебренников. М. : Наука, 1973. 319 с.

166. Ожегов С. И. О крылатых словах (по поводу книги Н. С. и М. Г. Ашукиных «Крылатые слова»). *Вопросы языкознания*. 1957. № 2. С. 125–129.
167. Ожегов С. И. О структуре фразеологии. *Лексикографический сборник. Вып. II*. М., 1957. С. 38–40.
168. Павленко Н. О. Гендерний компонент у структурі та семантиці фразеологічних одиниць сучасної англійської мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2017. 24 с.
169. Павлов И. П. Полное собрание сочинений. М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1951. Т. III. Кн. 1. 392 с.
170. Павлова Н. А. Омонимия в сфере фразеологии : монография. Омск : Изд-во ОмГПУ, 1997. 292 с.
171. Патен І. М. Ідеографічний та структурно-семантичний методи моделювання фразем з дієсловами руху у зіставному мовознавстві. *Молодий учений*. 2017. № 4.3 (44.3). С. 191–195.
172. Патен І. М. Лінгвокультурологічна специфіка фразем на позначення руху (на матеріалі української, російської, польської та англійської мов). *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / ред.-упор.: В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря*. Дрогобич : Посвіт, 2015. Вип. 12. С. 162–168.
173. Патен І. М. Фраземи зі значенням руху: семантико-ідеографічний та лінгвокультурологічний підхід (на матеріалі української, російської, польської та англійської мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. Одеса, 2014. 20 с.
174. Пелепейченко Л. Н. Переходность значений фразем в теоретическом и практическом аспектах. Х. : ХГПУ, 1998. 127 с.
175. Плетньова О. Л. Фразеологія говірок центральної Слобожанщини (структурно-семантичний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Х., 2004. 20 с.
176. Покровская Е. А. Человек в языке и культуре: новые аспекты изучения. *Антропоцентрическая парадигма в филологии*. Ставрополь, 2003. Ч. 2 : Филология. С. 11–18.

177. Полюжин М. М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення : монографія. Ужгород : Закарпаття, 1999. 240 с.

178. Пономарьова О. А. Семантичні відношення паремій, що містять назву людини за родом занять (на матеріалі української, англійської та німецької мов). *Одеський лінгвістичний вісник*. 2017. № 10. Т. 2. С. 88–92.

179. Потапенко Л. О. Методологія дослідження емотивності німецьких фразеологічних дериватів. *Одеський лінгвістичний вісник*. Одеса, 2015. № 5. С. 116–120.

180. Потебня О. О. 3 лекції теорії словесності: Байка, прислів'я, приповідка. Х. : Держвидав України, 1930. 112 с.

181. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень). К. ; Сімферополь, 1997. 252 с.

182. Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы. Днепропетровск : Белая Е. А., 2013. 307 с.

183. Рахилина Е. В. Когнитивный анализ предметных имён : семантика и сочетаемость. М. : Русские словари, 2000. 416 с.

184. Рахматуллаева Н. Г. Когнитивные основания структурно-семантической аналогии во фразеологии английского языка : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. М., 2015. 20 с.

185. Редін П. А. Фразеологизмы с пространственным и временным значением в современном украинском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Х., 1989. 24 с.

186. Редін П. О. Типи системних зв'язків фразеологічних одиниці у мові. *Мовознавство*. 1994. № 4–5. С. 50–52.

187. Редін П. О. Проблема ідеографічного опису фразеологізмів. *Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди*. 2018. Вип. 49. С. 55–58.

188. Реформатский А. А. О сопоставительном методе. Русский язык в национальной школе. 1962. № 5. С. 23–33.

189. Ройзензон Л. И. Лекции по общей и русской фразеологии. Самарканд, 1973. 221 с.

190. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б. А. Серебренников и др. М. : Наука, 1988. 216 с.
191. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб. : Питер, 2002. 720 с.
192. Руснак В. І. Зоосемічні фразеологічні одиниці як носії національно маркованої вторинної номінації. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. Вип. 19. С. 329–336.
193. Рыбникова М. А. Русские пословицы и поговорки. Введение. М., 1961. С. 16 – 47.
194. Рязановский Л. М. Идеографические аспекты немецкой фразеологии: Темпоральная фразеология. СПб. : Издательство Петербургского университета, 1997. 200 с.
195. Салата І. А. Особливості семантичного й прагматичного аспектів зооморфних фразеологізмів в англійській та українській мовах. *Структура і семантика мовних одиниць. Філологічні студії*. 2010. Вип. 5. С. 57–64.
196. Свиридюк Т. В. Метафорична семантика ідіоматичних одиниць (на матеріалі промов британських прем'єр-міністрів). *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2013. № 144 (273). Ч. 1. С. 191–195.
197. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : монографія. К. – Черкаси : Брама, 2004. 276 с.
198. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : Напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
199. Селье Г. От мечты к открытию. Как стать ученым? / пер. с англ. М. : Просвещение, 1987. 268 с.
200. Семашко Т. Ф. Знакова природа фразеологічних одиниць. *Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. Маріуполь, 2009. № 2. С. 314–322.
201. Семашко Т. Ф. Фразеологізми як знаки вторинної номінації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія. Х.*, 2011. Вип. 61. № 936. С. 77–81.
202. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. М., 1993.

203. Сердюк А. М. Фразеологізми тематичної групи «Спілкування» у зіставному аспекті. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Філологічні науки*. Бердянськ : БДПУ, 2018. Вип. 15. С. 31–38.
204. Сеченов И. М. Избранные произведения. М. : АН СССР, 1956. Т. 2. 944 с.
205. Синельникова И. И. Эмотивные фразеологизмы французского языка в полевом аспекте : монография. Белгород : ИД «Белгород»; НИУ «БелГУ», 2013. 188 с.
206. Сіденко Н. Г. Деформація фразеологізмів: методи дослідження. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2015. Т. 18. № 2. С. 163–168.
207. Скрипник Л. Г. Видозміни форми фразеологічних одиниць. *Мовознавство*. 1969. № 4. С. 3–13 ; № 6. С. 12–19.
208. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. К. : Наукова думка, 1973. 278 с.
209. Слободян М. В. Метафоризація як когнітивний процес. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2011. Випуск XXIV. Частина 1. С. 460–467.
210. Смерчко А. Принципи ідеографічної характеристики фразеологічних одиниць. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія»*. 2015. Вип. 36. С. 105–115.
211. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка. М. : Издательство литературы на иностранном языке, 1956. 260 с.
212. Смирницкий А. И. Лекции по истории английского языка. Изд. 3-е. М., 2006. 236 с.
213. Смит Л. П. Фразеология английского языка. М., 1998. 208 с.
214. Солсо Р. Когнитивная психология. СПб., 2006. 589 с.
215. Соссюр Ф. Курс загальної лінгвістики / [пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко]. К. : Основа, 1998. 324 с.
216. Степанов Ю. С. Константы : Словарь русской культуры. Изд. 2-е, испр. и доп. М. : Академический проект, 2001. 590 с.
217. Тарануха Т. В. Структурно-семантичні та граматичні характеристики субстантивних фразеологічних одиниць на позначення рис характеру людини в українській мові. *Достижения науки за последние годы. Новые наработки*. URL: http://xn--e1aajfpcds8ay4h.com.ua/files/image/konf%2012/doklad_12_5_23.pdf (дата звернення: 06.06.2019).

218. Телия В. Н. Вариантность идиом и принципы идентификации вариантов. *Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц*: материалы межвузовского симпозиума (1968). Тула, 1972. С. 30–69.
219. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. М.: Наука, 1986. 144 с.
220. Телия В. Н. Механизмы экспрессивной окраски языковых единиц. *Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности*. М.: Наука, 1991. С. 36–66.
221. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. 286 с.
222. Телия В. Н. Фразеологизм и его лексикографическая разработка. – Минск, 1987. 156 с.
223. Тимощук Н. П. Функціонування фразеологізмів у романах Йозефа Рота : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Л., 2005. 19 с.
224. Титченер Э. Б. Очерки психологии. СПб., 1898. 23 с.
225. Тодорова Н. Ю. Фразеологічні одиниці просторової семантики в українській та англійській мовах: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Львів. 2018. 22 с.
226. Тодорова Н. Ю. Фразеотематична група «рух як процес переміщення в просторі» в англійській та українській мовах. *Вестник Национального технического университета Украины «КПИ»*. Серия: Филология. Педагогика. 2016. № 7 (I). С. 71–77.
227. Тоненчук Т. В. Структурно-семантичний, ідеографічний та функційний аспекти соматичних фразеологізмів у сучасній англійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Чернівці, 2015. 20 с.
228. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2003. 362 с.
229. Ужченко В. Д., Авксентьев Л. Г. Українська фразеологія. Х. : Основа при ХДУ, 1990. 168 с.
230. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : навчальний посібник. К. : Знання, 2007. 494 с.

231. Федоров А. В. Основы общей теории перевода. М. : ООО “Филология три”, 2014. 416 с.
232. Фёдоров А. И. Развитие русской фразеологии в конце XVIII – начале XIX в. Новосибирск : Наука, 1973. 172 с.
233. Федуленкова Т. Н. Фразеология и типология. К., 2015. 281 с.
234. Фесенко О. П. Границы фразеологии в контексте когнитивной лингвистики. *Актуальные проблемы германистики, романистики и русистики*. Екатеринбург, 2010. С. 101.
235. Фірсова Ю. А. Фразеологічні одиниці з топонімічним компонентом у німецькій мові: лінгвокультурологічний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ю.А.Фірсова. – К., 2002. – 19 с.
236. Фортунатов Ф. Ф. Сравнительное языковедение : Общий курс. *Фортунатов Ф. Ф. Избранные труды : в 2-х т.* М. : Учпедгиз, 1956. Т. 1. С. 21–197.
237. Фразеологія : знакові величини : навчальний посібник для студентів факультету іноземних мов / Баран Я. А., Зимомря М. І., Білоус О. М., Зимомря І. М. Вінниця : Нова книга, 2008. 256 с.
238. Харчук О. В. Фразеологічні одиниці з кінесичним компонентом у сучасній німецькій мові: семантико-структурний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. К., 2006. 22 с.
239. Хмара В. В. Фразеологічні одиниці з антропним компонентом у західногерманських і східнослов'янських мовах: зіставний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Київ, Одеса, 2018. 22 с.
240. Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике. *Фундаментальные направления современной американской лингвистики*. М. : Изд-во МГУ, 1997. 480 с.
241. Чередниченко А. И. Методологические вопросы языкового варьирования. *Грамматические и лексические аспекты языкового варьирования полинациональных языков* : сборник научных трудов КГПИИЯ. Киев, 1988. С. 6–12.
242. Чернобай С. Е., Фукова Т. А. Структурно-семантическая характеристика фразеологических единиц английского языка, входящих во фразео-семантическое поле “Эмоции”. *Ученые записки Таврического национального университета имени*

В. И. Вернадского Серия «Филология. Социальные коммуникации». 2013. Том 26 (65). № 2. С. 325–330.

243. Чернышева И. И. Фразеология современного немецкого языка. М. : Высшая школа, 1982. 200 с.

244. Чжоу Хань Жуй. Фразеологизм как этнокультурный феномен: лингвострановедческий аспект : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Краснодар, 2014. 20 с.

245. Шанский Н. М. Лексика и фразеология современного русского языка. М. : Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1957. 168 с.

246. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка. [6-е изд.]. М. : URSS, 2012. 272 с.

247. Шеррингтон Ч. Интегративная деятельность нервной системы. Л. : Наука, 1969. 391 с.

248. Шеррингтон Ч. Рецепция раздражителей. *Психология ощущений и восприятия*. М., 1999. С. 47–55.

249. Шиффман Х. Р. Ощущение и восприятие. СПб., 2003. 928 с.

250. Шнякина Н. Ю. Обонятельно-вкусовой синкретизм в немецкой языковой картине мира. *Вестник Омского университета*. 2012. № 3. С. 163–168.

251. Шульженко А. С. Фразеологізми на позначення відчуття тепла в українській, англійській та французькій мовах. *Наука III тисячоліття : пошуки, проблеми, перспективи розвитку* : матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (25-26 квітня 2019 року) : збірник тез. Бердянськ : БДПУ, 2019. С. 287–288.

252. Щербакова Н. В. Фразеологізми з назвами людей у лексичному наповненні : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. – Х., 2002. 19 с.

253. Эмирова А. М. К концепции фразеологических идеографических словарей. *Фразеологические словари и компьютерная фразеология* : тезисы сообщений школы-семинара (13–17 ноября 1990 г.). Орел, 1990. С. 25.

254. Эмирова А. М. Русская фразеология в коммуникативном аспекте. Ташкент, 1988. 236 с.

255. Arnold I. V. *The English Word*. Moscow : Vyshaja Shkola, 1986. 295 p.

256. Bally Ch. *Traite de la stylistique francaise*. Paris : Librairie C.Klincksiek, 1921. Vol. 1. Ed. 2. 349 p.

257. Bayramova L., Muhametdinova R. Colour Symbolism of Biblical Idioms with Components Indicating White and Black in Bible Translations into English, German and Russian. *Phraseology in Multilingual Society* / edited by Elena Arsenteva. UK, Newcastle upon Tyne : Cambridge Scholars Publishing, 2014. P. 106–121.

258. Bürger H. *Phraseologie : Eine Einführung am Biespiel des Deutshen*. Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2003. 224 s.

259. Colson J.-P. Editorial: Phraseology at a Crossroads. *Yearbook of Phraseology*. 2014. Volume 5. Issue 1. P. 1–2.

260. Cowie A. P., Mackin R. *Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. Vol. 2. Phrase, Clause and Sentence Idioms*. Oxford University Press, 1983. P. 303-309

261. Davletbaeva D., Yarmakeev I. Lexicographic Presentation of Phraseological Transforms. *Phraseology in Multilingual Society* / edited by Elena Arsenteva. UK, Newcastle upon Tyne : Cambridge Scholars Publishing, 2014. P. 329–338.

262. De Saussure F. *Cours de Linguistique Générale*. T. de Mauro (Ed.). Paris : Payot, 1972. 500 p.

263. Denisova A. English Idioms With Structure of Subordinate Phrase Denoting Man's Feelings. *Proceedings of II International scientific conference "World Science in 2016: Results"*. Morrisville, Lulu Press., 2017. C. 131–133.

264. Denisova A. S. English Phraseologisms-Sentences Denoting Man's Feellings. *Perspective scientific research : proceedings of IV International scientific conference*. Morrisville : Lulu Press, 2017. P. 101–103.

265. Fedulenkova T. Basic Components of the Connotative Aspect in Phraseological Units: (As Seen by A. V. Kunin and his Disciples). *Phraseology in Multilingual Society* / edited by Elena Arsenteva. UK, Newcastle upon Tyne : Cambridge Scholars Publishing, 2014. P. 34–46.

266. Fernando Ch. Flavell R. On Idiom. *Critical Views and Perspectives*. Vol. 5. Exeter Linguistic Studies, University of Exeter, 1981. P. 18–48.

267. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache : 2 durchgelesene und ergänzte Auflage. Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1997. 299 s.

268. Gréciano G. Zum System der Phrasemverwendung Probleme. *Deutsche Phraseologie im Sprachsystem und Sprachverwendung* / hrsg. von C. Földes. Wien : Praesens, 1992. S. 149–169.

269. Gross G. Les expressions figées en français. Noms composés et autres locution. Paris : Edition Ophrys, 1996. 161 p.

270. Guillame G. Leçons de la linguistique, publiées par le Roch Valin, Klincksieck. Paris, 1971.

271. Guiraud P. Les locution françaises. Paris : PUF, 1961. 238 p.

272. Head H. An Human Experiment in Nerve Division. *Brain*. 1908, V. 29.

273. Hornby A. S. Oxford Advanced Learners Dictionary of Current English. Third edition. London, 1974. 757 p.

274. Ortoland: Outils et Ressources pour un Traitement Optimisé de la LANGue. URL: <http://www.cnrtl.fr/definition/%C3%A9quilibre>. (date de traitement: 03.04.2018).

275. <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/chaleur/14479?q=la+chaleur#14349>

276. Jakobson R. Results of the Conference of Anthropologists and Linguists. *IJAL*, XIX, 2. Baltimore, 1953. S. 17–18.

277. Kovalyuk Yu. Anthroponymic Idioms in English: a Corpus-Based Study. *Journal of American Philology*. Volume 138, Number 4 (2). John Hopkins University Press, 2017. P. 1071–1076.

278. Lewis Th. Pain. London : Macmillan, 1942, reprinted, 1981. P. 248–252.

279. Melnyk S., Novikov O. Phraseological Units denoting a Person's Activities. *Filologia, socjologia, kulturoznawstwo. Priorytetowe obszary badawcze: od teorii do praktyki* (28/02/2017). Lublin, 2017. P. 30–34.

280. Moon R. Fixed Expressions and Idioms in English: a Corpus-Based Approach : [Oxford studies in lexicography, and lexicology / Rosamund Moon]. Oxford : Clarendon Press, 1998. 340 p.

281. Mukhtarova R. Y. Metaphorical and Metonymical Models of Phraseological Units with Components Expressing the Category of Gender in the English and Tatar

- Langueges. *In the World of Scientific Discoveries*. 2014. Vol. 53. Issue 5. P. 127–130.
282. Müldner-Nieckowski P. Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego: wyrażenia, zwroty, frazy. Warszawa, 2004. 1088 s.
283. Palmer F. R. *Semantics*. Cambridge University Press, 1981. P. 75–82.
284. Rey A. *Le lexique : images et modèles. Du dictionnaire à la lexicologie*. Paris : A.Colin, 1977. 307 p.
285. Schippan T. *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer, 1992. 306 s.
286. Sherrington Ch. *Man on his nature*. London, 1946.
287. Skandera P. *Phraseology and Culture in English*. Berlin : Walter de Gruyter, 2017. 511 p.
288. Skorupka S. *Słownik frazeologiczny języka polskiego : w 2 t.* Warszawa, 1974. T. I : A – P. 788 s.
289. Smith L. P. *World and Idioms Studies in the English Language*. London : Constable, 1948. 169 p.
290. Spears A. Richard. *McGraw-hill's Dictionary of American Idioms*. USA : McGraw-Hill, 2007. 288 p.
291. Staszewski S. Warianty i synonimy we frazeologii. *Stalność i zmienność związków frazeologicznych / praca zbiorowa pod. red. A. M. Lewickiego*. Lublin, 1982. S. 193–196.
292. *The New Encyclopedia Britannica. Proverb. Volume 9*. Chicago : Encyclopedia Britannica, 1994. 749 p.
293. Tonenchuk T. Metonymical Transfer of Somatisms Composing English Phraseological Units Complicated with Metaphorization. *The First International Conference on European Conference on Languages, Literature and Linguistics. Proceedings of the Conference, April 14, 2014. Vienna, Austria, 2014*. P. 72–80.
294. Tonenchuk T. The Frequency Dictionary of Modern English Phraseological Units with a Somatic Component (Methods of Creating a Dictionary and Statistical Characteristics of SPU Based on Fiction). *European Applied Sciences*. Stuttgart, 2015. № 2. P. 28–30.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

295. 500 английских пословиц и поговорок / сост. И. С. Гварджаладзе, А. Л. Гильбертсон, Т. Г. Кочинашвили. 4-е изд. Москва : Изд-во литературы на иностранных языках, 1959. 36 с.
296. Англо-русский словарь цитат, пословиц, поговорок и идиом. URL: http://aphorisms_en_ru.academic.ru/3/%28all%29_shaken_up (дата звернення: 10.06.2019).
297. Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин ; лит. ред . М. Д. Литвинова. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Русский язык, 1984. 944 с.
298. Англо-український фразеологічний словник / уклад. К. Т. Баранцев. 2-ге вид., випр. К. : Товариство «Знання», КОО, 2005. 1056 с.
299. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. М. : Советская энциклопедия, 1966. 608 с.
300. Бодрова Ю. В. Русские пословицы и поговорки и их английские аналоги (Russian proverbs and sayings and their english equivalentents). М. : АСТ ; СПб. : Сова, 2007. 159 с.
301. Васильева Л. Краткость – душа остроумия. Английские пословицы, поговорки и крылатые выражения. М. : ЗАО Центрполиграф, 2004. .
302. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К., Ірпінь : Перун, 2001. 1440 с.
303. Ганич Д., Олійник І. Словник лінгвістичних термінів. К. : Вища школа, 1985. 360 с.
304. Григорьева А. 1000 русских и английских пословиц и поговорок. М. : АСТ, 2009. 219 с.
305. Гуревич В. В., Дозорец Ж. А. Краткий русско-английский фразеологический словарь. М. : Русский язык, 1988. 544 с.
306. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 3. 2 издание, исправленное и значительно умноженное по рукописи автора. М. : Кузнецкий мост, 1882. 555 с.

307. Єрмоленко С. Я., Биби́к С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів ; [за ред. С. Я. Єрмоленко]. К. : Либідь, 2001. 224 с.
308. Калашник В. С. Колоїз Ж. В. Словник фразеологічних антонімів української мови. 3-є вид., доп. К. : Довіра, 2006. 352 с.
309. Калашник В. С., Колоїз Ж. В. Передмова. *Словник фразеологічних антонімів української мови*. 3-є вид., допов. К. : Довіра, 2006. С. 3-8.
310. Критская О. В. Французские пословицы и поговорки. М. : Высшая школа, 1963. 95 с.
311. Кузьмин С. С., Шадрин Н. Л. Русско-английский словарь пословиц и поговорок: 500 единиц. СПб. : МИК / Лань, 1996. 352 с.
312. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь. 6-е изд., стереотип. М. : Русский язык – Медиа, 2005. 501 с.
313. Кусковская С. Ф. Сборник английских пословиц и поговорок. Минск : Высшая школа, 1987. 253 с.
314. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. К. : ВЦ "Академія", 1997. 752 с.
315. Новиков Л. А. Антонимия и словари антонимов. *Словарь антонимов русского языка*. М., 1978. С. 13.
316. Олійник І. С. Сидоренко М. М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник. К. : Радянська школа, 1991. 400 с.
317. Прадид Ю. Ф. Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь: Эмоции человека. Симферополь : Редотдел Крымского комитета по печати, 1994. 242 с.
318. Психологический словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевського. 2 изд., испр. и доп. М. : Политиздав, 1990. 494 с.
319. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава, 2006. 339 с.
320. Словник лінгвістичних термінів / Є. В. Кротевич, Н. С. Родзевич ; за заг ред. Є. В. Кротевича. К. : Видавництво академії наук Української РСР, 1957. 235 с.

321. Словник українських ідіом / уклад. Г. М. Удовиченко. К. : Радянський письменник, 1968. 463 с.
322. Словник української мови : в 11 т. [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. К. : Наукова думка, 1970 – 1980. Т. 1 : А-В. 1970. 799 с.
323. Словник української мови : в 11 т. [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. К. : Наукова думка, 1970 – 1980. Т. 2: Г – Ж, 1971. 550 с.
324. Словник української мови : в 11 т. [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 3: З. 1972. 840 с.
325. Словник української мови : в 11 т. [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. К. : Наукова думка, 1970 – 1980. Т. 4: І – М. 1973. 840 с.
326. Словник української мови : в 11 т. [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. К. : Наукова думка, 1970 – 1980. Т. 6 : П- Поїти. 1975. 832 с.
327. Словник української мови : в 11 т. [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. К. : Наукова думка, 1970 – 1980. Т. 7 : Поїхати-Приробляти. 1976. 723 с.
328. Словник української мови : в 11 т. [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. К. : Наукова думка, 1970 – 1980. Т. 8 : Природа-Ряхтливий. 1977. 927 с.
329. Словник української мови : в 11 т. [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. К. : Наукова думка, 1970 – 1980. Т. 9 : С. 1978. 916 с.
330. Словник української мови : в 11 т. [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. К. : Наукова думка, 1970 – 1980. Т. 10 : Т-Ф. 1979. 658 с.
331. Словник української мови : в 11 т. [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. К. : Наукова думка, 1970 – 1980. Т. 11: Х – Ь. 1980. 699 с.
332. Словник української мови : в 11 т. [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. К. : Наукова думка, 1970 – 1980. Т. 5 : Н-О. 1974. 840 с.
333. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови. К. : Освіта, 1998. 224 с.
334. Українські народні прислів'я та приказки / В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут. К. : Державне видавництво художньої літератури, 1963. 793 с.
335. Українські народні прислів'я та приказки / упор. В. Бобкова, Ф. Лавров, М. Ліждвой та ін. К. : Видавництво академії наук Української РСР, 1955. 445 с.

336. Українські приказки, прислів'я і таке інше / укл. М. Номис ; упоряд., прим. та вступна ст. М. М. Пазяка. К. : Либідь, 1993. 768 с.
337. Українські прислів'я та приказки / упоряд. С. В. Мишанича, М. М. Пазяка ; [за ред. С. Д. Зубкова]. К. : Дніпро, 1984. 391 с.
338. Фразеологизмы французского языка : словарь-практикум / В. Бардоши, Ш. Эттингер, С. Штельтинг, Е. Бутина. Уральское издательство, 2002. 247 с.
339. Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. К. : Наукова думка, 2008. Кн. 2. 1104 с.
340. Французско-русский фразеологический словарь. Около 35000 выражений / под ред. Я. И. Рецкера. М. : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1963. 1112 с.
341. Хокинс Дж., Делхант Э., Макдональд Ф. Толковый словарь английского языка Oxford Concise School Dictionary : 40000 слов и выражений. М. : Астрель, АСТ, 2008. I-IV. 556 с.
342. Шилова Л. Ф. Брускина Т. Л. English Idioms and Phrasal Verbs (Англо-русский словарь идиом и фразовых глаголов). 3-е изд. СПб. : Антология, 2005. 256 с.
343. Cambridge international dictionary of idioms, 1998. 521 p.
344. Dictionnaire de l'Académie Française, 8ème edition, 1935. URL: http://fr.academic.ru/contents.nsf/daf_1935/ (date de traitement: 03.06.2019).
345. Dictionnaire français-russe des idiomes. URL: http://idioms_fr_ru.academic.ru/ (date de traitement: 03.06.2019).
346. Grand dictionnaire des lettres ; 1-7. Grand Larousse de la langue, с. 6493-6494. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1200551p/f3.image> (date de traitement: 05.06.2019).
347. Kravtsov S. Dictionnaire russe-français des locutions idiomatiques equivalents. Paris : L'Harmattan, 2005. 248 p.
348. The New Encyclopedia Britannica. Proverb. Volume 9. Chicago : Encyclopedia Britannica, 1994. 749 p.
349. The Oxford Dictionary of Idiom / edited by Judith Siefring. New York : Oxford University Press, 2004. 340 p.

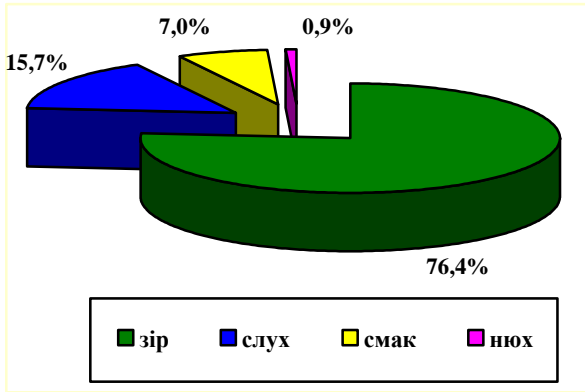
350. Webster's Third New International Dictionary of the English Language, Unabridged : a Merriam-Webster Reg.U.S. Pat.OFF, with Seven Language Dictionary: in 3 vol. / [ed. In Ch. Ph. B. Gove]. Chicago; Auckland; Geneva; London; Manila; Paris; Rome; Seoul; Sydney; Tokyo; Toronto; New York : Encyclopaedia Britannica, 1993. 915 p.

ДОДАТКИ

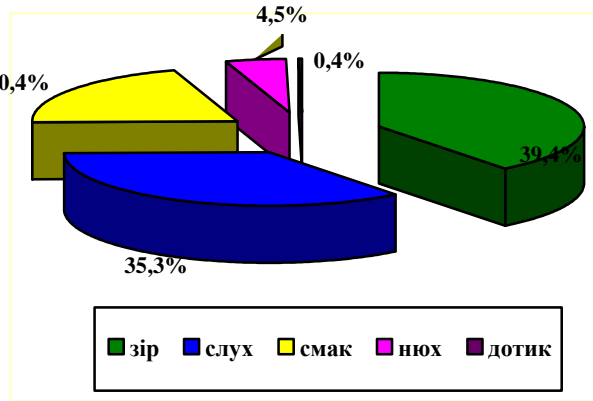
Узагальнена класифікація відчуттів людини в науковій літературі

Відчуття людини			
Екстероцептивні (зовнішні) зорові, слухові, дотикові, нюхові, смакові	Інтероцептивні (органічні) голоду, ситості, спраги, нудоти, втоми, запаморочення, оніміння	Пропріоцептивні кінестетичні; статичні	Змішані температурні, больові, вібраційні

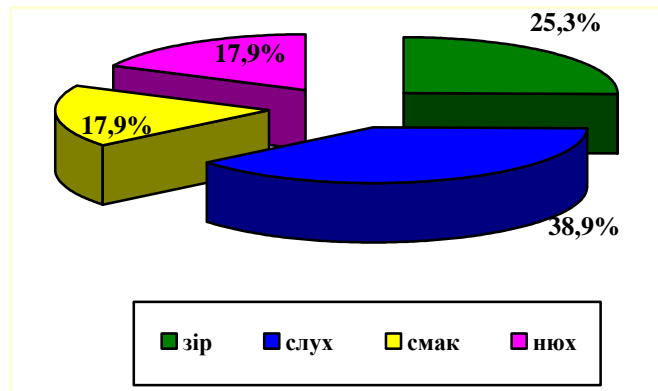
Чисельність семантичних груп на позначення екстероцептивних відчуттів людини

українська мова

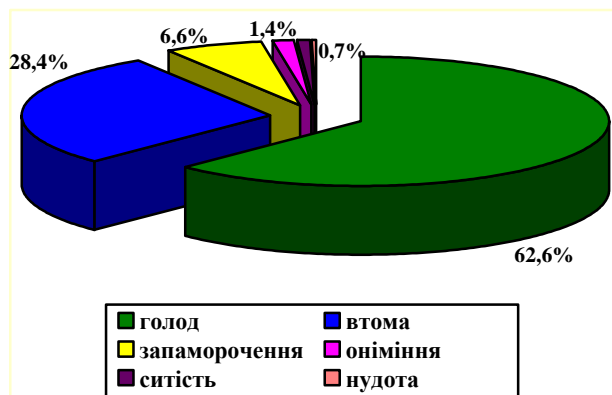

англійська мова

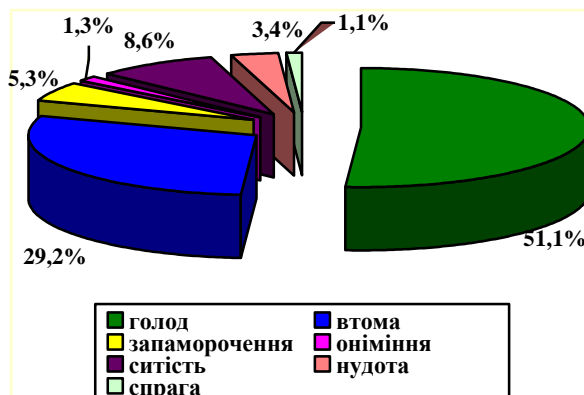

французька мова

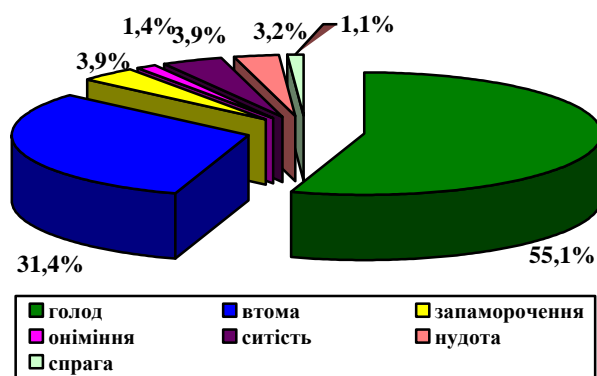
**Чисельність семантичних груп на позначення
інтероцептивних відчуттів людини**

українська мова

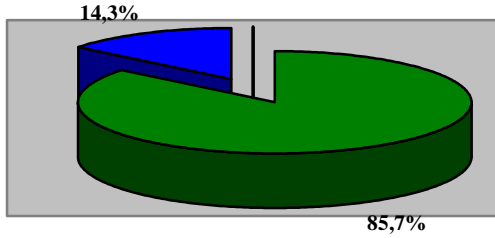

англійська мова

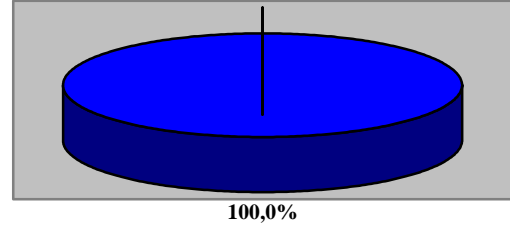
французька мова

**Чисельність семантичних груп на позначення
пропріоцептивних відчуттів людини**

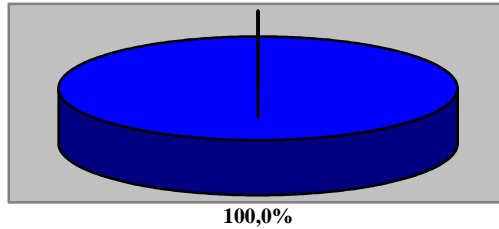
■ кінестетичні ■ статичні

українська мова

■ статистичні

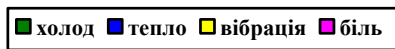
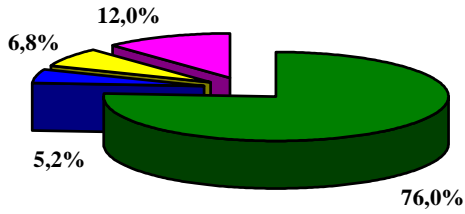
англійська мова

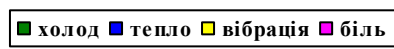
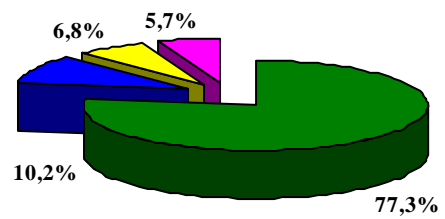
■ статистичні

французька мова

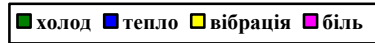
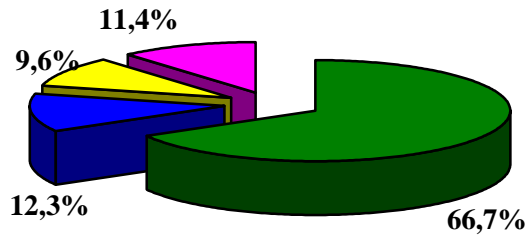
**Чисельність семантичних груп на позначення
змішаних відчуттів людини**

українська мова

англійська мова

французька мова

**Продуктивність структурних моделей у зіставлюваних мовах
Українські ФО**

Структурні типи	Граматичні розряди	%	Частка ФО від загальної вибірки	Приклад
ФО зі структурою словосполучення (55,3%)	дієслівні	34,8%	310	<i>вибивати дрижаки затягти ремінці вдаряти в ніс тьмариться в очах аж в очах заіскрилося не відчувати ніг ганяти до сьомого поту клубком у горлі стоїть притягло живіт до спини</i>
	субстантивні	15,1%	134	<i>вовчий апетит туман в очах шум у вухах до десятого (сьомого) поту</i>
	ад'єктивні	5,3%	47	<i>живі моці з голодного краю тугий на вуха мов з хреста знятий</i>
	адвербіальні	0,1%	1	<i>на голодний живіт</i>
ФО-речення, комунікативні ФО (42,9%)	Власне номінативні зі структурою речення	33,5%	298	<i>підламуються ноги в очах замигтіли метелики аж вогні в очах блискотять холодний піт пробирає</i>

	Прислів'я, приказки	9,4%	84	<i>юшка кишки переїла</i> <i>голод і холод – то не милі гості</i> <i>від кулешу і ніг не поколишу</i> <i>так замерзло, що хоч тури гони</i> <i>у</i>
Одновірш инні ФО (1,8%)			15 ФО	<i>як розварений</i> <i>наче поламаний</i>

Продовження додатка Е

Англійські ФО

Структурні типи	Граматичні розряди	%	Частка ФО від загальної вибірки	Приклад
ФО зі структурою словосполучення (63,4%)	дієслівні	42%	243	<i>cast a glance (to)</i> – кинути погляд, позирнути <i>lie doggo (to)</i> – лежати нерухомо <i>have feet of clay</i> – мати ноги з глини <i>be sick to death of</i> – втомлений <i>be frozen to the marrow</i> – промерзнути, промокнути до кісток
	субстантивні	5,8%	34	<i>a cold in the head</i> – нежить <i>hot coppers</i> – горло пересохло <i>quick ear</i> – гострий слух

	ад'єктивні	12,9%	74	<p><i>chill one's spine (to)</i> – мурашки по тілу бігають</p> <p><i>hard of hearing</i> – тугий на вухо</p> <p><i>as dark as pitch</i> – зовсім темно, нічого не видно</p> <p><i>as deaf as a post</i> – глухий як пень</p> <p><i>(as) dry as a chip</i> – пересохлий (про горло)</p>
	адвербіальні	2,8%	16	<p><i>with half an ear</i> – кінчиком вуха (почути)</p>
ФО-речення,/ комунікативні ФО (35,2%)	Власне номінативні зі структурою речення	26,2%	151	<p><i>grow hot and cold, to</i> – червоніти і бліднути (його кидає то в жар, то в піт)</p> <p><i>one's foot has gone to sleep</i> – у мене (у нього) нога оніміла</p> <p><i>to have not a leg to stand on</i> – бути стомленим, виснаженим</p>
	Прислів'я, приказки	8,9%	52	<p><i>a hungry belly has no ears</i> – голодний живіт не має вуха</p> <p><i>hunger is good kitchen</i> – голодному все смакує</p> <p><i>feast today and fast tomorrow</i> – то густо, то пусто</p>
Одновершинні ФО (1,4%)			8	<p><i>all in</i> – змучений, виснажений, що вибився з сил</p> <p><i>in a undertone</i> – напівголосно</p>

Французькі ФО

Структурні типи	Граматичні розряди	%	Частка ФО від загальної вибірки	Приклад
ФО зі структурою словосполучення (54,9%)	дієслівні	41%	314	<i>faire diète</i> – дотримуватися дієти, голодувати <i>donner faim</i> – викликати відчуття голоду <i>vivre de rien</i> – жити святим духом <i>tomber dans les pommes</i> – знепритомніти <i>boire sans soif</i> – пити, не відчуваючи спраги <i>crever comme un mousquet</i> – вмерти від переїдання <i>froid qui pèle</i> – холод собачий
	субстантивні	8,1%	62	<i>yeux de lynx</i> – гострий зір <i>mauvaise bouche</i> – неприємний смак <i>les yeux de chats</i> – нічний зір, здатність бачити в темряві
	ад'єктивні	4,8%	37	<i>froid comme un poisson</i> – холодний як риба <i>ahuri comme un fondeur de cloches</i> – оглушений
	адвербіальні	0,9%	7	<i>à plein gosier</i> – на все горло

				(ГОЛОСНО)
ФО-речення,/ комунікативні ФО (42%)	Власне номінативні зі структурою речення	32,4%	247	<i>il avalerait la marmite des Cordeliers</i> – він ГОТОВИЙ з'їсти все, що завгодно <i>se donner un torticolis pour regarder</i> – до болю вивертати шию, щоб побачити <i>il boirait les mer et les poissons</i> – він помирає від спраги
	Прислів'я, приказки	9,7%	74	<i>à bonne faim il n'y a pas de mauvais pain</i> – для ГОЛОДНОГО всякий хліб смачний <i>homme affamé ne pense qu'à pain</i> – голодній кумі лише хліб на думці <i>l'appétit est le meilleur cuisinier</i> – голод – найкращий кухар
Одновершинні ФО (3,1%)			23	<i>la crever</i> – втомитися; відчувати голод, спрагу <i>se les peler</i> – дуже замерзнути <i>se la boucler</i> – голодувати

Кількісний аналіз системності фразеологізмів на позначення відчуттів людини

